

Ifj. Leopold Lajos: A senki Dunája

gy-két ágyúlövessel a főváros alatt, a magyar Közép-Duna sáros partjain kolera-gócokat keresnek. A belügyminisztérium úgy osztogatja e titulust a Dunamenti városkáknak, mint a szabadkirályi címet és a törvényhatósági jogot. Egészségi fő- és alfelügyelők riadtan kocsikáznak a szúnyoglepte mocsarakban s éjszakai távirószolgálat van, hova máskor levél sem érkezik. Csendőrszurony villog, szolgabíró-homlok sötétlik, gummiköpenyes doktorok fontoskodnak a máskor oly elhagyott agyagpartokon. A sárga rém mily ritka tisztességhez juttatja ím a lassú és szomorú folyamot, melyet *Sceptriger Ister*-ül kényeztet a középkori latinság, míg egy ódon énekünk, melyet most a bacillusok festenek új színre, honom könnyé-nek nevezi.

Széles, lomha vize ősi hömpölygéssel amint elfekszik a „gócok” mellett, Ercsinél, Szekcsőnél, Mohácsnál, Apatinnál: kevés áldás éri e napokban. Ellenségünk, a Duna! Csak ez a Duna ne volna, ez az átkozott Duna! De neki nyilván mindegy, sem az átok nem fog rajta, sem a jókívánat, hideg locsolással úsztat lefelé elkapott lapátot, rőzseköteget, hullát. A parton alig egy-két gyermek kergetődzik s a hajókon nem énekel senki.

I

Széchenyi óta sok magyar államférfiú halt meg anélkül, hogy egyszer is végigutazta volna a Dunát. Nem egy közigazdánk, mérnökünk, kereskedőnk, aki Amerikát járva a viláigért sem mulasztaná el bebolyogni a Missisippit és az Erie-csatornát,

elfelejt ügyet vetni arra a rengeteg *jungle*-re, mely országunk derekát elborítja. A süppedékes őserdők nem nevelgetnek szaktudósítókat — nyilván kényelmesebb feladat Brüsszelből és Milánóból levelezni —, az utak még gazdátlanok és ok nélkül egyszer csak elakadnak; kevés itt az ember, a háziállat, a szántóföld, a tanya, a keréknyom. Sem a dolgok, sem az emberek nincsenek itt még közös nevezőre hozva; egy-egy számoszlopot ha kinnal fel lehet venni e fakadásos szigetek, érmellékek, göröndök sáros némaságából, melyben még az órát és a kilométerkövet az ég csillagai, a törvényt juhászkutyák és fásorompók helyettesítik.

Csepelen alul elálmosodik a Duna, sodra, esése is mintha megcsittulna. Homokpusztákkal olykor behasított agyagos és vályogos iszapföldekbe ágyazva Budapesttől Újvidékig — a holtágakat nem számítva — 400 kilométeren át hasztalanul hömpölyög el legnagyobb folyóvizünk, vízhálózatunk gerince, eleven útvonalkunk a világtenger felé s székesfővárosunk után az első gyárvároska, melyet fejedelmi útján elér: — Belgrád. A folyam az 1895. XLVIII. tc.-ben engedélyezett szabályozási munkálatok végrehajtásával e vonalon is megszabadult a legveszedelmesebb gázlóktól és kanyarulatoktól. Ezzel és az 1908. XLIX. tc.-ben engedélyezett vízi beruházásokkal a nagyobb árvízveszedelem, mely eddig — a legendás halbőségen túl — a Közép-Duna egyetlen kapcsolata volt a vidékkel, valamint a főbb hajózási akadályok eltűnőben vannak s a nem egy helyen remeklő folyamszabályozás valósággá emelte a Duna szerződésileg már 1856-ban biztosított „szabadságát”.

A szabályozási munkálatokkal a Duna halbősége is lecsapant s a halászatból élő népesség százaléka óriási arányban csökkent meg. Ha a szabályozások és a partvédelem által a Duna immár megszűnt is veszedelem lenni, mint jövedelmi forrás is alig vehető számba a széles kiáradások megszűnte óta. Nem veszedelem és nem áldás többé: a Közép-Duna ma nyűg egész környezetének, nem könnyebbség, hanem gond és akadály, ahelyett, hogy útja volna mindennek, útját állja mindennek.

A folyam hátán négyszáz kilométer hosszban szegényes és a partvonalat nem igen érdeklő forgalom, nyomorult, viszontagságos téli kikötők, az alacsony rakodóhelyek ármentes férőhelyek nélkül szűkölködnek, kiépített rakpartokról, a ki- és berakodást megkönnyítő berendezésekről csak fantaszták beszélnek; fagyott zugokban a Dunagőzhajós Társaság stégje, nyomorult irodával, alacsony, nyirkos várószobával, itt-ott egy dereglye

— a reáfogadott hajósemberek gályarabképpel eveznek rajta — Pestnek tartó kezdetleges búzauszályok, az iszapolásokon túl kivénült remorkőrök várakoznak a holt-dunai vontatókra, örleménytvaró vízi molnárok dangubázó helyei . . . s a félüres mohácsi vagy orsovai személygőzös éjszakánként úgy csobog át vékony lámpasorával e folyami némaságon, mintha idegen világból tévedt volna ide s csak gyorsan, gyorsan szabadulni szeretne. A Közép-Duna egész nagy, aluszékony világa nyomorult vasútaira fekszik, melyeken bő gabona-, répa- vagy bortermés idején mozgósításra emlékeztető kapkodás van. Pedig a rövid idénybe szorított és a viszonylag alacsony belértékű árucikkek természetes szállító-eszköze a víz. Rövid idényhez kapcsolódó termékek pld. a cukorrépa, burgonya, főzelék, gyümölcs, bor, kender- és lenkóró. A viszonylag alacsony belérték szempontjából ide sorolhatók — az említett cikkek egyikén-másikán kívül — a lágýfa, fekete- és barnaszén, mész, alomszalma, takarmányfélék, tőzeg, téglá, homok, cement, terméskő, trágyafélék s. í. t. Ezt a természetes munkamegosztást a Közép-Dunán — utak, rakodók és lakott partvidék hiányában — mint látni fogjuk, lehetetlen követni. A víziút olcsóságát vasúti díjkedvezmény pótolja, a természet bőkezősége helyett az állam bőkezűségét veszik igénybe. Cukorrépát az önköltségen messze alulmaradó díjtételen szállít a M. Á. V. A rendes és a tényleges vasúti díjtételek közötti különbséget már évekkel ezelőtt 30 millió koronára tették. A Dunához vezető közutakat refakciákhoz vezető rejtékutak pótolják. Takarmányinség, szén- vagy téglahiány esetén nem hogy összeállnának emberek, közösségek, gazdasági egyletek, közösen kibérelni egy hajót, hanem olcsó tarifáért a kormányt környékezik meg. A nyerstermények és volumenés árú a vasutak nagy tehertételét teszik, melyre a M. Á. V. e vidéken is egyre többet és többet fizet rá s mely három év óta kétségbeejtő nyár-őszi torlódások okozója. S a Duna az érdekelt birtokok határát mossa! Kiviteli szempontból a Közép-Duna mind emelkedőbb jelentőségű. Északi és nyugati ipartelepeink túlnyomóan a fiúmei viszonylat rayonjában állanak. A galac-brailai reláció, mely ezideig nem részesült a kellő gyakorlati méltatásban, nemcsak hogy keleti kivitelünkre minden részben előnyösebb, de egyes nyugati kapcsolatokra is olcsóbbnak bizonyul, mint az agyondédelgetett fiúmei. Előtérbe nyomul tengeri kivitelünk párhuzamossága: kivitelünk egyik része továbbra is Fiume felé, másik fele azonban a Vaskapun és Galac-Brailán

keresztül a Fekete-tenger nagy internacionaléja felé lesz irányítandó. Minthogy pedig a vukovár-samacsi csatorna sikerültével esetleg Fiúmét is a Duna felhasználásával fogjuk leggazdaságosabban elérni, lehetséges, hogy mindkét nagy tengerkiviteli vonalunk centrális kiinduló-pontja a Közép-Duna lesz. A visszafuvar hiányában ma ki nem használható aldunai hajók lebonyolíthatják keletre lejtő ipari kivitelünk nagyvolumenű részeit (cukor, liszt, fűrészelt fa s. í. t.). Széchenyi *Hitel*-ének híres panasa, hogy a Dunát nem fordíthatjuk vissza exportunk irányába, mindjobban halványodik, mióta megszűntünk kizárólag agrárállam lenni s belfogyasztásunk felszökkent.

És nemzetközi kereskedelmünk holnapi fővonalán, 50 kilométernyire a magyar parlamenttől s a budapesti árú- és értéktőzsdétől: órák hosszat úszhat kocsink a füzes ingoványon, vagy csónakunk a hallgató vízen, anélkül, hogy teremtett lélekkel találkoznánk. A Vaskapu-sziklát észrevettük, a mocsarokról megfélekedtünk. Budapeستől le egész Újvidékig, négyszáz kilométeren át, a Duna a földkerekség legcsendesebb folyama, mert a természet őslármáját már elűzték partjairól s az emberi zaj még nem ért ide. A lágyvízű, langyosan és finoman áztató folyam itten a világ egyik leghalibban járó mechanizmusa s ha ember volna, azt mondanók róla, hogy kontemplatív életet él.

II.

A budapest-újvidéki Duna-szakasz szoros partvidéke két millió kat. holdra, érdekeltsége vagy hétszáz ezer emberre tehető; népszámra az ország egy széjjelvert második székvárosa. E földek és emberek megoszlanak Pest-, Fehér-, Bács-Bodrog-, Tolna- és Baranyamegyék között s két törvényhatósági jogú város — Baja és Újvidék — félig-meddig szintén idetartozik. Az érdekeltségéből kereken 100 — 100.000 ember esik Tolnára és Baranyára, az ország „első” vármegyéjére ennél valamivel több, Bács-Bodrogvármegye adja a hétszáz ezrek zömét, mert vagy 300.000 lelkével sorolható ide, míg Fehérnek csak adonyi járása — mintegy 35.000 lakossal — részese a Közép-Duna sorsának. A gazdálkodás különös formái figyelhetők meg itten. Egyes szakaszokat jégtorlódás s tavaszi áradat szokott nyugtalanítani, ezek munkája, a jövőn csüngő számvetése sekély és szaggatott. Még az erdőkezelést és legeltetést is illuzóriussá teszik a tavaszi és őszi vizek, a gyorsan eltelő fokok és erek, a fakadással

bélelt rétek és csapások. Ezt a sokszor kilométerszámra benyúló, alacsonyabb, szorosan vett árterületet lágyfaerdők vagy legelők borítják, olyik helyen a legeltetéssel váltva kaszált bizonytalan rétek. A víz oly hirtelenséggel szokta meglepni őket, hogy rözse, ölfá, kaszált rend ott vész s a lábas jószág is csak épen hogy menekülni tud. A folyammenti láp mélyen bele-beleenyúlik a partvidékbe s a védőgát helyenkint csak 6—7 kilométer árterület elfecsérlésével kezdődik. Egyes pontokon az árterület különösen alacsony fekvése gátolta az ármentesítés kiterjesztését, más szakaszok annak idején hagyattak meg közben régesrég elvezetett torlaszhelyek kivédésére vagy újabbi átmeteszésekkel támadtak; vannak e fölös árterületek között feliszapolt fokok, kiszáradt holt-medrek, melyekben már a vén Duna örök álmát alussza, felhagyott kanyarok, melyekből a folyamat régen elvezették idők vagy emberek. De találunk az elpazarolt földcsíkok között bőséggel olyanokat is, melyeket a holtkéz sajátos jogi természetéből eredő mulasztásnak kell felismernünk. A holtkézi birtokosok mindig idegenkedtek a központtól már kissé távoleső ármentesítésektől, mert haszonélvezetüket a *sub specie aeternitatis* gyümölcsöző ármentesítési járulékokkal nem szívesen csorbították.* Pedig az ármentesített területek kataszteri tiszta jövedelme 150—250%-kal emelkedett Duna-szerte, a föld forgalmi ára meghatszorozódott, a szántóföld, mely elébb alig tett egy vagy két %-ot, most 50—60%-ra emelkedik s míg elébb minden negyedik, az ármentesítés után csak minden huszonötödik hold terméketlen s. í. t.

Mindezen területek ármentesítésének elmaradása nemcsak a termőtalaj elvesztését jelenti. Ennél is sokkal nagyobb baj, hogy a széles árterületek elszigetelik a Közép-Duna egész környékét a Dunától, utak és gyárak, rakpartok és kikötők

* Tolnavármegye egykori másod-alispánja, Simon Rudolf 1867-ben megkísérelte bevonni a kalocsai érsekséget az akkor alakított Tolna-bátai Dunavédgáttársulat érdekeltségébe, mert az érsekségnek hatalmas birtokai vannak a Duna jobbpartján is. Az érsekség tagadólag felelt s valóban: a védgát és az élő Duna között 6—7 km. széles, legjobb minőségű humuszos érseki erdő terül el ma is, mely ha könnyebbséget szerez is a víz sodrától ily messze épült töltésnek, de ezzel szemközt oly mértékű és minőségű kulturterület elfecsérlését jelenti, aminőt ma már lakott országok és művelt népek elfecsérelni nem szoktak. (L.: *A Szekszárd-Batai Dunavédgat-Társulat Múltja és Jelene*. Közli: Tóth Károly társ. mérnök. Szekszárd, 1896. 11. old.) Ez azonban csak egy kiragadott példa a genezis ismeretéhez, nem kivétel: végig a Közép-Dunán ismétlődik pontosan.

építését akadályozzák s a folyamat e révén halottas csöndeségre kárhoztatják. A különösen alacsony fekvésű részek kivételével az összes árterületeken nyüzsgő, gazdag magyar élet folyhatna, nem csupán a holtkézi eredetűeken, hanem a mederváltozásból és folyamszabályozásból származókon is. Bő takarmánytermésükkel, bizonyos kereskedelmi növények (főleg kender és részben cukorrépa) termesztésére való különös alkalmatosságukkal e sötét humuszok ártól mentesítve nem csupán e vidék, hanem egész küzködő országunk mérlegét is észrevehetően megjavítanák. Irtványokon és emelkedettebb tisztásokon a vadörök és erdőkerülők tropikusan gazdag zsoldkertjei megmutatják, mire volna képes e föld, ha megváltatnék a Dunától. A Közép-Duna járásaiban, 2 millió katasztrális holdnyi gazdaság van. Ebből vagy 185.000 kat. hold nem termő és nádas. Azonban az 1895-iki összeírás csak a valamely gazdasággal összefüggő nem termő területeket és nádasokat vette fel s így a fenti számhoz még hozzá kell ütnünk azt a további tizenkettedfélezer terméketlen holdat, mely — Bedő Albert ny. államtitkár nagy erdőkataszterének adatai szerint — e Dunamellék erdőségeinek függvénye. Ezenfelül a 163.000 kat. holdnyi erdőterület 37%-a nem feltétlen erdőtalajon áll és az erdők összességéből 125.000 kat. hold lágymű. Már pedig a nem feltétlen erdőtalajon álló erdőtalajok, kivált a puhafások Dunamenti részei, tehát mintegy 40—50.000 kat. hold, tipikus képét mutatják a senki Dunája ősvilágának. Ha e területekből leütjük a terméketlen föld normális %-át s a Dunától távolabb eső, valamint a menthetetlenül alacsony fekvésű részeket s a vízvédelemre kívánatos erdőcsíkokat egyenlőnek vesszük fel a mocsaras legelők és vízjárta rétek fent nem is érintett óriási területeivel: terméketlen földben, nádasban, nem feltétlen erdőtalajon álló vizes puhafaerdőkben kerekken kétszáz ezer kat. holdra tehetjük a senki Dunájának azt a szomorú lápi világát, mely Csepeltől Újvidékig, a fővárostól a Balkánig elfekszik.* Legnépesebb, régi kultúrájú ősmagyar földünkben, nem a perifériákon, hanem az ország érzékeny gerincén ekkora darab föld van elszakítva mindattól, ami Magyarországon megélni, kifejlődni, haladni akarna. Ahol a Tisza a Dunába ömlik, ahol legnagyobb két vizünk

* Részleteket 1. pontosabban és behatóan: Dr. Bedő Albert államtitkár: *A magyar állam erdőségeinek gazdasági és kereskedelmi leírása*. II. kötet. — *Az erdők törzskönyve*. I. rész. Budapest, 1896. — *A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája*. I. és II. kötet. Budapest, 1897.

szemközt a Balkánnal egymásba szakad, Tittel határában az összeírás idején harmadfélezer hold nemtermő terület és nádas van: a gazdag és szorgalmas Apatin és a szegényebb Monostorszeg körül a legutóbbi lecsapolásokig 6000 kat. hold a nemtermő és nádas, a 12.000 lelket számláló Dunaföldvár határában 2000 hold nem terem, vagyis földjének minden tizedik holdja a jó istené, míg Tolna, egy élénkebb kisiparos-község határából minden hatodik hold nemtermő. A fővárostól egy ugrásnyira, Ercsi községnek kereken kétezer holdja terméketlen. Kopács községnek Baranyában 8000 kat. hold terméketlen földje van, Hercegszöllösnek, Daráznak 3700—3700, Duna-Szekcső nagyközségnek Tolna-Baranya népes határán 3000. Mohács város (16.000 lakos) határában, honnan ez év őszén a kolera megindult a Duna iszapján városainkba, falvainkba, pusztáinkra, minden negyedik holdat nemtermőnek jelez a minisztériumi statisztika. Frigyes kir. hercegnek Bélyén és Baranyaváron az erdőségen kívül 16.000 kat. hold ily *jungle*-je van, a pécsi püspöknek Mohács körül másfélezer, Wimpffen gróf Ercsiben — az összeírás évében — 1832 kat. hold után nem fizet adót, a bátaszéki Teréziánium 2000 holdja vész el a mocsárban, az apatini járás kincstári gazdaságainak 1895-ben közel 3000 kat. holdja nem képes adószolgáltatásra. Szemben Bajával, a Dunamellék legnépesebb városával terpeszkednek a vízjárta Pandúr- és Reztépuszták 3000 hold fűzfaerdővel, a bajai híd Dunajobbparti hídfője körül az év nagy részében ezerholdszámra járhatatlan mocsár van, feljebb Szent-István, Gemenc, Várszeg, Bogyiszló kereken 8000 kat. hold hasonló kevesetérő erdőséggel, melynek összedobált öleit áradáskor a folyam váltja magához s melyben elbújt tuskó, bozót és ősingovány marasztja a szekeret. Negyvenötven kilométerenkint nagy, ázsiai ácsorgással álldogáló révbeli parasztság, ahogy a lusta kompra megadással várakozik s vámórlésre gabonát hoz a vízimalomba. Az órák és napok ép oly álmosan és gazdátlanul hőmpölyögnek a partokon, mint iszapágyában a senki Dunája. Az egyetlen házikó, melyet látsz a végeszakadatlan parton, a gátór háza, az egyetlen telefondrót, mely a fűzesekből kicsillan, a Dunavédgát vésztelefonja. Szúnyog, kátyú, pocsolyaszag, mocsárláz, kompravárás, őszi búzafuvar; középdunai ember, ha a Dunára gondol, erre gondol.

Az árterület politikai tagoltsága is képtelenség. Ősidőkből eredően, mikor még a folyam egész más mederben folyt, ezer és ezer hold esik Pestvármegye két járásából a Duna jobb-

partjára. Míg a bajai híd nem állott, a gemenci halász télvíz idején akár egy londoni békebíróhoz is elfáradhatott volna annyi idő alatt, mint járása székhelyére, a kiskőrösi szolgabíró elé... Miként lehetséges ez elszakított, Dunaágakkal bekerített szigetek közigazgatása, a pandúrszigeti, rezéti, bogyiszlai, bátyai paraszt vagyonának, egészségének, igazságának gondviselése? És mi a szegény parasztot szidjuk, hogy nem akar tagosítani!

Napokig járhatjuk a Közép-Duna partjait s egy hangos szót sem hallunk. Mintha az állottvízű, savanyú humusz az emberek lelkét is betakarná. Ezek a zsíroskalapú ácsorgók talán minden más embernél fáradtabbak: a fásultság *gourmet*-i, a közöny minden változatát végigélvező művészek. Vásárok, búcsúk napján részeg fuvarosok a kompért ha veszekszenek: — emberek, árúk ideges forgalma, óh, mivé satnyultál, a londoni Cityből amíg ideértél!

III.

Jobbról és balról a kultúr-élet négy-öt szomorú összefutása végtelen, sáros parasztutcák és vásárterek közé ékelve, egy kicsit pislognak, egy kicsit füstölögnek, mint kialvó petróleumlámpások a stég árbocain. Jobbról és balról, kifáradva és tönkreverten vergődik az érseki székhely: Kalocsa, Földvár, Paks, Szekszárd, Baja, egykor kereskedelem és ipar csomópontja, Mohács, Apatin, egyéb semmi. Magyarország gyáripára térképén hosszú, fehér folt szegi be két oldalt a senki Dunáját. Azon a néhány selyemtelepen túl, melyet (Tolnán, Szekszárdon, Mohácson, Újvidéken) egy fanatikus energia ide is elhintett, véges-végig nincs egy ipartelep sem. Baján a vattagyár, a szeszgyár bezárta kapuit. A kalocsai szekszárdi, mohácsi sokféle gyártervek egymásután hiúsulnak meg, mert városok el vannak vágva a környék túlnyomó részétől. A természetől dúsgazdag Duna-vonalon szegény, tudatlan feles és harmados emberek élnek s a csöndes, puha víz, mely fuvarát az olcsó galaci viszonylatba is bekapcsolhatja, egyetlen cukorgyárat, egyetlen valóban nagyszabású malmot, de egyéb gyártelepet sem tudott magához csalogatni. Mind mai napig négyszáz kilométerén elfolyik a Duna anélkül, hogy pompás vízében gyárilag kendert vagy lent áztatnának. A Dunaerdők magányos favágója és téglavetője e 400 kilométer egyedül való ipari munkása. Pestmegyében, Csepelen alul le egész a megye határáig, Bajáig, egyetlen gyártelep sincs, számottevő kisipara és 10.000-nél több lakosa is csak az egy Kalocsának van. Fehér-

megye adonyi, Tolnamegye dunaföldvári és központi, Baranyamegye baranyavári és mohácsi járásaiban nincs ipartelep.* Egészen jelentéktelen kis kenderáztatókon kívül nincs gyártelep Bács-Bodrog vármegye apatini, hódási palánkai és újvidéki járásaiban. A senki Dunája partvidékén nincs egy község vagy városka, amely a lefolyt húsz év alatt fejlődött volna. 1881—1890 között Baja th. j. város csak 1,3%-kal, 1890—1900 között 3,0%-kal szaporodott s utóbbi decenniumban Szekszárd r. t. város lakossága 3,1%-kal megfogyott. Fogyott vagy úgyszólván stagnált Kalocsa, Dunaföldvár, Mohács is. A partot meglakó igyekvő svábság kétségbeesve törekszik kivergődni a kátyúból, a rác népkeverék rohamosan hanyatlik s panasztalan várja sorsát a csukott szárnyú magyarság.

A Duna szabályozására a kiegyezés óta 120 millió K-át fordított az állam, a milliókra menő kezelési és fentartási költségeken felül. Milliókat és milliókat temettünk töltésekbe és zsilipekbe. Azonban a Duna és árterületének nyomorúsága azért átszivárog az egész környékre sok kilométernyi szélességben. Ahelyett, hogy elősegítené, megakasztja partvidékei forgalmát a senki Dunája. És ez a megakasztás még tízszer nagyobb szerencsétlenség, mint az elfecsérelt árterület, mert tízszer nagyobb területet, 2 millió holdat paralizál.

A folyamatok teher- és személyforgalmát legelsősorban nem a mesterséges víziutak, a csatornák határozzák meg, hanem a vízvonalakhoz vezető közutak száma, állapota, célirányossága. Helyesen jegyezte meg Liphay tanár a *Magyar Mérnök és Építészegylet* 1901. szaktanácskozmányán, hogy a „közutak építésére szánt közmunkaalapot is vasutak építésére használtuk fel, még pedig nem olyanok építésére, melyek a víziutakhoz csatlakoznának, hanem olyanokra, amelyek kötelességszerűleg csakis az államvasutakhoz csatlakozhattak”.** Úgyszólván minden szakemberünk megegyezik ma abban, hogy a vízi beruházási program

* Dunaföldváron hosszú vajúdas után most épül, a környék elmaradottságával és rosszutaival küzdve, az első kendergyár. Mohácson csak malom és tégláégető van.

** A Magyar Mérnök és Építészegylet tárgyalásai az 1901—2. években: *A hajózó csatornákról*. Budapest, 1902. 143. old. ugyanerről u. o. 90. és 217. old., továbbá Krisztinkovich Ede: *A mesterséges víziutak kérdése Magyarországon*, melyben e szempontból is sürgeti a közutakról szóló törvény revízióját, a Magyar Hajózási Egyesület kiadványai között Sajó Elemér: *Víziutak és vasutak hazánkban és a külföldön*. Budapest 1909. 66. old. stb., stb.

alfája a kőutakkal ellátott folyamrakodók létesítése. A legnagyobb Dunamenti helységeknek (Kalocsa, Szekszárd) nincs kőútjuk az élő Dunához, nem is használhatják a Dunát úgyszólván semmire és valósággal elszigetelik őket szomszédságuk háromnegyed részétől a mocsaras partok, a több kilométer ártér-izolátor úttalan útjai. A baja-bátaszéki Dunahíd megnyitásakor az egyik bajavárosi hivatalos kiküldött aggályát diktálja jegyzőkönybe az új fővonal személy- és vagyónbiztonságát illetően, melyet a Teréziánium-alapítvány és a kalocsai érsekség* mocsaras erdősége veszélyeztetet, a mindössze 20 kilométeres úton. De még a Duna tőszomszédságán épült kisebb-nagyobb góccokat is, minők Dunaföldvár, Paks, Tolna, Baja, Mohács, kiéhezteti, fejlődésüket lehetetlenné teszi környékök mocsárba vészese. A Duna ugyanis öreg és új medreivel töméntelen kanyarulatot tesz e vidéken, szigeteket, félszigeteket, szelvényeket alkot s a láp elvágja egymástól a Duna ugyanazon partján fekvő községek és puszták nagy részét is. A tranzverzális és megyei kőutak nem épülhettek árterületen, sőt a kevésbé lakott holtkézi birtoktesteket még a gáton belül is szívesebben elkerülték, hasonlóképp a vicinálisok is távolmaradtak a kevés forgalmat és csekély hozzájárulást ígérő senki Dunájától. Ha a kisvároskák valamelyike mezőgazdasági ipartelepét akarna létesíteni, az alig vagy csak erőltetéssel volna lehetséges, mert a termő-terület egységét Duna-öntések, járhatatlan utak és az év jelentékeny részében víz alatt álló rakpartok darabolják szét. Ötven kilométeres szakaszokon nincs egyetlen feltöltött darab föld, melyen szemet, ölfát, kenderkazlat, takarmányt s i. t. a víztől teljes biztonságban beraktározni lehetne. A Dunamenti városkák lakosságának zöme nem fűthet a Duna-erdők fájával, mert a limbusokon való átvergődés úgy megdrágítja a fát, hogy vagonfa- és szén alacsonyabb és egyenletesebb áron szerezhető be. Közvetlen szomszédságban kitermelt árúk (tégla, szén stb.) nem fuvarozhatók a senki Dunáján egyik parti városkából a másikba az utak és rakhelyek bizonytalansága miatt. A Duna partjára épített e vidékbeli gőzmalmok ugyanez okból túlnyomóan vasúton kapják gabonájukat és küldik el lisztjüket. Az, amit Hieronymi Károly látott 1892. júliusában a Tiszaparton, hogy 8—10 mm.-ás gabona-szekerek hosszú sorban megakadtak a kátyúban és hat ökör sem volt képes őket kivontatni, hanem egyenkint bivalyok húzták ki a szekereket, hogy a tiszai uszályokig eljuthassanak: ma is mindennapi eset a Közép-Duna partvidékén úgyszólván

véges-végig. A fuvar magassága inkább függ az eső-milimétertől, mint a kilométertől. E vidék minden gazdaságáról, minden fuvaros-kocsijáról lerí, amit Hieronymi mond: „Micsoda elfecsérlése az emberi és állati erőnek; micsoda időpazarlás! És ez történik nem Kis-Azsiában, az Eufrátesz-partján. hanem Magyarország szívében!”

Sem Dunamenti termelőnek, sem Dunamenti fogyasztónak, se birtokosnak, se tőkésnek, se napszámosnak, sem államnak, sem egyháznak, se faluszéli koldusnak, széles e világon senkinek, senkinek nem hoz segítséget, nem nyújt örömet a senki Dunája.

IV.

A Közép-Duna sorsán javítani kell. A szakbizottságok végtelen sorozatából egy-két erősen gyakorlati embert kérünk a senki Dunájának felvételére.

1. A törvényhozás küldje ki — erdészek, folyammérnökök, gazdák és más szakemberek kíséretében — néhány tagját, utazzák be a senki Dunája mindakét szomorú partvonalát s oly közvetlenséggel, mint ahogy az Északamerikai Unió ily természetű bizottságai szokták, hallgassák meg részletesen és türelemmel az értelmiség és a köznép bajait, vizsgálják meg a befektetési, kereseti és közlekedési alkalmakat, városról-városra, sőt rakodó-helyek és komprévek szerint. Terjesszenek tapasztalásaik alapján részletes jelentést az országgyűlés és a kormány elé: megszabván mindkettő feladatait a senki Dunájával szemközt.

2. Minthogy a senki Dunájának partvidéke nagyobb részben holtkéz, találjon módot a törvényhozás a holtkézen eszközendő hasznos beruházások hosszúlejárátú törlesztésére, hogy a rengeteg költséget igénylő meliorációk a haszonélvezőt aránytalanul ne terheljék, hanem e teherben az utódok is osztozkodjanak. A közutakról szóló törvény keretében a Dunához vezető kőutak kérdése gondosan szabályozandó. A vízi beruházások sorában legelső helyre kell tenni a senki Dunájához mindkét oldalról befutó utak és áradásmentes rakodók létesítését.* Folyamhajtási társaságok államsegélyezését e Dunavidék szélesebbkörű hajószolgáltatától lehetne függővé tenni. A folyammenti vármegyéket a Duna mederváltozásaihoz hozzásimulva, ki kell kerekíteni.

3. A kormány vétesse fel az ármentesítésre és irtásra alkalmas, de ebből kimaradt területek térképét és gondoskodják

* Nincs sok értelme új viziútak építésének (Duna-Tisza-csatorna), míg legnagyobb, természetes viziútnak az ország közepén ily elhanyagolt és hozzáférhetetlen állapotban van.

e területek kényszerszűrés vagy más állami beavatkozás útján való ármentesítéséről, lecsapolásáról és mezőgazdaságilag hasznosítható átalakításáról. Az éghajlatot ne féltsék e szerény irtásoktól. Ha Groedel úréknak kell a fa, ha Eisler úréknak kell a fa, sohasem féltek a klímát. A Duna-erdők ma elszigeteltek mindkét partvidék lakosságát a Dunától: — a gátvédelmek és szabályozások megvédik ugyan a folyam mellék népét, de árterület és erdő ugyanakkor kilométerszámra elszorítja a Duna közeléből, ami az egész vidéket menthetetlenül pusztulásba sodorja. Ezért az árterületet a vízvédelem létminimumára kell minél előbb redukálni. E területek felszabdulása, de ennél is sürgősebben áthálózása kőutakkal és beszegése szilárdan épült, vízmentes rakpartokkal egyszerre elevenné, gazdaggá tenné a senki Dunáját és közvetlen Budapest alatt: a drágaság kérdésén is enyhítené. Különös, figyelem tárgya lehetne ez az elmaradott, de népes országrész az állam iparfejlesztő akciójában is.

* * *

A kép, melyet a senki Dunája jelenében tükröz, végtelenül szomorú, színskálája meg épen nem divatos. Mintha *Bácsmegyeinek Gyötrelmei*-ben, Széchenyi legelső iratai közt vagy a *Falu jegyzője*-ben zörrene meg egy lap valamely ódon könyves-polcon, kriptaszagú panaszokkal, régimódi sérelmekkel, melyekre már ötven éve kifogyott a paragrafus és a patikaszer. Ez öreg bajok úgy szállanak a modern magyar emberhez, mint Ibykus darvai, magas ívben elkerülve az utolsó félszázad arénáját.

De azért mindenkit, aki e vázlaton keresztül velünk együtt szívvel követte a senki Dunáját, legyen szabad arra kérnünk, foglalkozzék jelszavak és általánosítások nélkül, egészen modernül e „Dunamellék” — *lucus a non lucendo* — problémájával. Szemünk láttára kanyarodik le hétszáz ezer magyar ember az élet országútjáról. A telekkönyvi betétforradalmárok hagyják békén lehetetlen terveikkel e fáradtakat; bajok vannak itt, nem népgyűlés s akiket megdöbbsentett az a sötét babona, mellyel e vidék népe az ázsiai kolerát fogadta, ne feledjék, hogy a jelszó nem sokkal magasabbrendű lélektani képződmény, mint a babona. Tetterős optimizmus kell ide, önmérséklés és a viszonyok ismerete, az a három qualitás, melyhez csak a közvetlen szemlélet és cselekvés kényszerűsége szoktatja az embereket s melyben a mindent átmarxizáló, tönkreparcellázó, agyon-szekularizáló magyar demokrácia, sajnos, a leggyöngébb.

Rónai Zoltán: A helyes jog tudománya

természettudományok fellendülésének a technikára s így a társadalmi gazdaságra gyakorolt óriási hatása felvetette a problémát, minő hatása lesz a társadalmi tudományok fejlődésének a szociális technikára, a morálra s különösen a jogra? Az empirizmusnak a szigorú tudományos módszerrel való felcserélése teremt-e majd nagy jelentőségű változást a törvényhozás világában? A társadalmi és a tudományos fejlődés előbb-utóbb megadják a választ erre a kérdésre s talán a társadalmi tudomány bármely megállapításának gyakorlati alkalmazása többet jelent a kérdés megoldása szempontjából, mint a tudományos politika lehetőségének legékesebb elméleti megalapozása. De a tudományos politika lehetőségének a vizsgálata sem egészen jelentéktelen feladat. A Bacon művei, amelyek a természettudományi módszer megváltoztatását követelték s a természettudományok alkalmazásának nagy hatásait meglepő intuícióval látták előre, bizonyos mértékben élesztői voltak koruk tudományos kutatásának. A tudományos politikát a megvalósíthatóságának a tudata kétségtelenül előre viszi és létjogosultságának elméleti megingatása a fejlődését hátráltatja. Ebből az okból teszünk néhány megjegyzést ahhoz a problémához, amelyet nálunk legutóbb Somló Bódog érdekes fejtegetései * vetettek fel, t. i.

* Somló Bódog: *A jog értékmérői. Huszadik Század*, XI. évfolyam, 7. szám. Ugyanazon szerzőtől: *Kauzális és normatív etika. Dolgozatok a modern filozófia köréből* c. Alexander Bernát jubileuma alkalmából kiadott gyűjteményben.

hogy lehetséges-e a helyes jognak tudományos megállapítása, vagy pedig erkölcsi érzelmek döntenek-e el végső fokon a jog helyességének a kérdését?

* * *

Somló szerint a jog értékelésének mértékei minden jogbölcészet előtt már érzelmileg adva vannak. A jog cselekvési normákból áll, a jog értékelésének mértékei tehát a cselekvés értékelésének mértékei. A helyes cselekvés az erkölcsös cselekvés. Erkölcsös cselekvés pedig az, amelyet a társadalmi csoport helyesnek érez. Az erkölcsi érzelem a jog értékmérője.

Ez a megoldás *ab ovo* igen nagy nehézségekbe ütközik. A jognak, különösen a modern jognak egy jelentős területét erkölcsi érzelmek egyáltalán nem kísérik.

Erkölcsi érzelmek ugyanis nem lépnek fel minden emberi cselekvésre vonatkozólag. A cselekvéseknek egy tekintélyes része erkölcsileg közömbös. Az erkölcsi érzelem mindig valamely társadalmi csoport helyeslő vagy rosszaló érzése. Csak oly cselekvéseknél lép fel, amelyeknek a csoport fontosságot tulajdonít, amelyeket fájdalom vagy örömet okozóknak tart. A cselekvéseknek ez a morális színezése a társadalmak különbözősége szerint változik. Nemcsak az erkölcsös vagy az erkölestelen más különböző csoportokban, hanem az erkölcsi érzelmet kiváltó és az erkölcsileg közömbös cselekvés is. Ma a technikai módszerek nagyobbára erkölcsileg indifferensek, a céhszisztem korában az ipari technika minden egyes részét erkölcsi érzelmek kísérték.

Ugyanazon összetett társadalomban is vannak csoportok, melyeknél valamely kérdés erkölcsi érzelmet vált ki, míg más csoportoknál nem. A halálbüntetés eltörlésének kérdése az egész társadalom erkölcsi érzéseit érinti, a latin nyelv oktatásának közigazgatásjogi kérdése csak igen szűk rétegeket. De talán a filológusok kis csoportjánál ezt a kérdést intenzívebb erkölcsi érzések kísérik, mint a halálbüntetés problémáját.

Általában olyan szabályok, melyek a társadalmi csoportok figyelmét nem hívják fel, erkölcsi érzéseket akkor sem váltanak ki, ha egyébként nagy társadalmi fontosságúak is, pl. csaknem napjainkig a szociális statisztikára vonatkozó törvények. Korunk kifejlett társadalmi munkamegosztása mellett a jogszabályok egy nagy részét nemcsak, hogy nem érti és érzi át egy egész társadalmi csoport, hanem még csak nem is szerez róluk tudomást. Vannak jogi szabályok, melyekről csak a jogászság egy kis töredéke tud s ezekben nem váltanak ki nagyobb erkölcsi emóciót, mint bizonyos festékanyagok készítésére vonatkozó eljárási módok a vegyészben.

Nehezen lehetne erkölcsi érzések segítségével eldönteni a következő kérdéseket: pergátló kifogást emelhet-e alperes, ha felperes kére-

setét a bíróság végzéssel visszavetettnek mondotta ki, s a felperes az új per indítása előtt a költséget nem fizette ki; ugyanazon árú-nemekre nézve ugyanazon folyamodó részére megengedhető-e több védjegy belajstromozása; a biztosított követelés átruházásával szükséges-e a zálogjog átruházásához a kézi zálog átadása; ha a házasság utolsó rendes lakhelyükön még három hónap előtt nem laktak, kell-e házassági kihirdetést a közvetlenül megelőző rendes lakhelyen is teljesíteni; erdőoltásnál kit illésen az oltás vezetése, stb., stb? A jogi szabályalkotás nagy területén ma a társadalmi érdekek mérlegelése az erkölcsi érzelmek minden befolyása nélkül történik.

De ott is, ahol a jogi szabályokat erős erkölcsi érzelmek kísérik, ezek az érzelmek rendszerint csak a szabályozás főbb vonalaira vonatkoznak. A részletek társadalmi szempontból igen fontos kiépítésének kérdésében cserben hagynak. Erkölcsi érzelmek is követelik pld., hogy az elsőbíróság ítéletét valamely fél kívánságára bírálja felül egy felsőbbbíróság. De hogy hánytagú tanácsban ítélkezzen a felebbezési bíróság, mily mértékben ismétlje meg a bizonyító eljárást, minő legyen az esküdtbírósági ítélet ellen használt semmisségi panasz szerkezete stb., erre a társadalmi csoport morális érzése nem ad feleletet. Azt lehetne mondani, hogy ez már nem az érték, hanem az eszközök célszerűségének kérdése. Csakhogy maga a felebbezési bíróság sem egyéb, mint a lelkiismeretes ítélkezés biztosításának egy eszköze, s minden jogi rendelkezés mögött állanak társadalmi érdekek, melyeknek kielégítése a szabályozással a cél és eszköz viszonyában áll. A helyzet az, hogy bizonyos eszközök válogatásánál van a morális érzelmnek szerepe, másoknál nincs. S egy olyan mérték, mellyel a mérés tárgyainak jelentős részét mérni sem lehet, nem fogadható el a kérdéses tárgyak mértékéül.

Bizonyos jogi szabályokkal erkölcsi érzelmek járnak. Ezek a kísérő morális érzelmek azonban az idők folyamán megváltoznak. A „feltétlen érvényesség” érzelmé meglazul, szkepszis váltja fel, végül gyakorta az erkölcsi helyeslés rosszalásba csap át. A tudományosan gondolkodó ember keresi az okokat, mért változnak az erkölcsi érzések? A fennálló morális érzelmek sokszor sértik annak a csoportnak az érdekeit, amelynek a kutató a tagja. Máskor lehetetlen cselekvéseket követelnek. Felvetődik a probléma, nem lehet-e a bizonytalan érzelmek helyébe a cselekvéseknek valamely ésszel felfogható, az intellektuális emberrel összhangzásban álló mértékét léptetni. Az öntudatos, kritikus és az átvevő mechanikus gondolkodás ellentétéből megszületik a racionális

morál kérdése.* A racionális morál szükséglete annál erősebb, minél öntudatosabbá válik az emberi gondolkodás, a pénzgazdaság elterjedésével és a vallási érzelmeknek a tudomány fejlődése következtében beálló csökkenésével.

A kérdés meg van oldva, ha a morális érzelmek nem egyebek, mint a társadalmi érdekek függvényei. Az erkölcsi érzelmek társadalomlélektani elemzése kimutatja, hogy minden erkölcsi érzelem rosszaló vagy helyeslő magatartás egy vélt veszedelemmel vagy előnyös helyzettel szemben.** Miután a csoport magatartásáról van szó, a veszedelem vagy az előny a csoportra váró veszedelmet vagy előnyös cselekvési módot jelenti. Ha megváltoznak a csoportnak az érdekei, akkor meg kell változniuk az értékeinek is. S a morál története szerint csakugyan az értékváltozásokkal együtt bekövetkezik az értékek változása. így pl. némely nomád vadásztörzsnél a vándorlás fáradalmait el nem bíró öregeket megölik. Az öregek megölése erkölcsi kötelesség, melyet a vallás is előír. A letelepülés után a falvak menedékei az öregeknek, társadalmi érdek a megölésüket nem követeli. Sőt az írás elterjedéséig ők a tapasztalatok tárházai, eleven könyvek, a morális értékük erősen emelkedett. Az értékük csökkenése a könyvnyomtatás korával, az ismeretek megszerzésének jelentős könnyebbülésével következik be. Az idegen értékelésében végbement változás is első pillantásra összefügg a társadalmi csoportok érdekeinek a módosulásával. Egészen természetes, hogy az idegent teljesen másképpen becsülik meg kis harcos társadalmakban, hol rendszerint ellenséget jelent, mint nagyobb forgalomú, békésebb életmódú társadalmakban, ahol sokkal inkább jelenti az eladót, vevőt, tanítót..

De az értékek megváltozhatnak a társadalmi érdekek azonosága mellett is. Valamely értékelés megszűnik, ha nyilvánvaló lesz, hogy nincs társadalmi hatása. Így a kezdetleges kapitalizmusban a munkanélküliséget erős erkölcsi elítélés, sőt büntető megtorlás sújtotta. Midőn kitűnt, hogy a munkanélküliség állandóan visszatérő, az egyéni elhatározástól független tömegjelenség, a munkanélküliség erkölcsi rosszalása megszűnt, az erkölcstelen cselekményből indifferens cselekmény lett. Az értékelés megváltozik, ha a társadalmi csoport egy másfajta értékeléssel az érdekét jobban tudja megvédeni. Rendőrség, fejlett közigazgatás, közlekedés híján, erős törzsi összetartás mellett

* Nem az érzelem és az értelem ellentétéből. Képzetek nélkül érzelmi folyamatokról nem beszélhetünk sem az egyéni, sem a társadalmi lélektanban. L. Ebbinghaus: *Grundzüge der Psychologie* 54. o. és Lévy-Bruhl: *La morale et la science des moeurs* 225. o.

** Westermarck: *Ursprung und Entwicklung der Moralbegriffe*. I. k. 61. o.

az államok a büntettest nem tudták kinyomozni, büntették a falut, a törzset, hogy az tartsa vissza tagjait a büntettektől. Mikor az állam karja el tud érni az egyeshez, a büntetéssel való erőpazarlásnak ez a szüksége megszűnik, a kollektív felelősség helyébe lép az egyéni.* A rosszalás köre megváltozott a leghatalmasabb csoport erejének növekedésével.

De ha igaz az, hogy a morális értékelés azt a viszonyt fejezi ki, amely valamely társadalmi csoport vélt érdeke és bizonyos cselekvési mód vélt társadalmi hatása között áll fenn, akkor az érzelmeknél biztosabb mértéke az értékeknek az érdekmérlegelés. Bizonyos-cselekvési mód hatása kielégíti-e a társadalmi csoport érdekét, ez a szempont kielégíti a racionálisan gondolkodók tudatát és a jogosultságának felismerése elhatolt már a társadalmi csoportok mélyéig, azért is, mert lényegében nem jelent újat, csak egy régi folyamatnak öntudatosabb formulázását.

Ez az értékelési mód, semmikép sines ellentétben a morális érzellemmel. A helyességi érzelem nem zárja ki fogalmilag, mint Somló állítja, az utilitarizmus összes formáit. Sőt feltételezi a társadalmi utilitarizmus bizonyos fokát. Mai társadalomlélektani ismereteink mellett elképzelhetetlen, hogy valamely cselekvésről világosan lássák, hogy az a csoportra káros és mégis erkölcsösnek tartásák. Erkölcsi érzelem mindig bizonyos gondolkodási folyamatok kíséretében lép fel s ha felmerültekor nem is szükséges a társadalmi hasznosságának a világos belátása, de a jó hatásának a hite nélkül s a káros hatásának világos tudata mellett nem merülhet fel.** De ha valamely eljárás társadalmi hasznosságának bármily pozitív vagy elmosódott gondolati folyamaton alapuló hite együttjár bizonyos morális érzéssel, akkor kétségtelen, hogy a csoport erkölcsi helyeslésének az érzelme nem fog kimaradni, ha tagjai között elterjed valamely cselekvés társadalmi hasznosságának érthető és világos bizonyítása. A racionális morál nem akarja a morális érzelmet kiküszöbölni (ez olyan lehetetlen feladat volna, mint a tudományos gondolkodásból kiküszöbölni a gondolkodással járó, sokszor igen heves érzéseket), hanem csak rendezni, szabályozni akarja azokat a gondolatokat, melyekhez az erkölcsi érzelmek kapcsolódnak. Azt akarja, hogy a morális érzelem ne káros vagy lehetetlen cselekvési módokat kísérjen a hasznosság és lehetőség hitében, hanem hasznos

* L. Makarievicz: *Einführung in die Philosophie des Strafrechts*, 305 o. és köv.

** L. Pikler: *A jog keletkezéséről és fejlődéséről*, 1. k. 92 o. a tömeg belátására nézve. A csoportok többségének intelligenciája természetesen koronkint változó.

és lehetséges cselekvési módokat a hasznosság és lehetőség világos tudatában. És vezető elve nemcsak a társadalmi élet tendenciájával, a csoportoknak érdekeik kielégítéséért folytatott küzdelmével esik egybe, hanem egyazonos értékmérőt állapít meg a jog etikus és anetikus része számára, az erkölcsi érzésektől kísért s az azok nélkül működő jog részére.

Más elv alapján nem lehetséges a szociális tudomány felhasználása a szociális technika részére. Somló szerint a jogbölcsetnek a feladata ezen a téren az adott erkölcsi értékelések rendszerbe foglalása. Az értékeket tudatosan kell alkalmazni és az alkalmazott értékeket a hierarchiába illeszteni. Ez úton válnék az öntudatlan jogértékelés céltudatosá. Nem hinném, hogy egy ilyen tisztán az erkölcsi érzelmek alapján megszerkesztett hierarchiának volna olyan hatása. Egészen eltekintve attól, hogy mire a tudomány ezeket az értékeket rendszerbe illesztené, azok gyors tempóban fejlődő társadalmunkban meg is változnának, (gondoljunk pl. bizonyos társadalmi osztályoknak a választójog, a vámvédelem, a vallásos közoktatás kérdéseiben elfoglalt, érdekeik nyomán változó értékelésükre) az ilyen inventárnak az értékeléseket módosító ereje aligha lenne. Mert ha az érték mérője a morális érzélem, akkor a morális érzélem leltározva is olyan erővel lép fel, mint leltáron kívül. Az ilyen hierarchiának csak akkor volna gyakorlati jelentősége, ha a rendszerező principium valamilyen intellektuális elv lenne, azaz, ha a morális szentimentalizmus rendszerébe leplezetten belopódzna a morális utilitarizmus. Aminthogy ez a legtöbb, a társadalmi érdektől független morálrendszer felépítésénél megszokott történni.*

Amint az építés alkalmazott tudományának nem az a funkciója hogy a különböző népek és osztályok építési módját rendszerbe foglalja, hanem, hogy a helyes építés elveit megállapítsa, épügy a tudományos jogpolitika nem arra törekszik, hogy az etikai érzelmek egy adott skáláját határozza meg, hanem, hogy módot nyújtson minél jobb jogszabályok megalkotására. Erre módot úgy nyújt, ha megmondja, hogy mint lehet a legkisebb áldozattal és a legnagyobb eredménnyel a társadalmi csoportok érdekeit kielégíteni. Egy szándékolt társadalmi hatás úgy érhető el, ha tudjuk, hogy bizonyos társadalmi jelenségek minő hatásokkal járnak. Alkalmos-e a szabadságvesztésbüntetés bűncselekmények megakadályozására, a vámvédelem iparfejlesztésre, a munkaidőrovidítés a produktivitás fokozására: ezek az elméleti kérdések

* L. pl. Paulernak: *Az ethikai megismerés természete* c. művét, ahol leplezett utilitarisztikus megfontolások alapján építi fel az „őnértékek” egész rendszerét.

döntik el a kérdéses gyakorlati problémákat. Minden gyakorlati, társadalmi kérdés tudományos megoldása végső sorban azt jelenti, hogy olyan társadalmi jelenségeket híjunk elő, amelyek bizonyos kívánt hatások elérésére alkalmasak. A tudományos politika is épügy célokat kíván megvalósítani, mint a nem tudományos. Az utóbbtól csak abban különbözik, hogy a társadalmi tények hatásának törvényszerűségére épít s ha előzményei helyesek, akkor a szándékolt hatások be is következnek. A jogpolitika eddig is célokat követett, de nagyon gyakran a kívánttal ép ellenkező hatást ért el. A cél és az eredmény összhangja, ez a tudományos politika ideálja.

Nem különbözik a társadalmi politika az alkalmazott természet-tudományoktól abban, mint némelyek állítják, hogy a célja nem egységes, egy homogén csoporton belül is különböző társadalmi érdekek lépnek fel. Az alkalmazott tudomány megvalósítja a céljait, a morálnak meg kell választania a célját,* szokták mondani. De az alkalmazott tudományok területén is fellép az érdekek összeütközése. Gondoljunk az orvosi tudományra, hol lépten-nyomon felmerül a kérdés, hogy az élet megmentése érdekében szabad-e áldozni a testi épséget, az egészség biztosításáért minő múltó fájdalmat lehet előidézni? Minden gazdasági téren mozgó alkalmazott tudomány az áldozat és eredmény viszonyának mérlegelésével dolgozik s az érdekek bizonyos hierarchiáján alapul. A jogpolitikának kétségtelenül meg kell állapítania a társadalmi érdekek hierarchiáját, de ha ez racionálisan történik, akkor magukat a társadalmi érdekeket is kritika alá kell venni és vizsgálni kell, hogy minő összefüggésben vannak egymással, mennyiben valósággal eszköze az egyik a másik biztosításának. Egy ilyen kutatásnál végül azokhoz az alapvető érdekekhez érünk, amelyek ki nem elégítése esetén a csoport létének elemi feltételei sincsenek meg, s a többi érdekeket aszerint csoportosítják, aminő távolságban vannak ezektől az érdekektől.

A társadalmi érdekeket kétségtelenül nem a tudomány teremti meg, azok a társadalmi fejlődés produktumai. A tudomány (eddig elsősorban a természettudományok) s a belőle folyó világnézet** csak hozzájárul kiépítésükhöz s a kevésbé öntudatos érdekmérlegelést öntu-

* Lévy-Bruhl-lel szemben P. Lapie: *Technique et téléologie*. A genfi filozófiai kongresszus jegyzőkönyve.

** A társadalmi érdekek kétségtelenül jelentősen módosultak tudományos világnézet hatása alatt a vallásos érdekek háttérbe szorulásával. A vallás lényegében éppolyan erősen gyakorlati hatású, mint az alkalmazott tudomány óriási társadalmi jelentősége ép abban van, hogy az érdekek megvalósításának a képzeletben a mai tudománynál sokkal hathatósabb, sokkal korlátlanabb eszköze.

datosabbá teszi. Végső elemzésben minden alkalmazott társadalomtudományos munka csak az adott társadalmi életcélok valamelyikét mozdítja elő. De ebben a törekvésben találkozik minden gyakorlati tudománnyal, amelyek nem egyebek, mint ismereteknek bizonyos életcél körül való csoportosításai.

* * *

Az előbbieken a morális érzelmeknek a társadalmi érdekekkel való viszonyáról festett kép kétségtelenül sok tekintetben nem meríti ki a szociális valóságot. A társadalmi élet minden ösmerője tudja, hogy társadalmi érzelmek és gondolatok átvételénél minő hatalmas befolyása van a tekintélyesebbek szuggesztiójának, a tömegek utánzásának. Társadalmi állapotok megtartásánál pedig igen jelentékeny erő a megszokás. Az utánzás és a megszokás átvesznek és fentartanak a csoport érdekével ellentétes érzelmeket és cselekvési módokat is. Ha ezekben az esetekben az átvett megítélési módnak sem a káros, sem a hasznos volta nem tudatos, vannak kétségtelenül esetek, midőn valamely társadalmi csoport átvesz erkölcsi szabályokat, amelyekről tudja, hogy érdeksértők. Mikor az elnyomó, a győző társadalmi csoport ráerőszakolja az elnyomottra jogát s ez azt a kényszer hatása alatt kénytelen elfogadni, akkor a jogi szabály hosszú fennállása átalakítja az elnyomottak erkölcsi felfogását is. Az elkerülhetetlenbe való belenyugvás s a kényszer eredetének feledésbe menése idézik elő azt a jelenséget, hogy az elnyomott osztályok, népek erkölcsé sokszor egészen ellentétes az érdekükkel. A jog, a kényszer a morál egyik rendkívül jelentős átalakítója. Általában a csoport-érdekek legtudatosabb szemeltartása minden összetett társadalomban a vezető csoportokban van meg legerősebben. S a szuggesztilitás legnagyobb foka pedig a legalacsonyabb fokon álló elnyomottakban nyilvánul.

Míndez azonban nem változtat azon, hogy a csoportérdeknek és az erkölcsnek összefüggésére vonatkozó jellemzés a morális és jogi alkotás rugóit felderíti. Kétségtelen, hogy minden kultúrában a kellően meg nem gondolt utánzásnak és a mechanikus átvételnek szükségszerű szerepe van. Az egész emberi kultúra, az összes cselekvési szabályok és ismeretek tudatos alkalmazása erőinket meghaladó feladat.* De ha a követett elvek káros volta erősen, érezhetően és szembeűnően mutatkozik, akkor bekövetkezik a változás, ha megvan ennek a lehetősége. Igaz, hogy a változások, amelyek a morálban és a jogban végbemennek igen nehezen történnek, de ha igen erős szükség hatása alatt végbemennek, akkor rendszerint a vélt társadalmi érdek irányában történnek.

* L. Vierkandt: *Stetigkeit im Kulturwandel*. 111. o.

S bár a társadalmi harc, fajok és osztályok harca a legerősebb rugója a jogi és erkölcsi fejlődésnek, a kényszer útján létrejött szabályok a győző csoport érdekeit fejezik ki, s ha ellenük egyesektől kezdeményezve a legyőzöttekben megindul a morális ellenhatás: akkor az aktív, a feltörekvő alsó osztályok erkölcsi eszménye, osztályharcuknak ez az erős hajtóereje* az ő érdekeikhez simul. Az erkölcsi szabályok fenmaradása egyedül a társadalmi érdekből kis mértékben magyarázható meg, a konzerváló erők rendszerint mechanikusak, de a változásaik során a döntő tényező rendszerint valamely csoport érdeke. Az érdekmérlegelés tudatosságának a foka különböző társadalmakban más és más, de az átalakulásoknál minden eddigi társadalomban vezető egyéneknek** és csoportoknak a többinél tudatosabb szellemi munkájának el utánzás és szuggesztió útján szélesebb körökbe.

A gazdaságosság elve sem érvényesül kizáróan a gazdasági életben. De mégis igen nagy heurisztikus, magyarázó ereje van az erre alapított gazdaságtannak. Épígy igen nagy a heurisztikus ereje annak a csoportérdeken alapuló erkölcsi és jogi szociológiának is, amelyik épígy, mint az elméleti gazdaságtan csupán szemléltető „ideális típus”.***

A csoportérdek minél gazdaságosabb kielégítésének jogpolitikai elvül való elfogadását pedig nemcsak az könnyíti meg, hogy a múltban erősen működött, hanem, hogy hatása korunkban mindjobban fokozódó. A kapitalizmus, amely a számítást, az érdekmérlegelést mind élesebbé tette, jelentősen kihatott a csoportok gondolkodására. A tudomány fejlődése is a jogfejlődést mindinkább tudatossá teszi, a konzervativizmus legerősebb támasza: a vallás meggyengült.† Ma a társadalmi érdek a mindennapos agitációban van oly gyakori érv, mint az erkölcsre való hivatkozás és a morál minden percben a kritika bonckése alá kerül. A régi, a megszokott a mi forrongó társadalmunkban nem adja meg azt a biztonsági érzést, mit egy konzervatív társadalomban s a morális követelés nem tud el lenni már a nagy tömegmozgalmakban sem a tudomány presztízse nélkül.

* Kautsky: *Ethik und materialistische Geschichtsauffassung*. 140. o.

** A vezető egyének nagy szerepét primitív népek morális és vallási nézeteinél igen érdekesen írja le Vierkant: *Führende Individuen bei den Naturvölkern* c. tanulmányában. (*Zeitschrift für Sozialwissenschaft*, XI. köt. 9—10. füz.)

*** Az ideális típus fogalmát I. Max Weber: *Die Objektivität sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis* {*Archiv für Sozialwissenschaft*, XIX. k.) c. tanulmányában.

† A racionalizmus térfoglalásának okaira még Sombart: *Der moderne Kapitalismus* I. k-nek a kapitalista szellem genezisét tárgyaló fejezete, valamint Szabó: *Lehetséges-e tudományos politika?* (*Huszdik Század*, 21 k. 1—2 füzet.)

A tudományos érdekmérlegelésen alapuló jogpolitikai követelés felállítása természetesen nagyon messze áll még a mi korunkban is az elfogadástól, még oly területen is, ahol ellentétes csoportérdek nem gátolja érvényesülését. De a konzervativizmus s egyéb akadályok nem gátolhatják meg, hogy felállítsunk olyan követeléseket, amelyek érdekében elhárítandók az akadályok. A tekintély elve, a megszokottság nemcsak az erkölcsben, vagy a jogban fejlődést gátló mozzanatok, hanem a tudományban is. Mégsem gondol senkisémet rájuk, amikor a tudományos kutatás politikájának, a módszertannak elveit felállítjuk. És a morál politikája terén, valamint a jogpolitikában nem kevésbé káros hatású elv: a csoport tényleges erkölcsi meggyőződésének értékmérőül való felállítására, mint a tudományban az „uralkodó nézet” irányító elvként való proklamálása. Az akadályok legyőzésének, a nézetek terjesztésének keresztülvitele a tudományos igazságok terjesztése terén is külön tudományágat, külön kutatást; a pedagógiát teszi szükségessé. Épügy külön elveket, külön módszert (nemcsak tanítást, hanem sokszor intézményeket) s talán valamikor külön tudományt követel meg a tudományos politika elveinek a gyakorlatba való átvitele.**

* * *

A társadalmi utilitarizmus híveinek a főhibája, hogy egységes társadalmakat vesznek kutatásaik kiindulópontjául. Így látjuk ezt Millnél, Iheringnél, Piklernél, Lévy-Bruhnál, Wardnál stb. A mai szociológiának kétségtelen igazsága, hogy a modern társadalmak egységes érdekű, homogén társadalmaknak nem tekinthetők, számtalan kisebb csoportra oszlanak, de a morál és a jog nagy kérdéseiben főleg a társadalmi osztályok játszanak szerepet. Ezek több kisebb, hasonló társadalmi erejű, másodrangú kérdésekben egymással sokszor küzdő, de a lényeges érdekekre nézve egyező csoportok összetételei. Egy nemzeten belül a morál és a jog nagy csomó kérdése tekintetében, különösen azokban az osztályokban, melyek jelentős részükben küzdelmet folytatnak, ellentétes érdekek, érzelmek és felfogások merülnek fel. Melyiknek az érdeke a döntő? Az elnyomott, vagy az elnyomó osztályoké, a többségé vagy a kisebbségé, vagy talán az államé,

* Kétségtelenül van ma már ilyen. Az efajta kérdések: pl. hogy értékeljük a szabad házasságot, a sztrájk törést stb. stb. a morál politikája körébe tartoznak.

** Az alkalmazott természettudományok igazságai is gyakran újabb „alkalmazást” kívánnak meg. Így pl. Liebig elveinek felfedezése után még hosszú idő kellett, míg a különféle növényi tulajdonságokkal számoló biztos szabályokhoz jutottak. L. David: *Szocializmus és mezőgazdaság*, I. k. 70. lap. L. erre még Ward: *Applied sociology*, 8. és köv. o.

amelynek érdeke valójában nem jelent egyebet, mint azt az eredményt, amelyet egy adott időpontban a küzdő osztályok elértek.

„A lehető legtöbb ember legnagyobb javá”-nak elve erre nem ad feleletet. Ez az etikai elv, a többség elvének az erkölcsi térre való átvitele a demokratikus Angliában hódított legjobban, amíg a hedonista morálok rendszerint arisztokráciákban vagy arisztokratikus követelések mellett jöttek létre. Nem logikai hiba a helytelenségének az oka, hanem elsősorban az alkalmazhatatlansága. Az etikai elv gyakorlati elv, értéke akkor van csak, ha a gyakorlatban keresztülvihető. A társadalmi csoportok érdekeinek összeütközése esetén pedig valamely különálló társadalmi csoport, legyen az bármily kicsiny, ha fenn tud maradni és érdeke van a fenmaradásban, akkor nem győzhető meg arról, hogy fenmaradása összeütközik a benthami elvvel. Ennek az elvnek a követése társadalomlélektani lehetetlenség, önként osztályok, nemzetek elfoglalt előnyös helyzetükről semminemű etika kedvéért nem mondanak le.

A tudománynak osztályok egymásközt való viszonyainak kérdésében csak egyféle szerepe lehet. Megvizsgálni, hogy érdekeik mennyiben közösek és mennyiben ellentétesek.* Ha az érdekközösség kiderül, akkor az osztályok egy bizonyos fajtájú együttműködését javasolja, így a szocialisztikus politika szintézise a városi és mezőgazdasági proletariátus, az intellektuelek, a kispolgárság és kisparasztság bizonyos részei érdekeinek. De ha az érdekek összeütköznek, akkor a gyakorlati tudomány csak egy osztály tudománya lehet, valamelyik mellett állást kell foglalnia. Az intellektuelek egy része nem a többségi elv miatt csatlakozik a proletariátushoz, hanem, mert a legfőbb érdeküket, a kultúra fejlesztését a proletariátusnál látják legjobban biztosítva.

A legtöbb ember legnagyobb javának elve, a többségi elv csak a döntő érdekeknek azonossága mellett érvényesülhet. Ott, ahol a kisebbség lemond a többség érdekében, mert csak múltó különbségek állanak fenn s holnap ő van a többségben. A mai demokráciákban

*A különben nagy érdemű Gumplovicznak és Oppenheimernek (Gumplovicz: *Grundriss der Sociologie*, 149. o., Oppenheimer: *Der Staat*) jelentős tévedése, hogy csoportok huzamosabb időn át érdekeikre nézve nem tévedhetnek. Annyira tévedhetnek, hogy tévedésük következtében tönkre is mehetnek. Az intézmények egy nagy részét ugyan célszerűnek hiszik az alkotóik és követőik, de gyakran objektíve célszerűtlenek. Nemegeyre alkalmazhatók Machnak szavai: „Doch wird niemand sagen, dass durch Menschenopfer in Dahomey und durch die derselben würdigen von der Kirche inaugurierten Hexen- und Inquisitionsprozesse die menschliche Art erhalten oder gar verbessert worden ist. Sie ist eben durch diese Erfindungen nur noch nicht zugrunde gegangen.” *Die Prinzipien der Wärmelehre* 2. kiadás, 371. o.).

ennek az elvnek főleg agitatórius jellege van. A többség nevében támadták vele a feudalizmust s némelyek ma a burzsoáziát. A többség nevében védik vele néhányan a mai kapitalizmust. Valójában azonban a többségnek csak akkor van joga, ha ereje van és a társadalmi csoportoknak erőt az etika nem adhat. Az csak a meglévő erők használatára nézve nyújthat tanácsot.

Egy nagy homogén társadalomban, hol a különböző társadalmi csoportok erőkülönbségei kiegyenlítődtek, természetesen a morál és a jog politikájának az utilitarisztikus elv korlátozás nélküli vezetője. A jövő szocialisztikus politikájának a maival szemben legnagyobb előnye az lesz, hogy az érdeksúrlódások híján sokkal kisebb fáradással és nagyobb eredménnyel valósíthatók meg majd feladatai.*

* * *

Ellenvethetné valaki, ha az a felfogás, amely a jogpolitikát a társadalmi érdek kielégítésére alapítja, nem tud még egy adott társadalmon belül sem általános érvényű mértéket felállítani, lényegében nem is különbözik attól az elmélettől, amely a mindenkori erkölcsi érzelmet használja mértékül.

A különbség valójában igen jelentős. A morális érzelm mértéke egyáltalán nem méri azokat a jogi szabályozásokat, melyeknek erkölcsi érzelmi velejárójuk nincs. De az érdemérlelő politika ott is, ahol fellép az erkölcsi érzelm, azt kritika alá veszi. A kritika elve: az érzelm valóban társadalmi érdeket védő szabályozást helyesel, vagy érdeksértő szabályozást rosszal? De ez az elv nemcsak a mérésre, nemcsak a bírálatra alkalmas. A jogalkotásnak s az új morális értékek formálásának konstruáló elve. Új morális és jogi értékeket teremt abból a szempontból, hogy ezek helyes, célravezető eszközei legyenek a társadalmi csoport végső érdekeinek, minél teljesebb, intenzívebb életének.

A csoport morális érzelmének mértéke cserben hagyja a jogpolitikust vagy a bírót (aki a törvény által világosan nem szabályozott esetekben a jogpolitikus, a törvényhozó funkcióját tölti be), ha a csoport morális érzelmei nem egységesek. Pedig a disszonancia a csoporton belül, mellyel Somló nem számol, gyakori jelenség. Ilyen disszonanciát nemcsak az érdek különbsége, hanem az érdekkielégítés valamely eszközének jelentőségébe vetett hit is előidézhet. Az fajta eltérések lehetnek múlóak, de a csoportok szakadására is vezethetnek.

* Gumplovicz (*Sozialphilosophie* 53. és köv. oldal) a tudományos politika haladásában kételkedett, mert, hitte, hogy az osztálykülönbségek mindig fenn fognak maradni, ezeket a politika nem tudja megszüntetni. Feltevése azonban a produktivitás növekedésének lebecsülésén alapszik.

Gondoljunk egyes társadalmi csoporton belül támadó vallási vagy taktikai különbségekre. A politika egyedüli vezérlő gondolata ily esetekben csak a csoport érdekeinek öntudatos vizsgálata lehet.

Összefoglalva: az érdekmérlegelés elve lehetővé teszi az emberi tudás értékesítését a társadalmi csoportok érdekében, az érzelem mértéke mellett ez öntudatosan nem történhetik.

* * *

Minden eddig vizsgált elvnel nagyobb jelentőséget tulajdonít a tudománynak az etikai és jogi értékelés tekintetében a jogbölcse-szetnek Somló Bódog által bíralt két irányzata, Stammlernek Kanton és némely történelmi materialistának és kriminológusnak Hegel pan-logizmusán nyugvó rendszere. Ezen rendszerek szerint a tudomány a múlt és a jövő minden társadalmára egyaránt érvényes mértéket tud felállítani. Ennek az egyetemes mértéknek felállítása azonban mindkét esetben a morális és jogi értékelés társadalmi szerepének félreismeréséből ered.

Stammler keresi a társadalmi szabályozások egyetemes érvényű, feltétlen és egységes mértékét. Ha ez minden egyes társadalomra ki akar terjedni, akkor szerinte csak a társadalmi élet végső célja lehet. De ha ez a végső cél egyetemes érvényű akar lenni, akkor nem meríthet valamelyes történelmileg adott empirikus szabályozásból, akkor nem alapulhat szubjektív érdekeken. Ez a szubjektív érdekektől mentes végső cél, az objektív célokat, értsd a társadalmi közösség céljait akaró emberek közössége.*

A megoldás balsikere a kiindulópont helytelenségéből következik. Azok, akik minden társadalomra érvényes cselekvési mértéket akarnak megállapítani, lehetetlen feladatot tűznek ki. Minden értékelés célja, hogy valamely adott társadalmi csoportot segítsen a létért való küzdelemben, érdekeit előmozdítsa. A társadalmi csoportokon felül-álló társadalom csak annak a társadalmi atomizmusnak a képzeletében él, amely a csoportok küzdelmét s azoknak a gazdasági javak korlátozott voltából eredő érdekellentétét nem látja. A csoporton felülálló társadalom nem létezik, nincs érdeke s miután minden érték érdek függvénye, az ilyen nem létező társadalom számára tehát értékmérőt sem lehet felállítani.** A dinasztia és az arisztokrácia például sohasem fogja

* Stammler: *Recht und Wirtschaft*, II. k. 577—583. lap.

** A kanti etika a helyes cselekvés feltételeit a helyes megismerés feltételeinek a mintájára vizsgálja. A hite: hogy a társadalmi cselekvés területén ugyanaz lehetséges, mint a megismerés területén. Csakhogy, ha a megismerés és cselekvés genezisükben össze is függnék, a funkciójuk lényegesen különböző. A relativizmus és utilitarizmus mást jelent az etika és mást az ismerettan terén. Ennek a kifejtése túllépné a jelen dolgozat körét.

elfogadni, hogy a nép nem ő érte van, s ha ma ezt ritkán fejezik ki nyíltan, ez nem a demokratikus szövegek elfogadását, hanem az erőnek tett concessziót jelenti. De nemcsak az egyetemes érvényű formális értékmérő megoldhatatlan és teljesen céltalan probléma, hanem ilyen a szubjektív érdekektől mentes cél keresése is. Érdekmentes cselekvés nincs s bárha a csoport érdeke más, mint az egyén érdeke, az egyéni érdekekkel közvetett módon összefügg.

A feladat lehetetlenségéből következik, hogy a megoldás nem lehet az, amit a célkitűzők kerestek, hanem egészen más. És csakugyan úgy Kant, mint Stammler eljutnak az utilitarista ideálhoz, csak-hogy öntudatlan, leplezett módon. Mert a Kant egyetemes törvényhozása, a Stammler-féle közösségi cél nem egyéb, mint a társadalom érdeke.

Igaz, hogy ez az utilitarizmus csonkább, színtelenebb és nagyobb igényű, mint az angol. A Kant-Stammler féle ideál csak a közösség fennmaradását biztosítja, de nem a fejlődését. Mögötte rejtőzik az a liberális felfogás, hogy a fejlődés szabadon érvényesülő egyéni erők dolga. S azonkívül minden állítólagos formalizmusa dacára belecsúszik egy konkrét társadalmi érték s ez: az ember öncél, nem lehet másnak eszköze. A XVIII. század eme princípiumának világánál Stammler törvényt ül az összes elmúlt társadalmak felett. Megállapítja, hogy rabszolgaság, a többnejűség, az özvegyek elégetése, a gyermekek kitétele stb., mindenkoron a helyes jog elveibe ütközött.* De ez nem gátolja meg abban, hogy mikor a helyes jog elve segítségével eleve-nek és holtak felett bíraskodik, ne érvényesítse saját osztályának nézőpontjait. Az elkeseredést szító sztrájk-agitátorokkal szemben „a helyes jog,” megállapítja a kártérítési kötelezettséget, de a munkaadók fekete listája „a helyes jog” szerint védhet jogos érdekeket.** A házassági hűséget a következetes, ellentmondást nem tűrő gondolkodás nevében követeli.*** Minden egyetemes, általános érvényű szabályozás nem egyéb és nem is lehet egyéb, mint konkrét csoport-érdekeknek az ész tekintélyével való öntudatlan védelme, amely korunkban erősebbé kezd válni a vallási tekintélynél.

A morális és jogi értékelés funkcióját hasonlóképpen félreismerik a hegeli panlogizmus modern követői. A társadalmi csoport értékelése akkor merül fel, ha több cselekvési mód között kell választani. A morál utasítást ad, hogy melyik cselekvés jár a csoport érdekeinek jobb kielégítésével. A hegeli felfogás szerint a szükségszerűen-

* Stammler: *Die Lehre vom richtigen Rechte*, 115 lap.

** Stammler: Id. m. 486, és köv. lapok.

*** Stammler: Id. m. 577. lap.

eljävendő, bekövetkezendő a helyes. De ha egészen pontosan, a legkisebb részletekig determináltan áll előttünk a jövő, akkor nincs szükség a morális értékelésre. Ha pontosan tudom minden pillanatra nézve mi lesz, akkor az érték már nem motívuma a cselekvésnek, s ha megszűnnék az értékelés funkciója, t. i. hogy bizonyos cselekvési irányokat elősegítsen, másokat elfojtsa, akkor kivesszne maga a szerepét vesztett értékelés is. Amint hogy ma sem értékelünk olyan cselekményeket, ahol szerintünk a cselekvési módok között való választásnak, a motívumok küzdelmének, a bizonytalan jövő befolyásolhatásának nincs semmi lehetősége. A bizonyossággal eltűnik az a társadalmi ideál, a melyik mindig csak egy lehetőség kívánását jelenti a sok közül.

Csak hogy a társadalmi jövő asztronómiailag pontos előrelátásától még messze vagyunk. A szükségszerűség mértékének hívei szerint is csak az a biztos, hogy valamely változás jönni fog; amikor és hogyan bizonytalan. Ilyen esetben azonban két álláspont lehetséges. Akiknek kedves a változás, azok siettetni szeretnék, akiknek kellemtelen, azok kitolni fáradoznak. A Marx hasonlata, a jövőt látó tudomány a szülési fájdalmak megrövidítője, csak azokra alkalmazható, akiknek a jelen szenvedést okoz. Akik a ma társadalmával meg vannak elégedve, azoknak orvos kell, ki a halált mind távolabbi időre tolja ki. A marxisták körében azért olyan elterjedt az eljövendonek és helyesnek parallelizmusa, mert ők az eljövendőben a proletariátus érdekeinek megfelelő állapotot látnak.

De azért ennek a felfogásnak van helyes magva s ez: a társadalmi ideál csak a megvalósíthatóság, a lehetőség irányában építhető ki. Nem szabad felállítani oly ideált, melynek kivihetőségéről nem vagyunk tudományosan meggyőződve. A jogpolitikának az érdekek figyelembevételén kell nyugodnia, ha nem akar lemondani a társadalmi érdekek előmozdításáról, de tudományosnak és reálisnak kell lennie, ha eredményeket akar elérni és nem felesleges kudarcokat szerezni. A marxizmus az értékelés funkcióját nem törölte ki a társadalmi tudományokból,* de erős gátat állított fel minden irreális, utópista értékelés elébe.

* A történelmi materializmus több művelője nem osztja a hegeli felfogást. Ottó Bauer pl. a kantii etika híve (*Marxismus und Ethik, Die Neue Zeit*, XXIV. k. 41. füzet). Dietzgen utilitárius (*Dietzgen's kleinere philosophische Schriften* 76. és köv. lap).

Szemlék és jegyzetek

Samuel Gompers: A budapesti malterhordónó és munkástársai.*

Magyarország, Budapest, 1909. aug. 15.

E festői városban, mely felváltva középkori és modern jelleget mutat, eltöltött negyedik nap oly anyaggal látott el, mely különböző szempontokból nézve, egész levélsorozatot tölthetne meg. A kormány és a munkásszervezetek statisztikai és más adatokat küldtek, melyek egyaránt kielégítik a szociológust és elriasztják a számoktól fázó olvasót. E közel egy millió lelket tartalmazó nagy városban tett személyes megfigyeléseim sok érdekes tapasztalatot nyújtottak, de ezek nem igen alkalmasak gazdasági jelentések tételére.

Itt van például a budapesti malterhordónó. A látványt, melyet nyújt, midőn mezítláb végzi igáslóhoz méltó munkáját, létrákon járva vagy ferdén fektetett deszkákon mászva valamely új nagy épület felső emeleteire, aligha lehet fényképen híven megörökíteni, annál kevésbbé volna lehetséges őt elhelyezni az ipari munkásokat osztályozó valamely kép-sorozatban. Széles lábainak talpa oly kérges,

* E cikk egyik fejezete szerző *Labor in Europe and America* c. most megjelent könyvének (New-York, Harper), melyben azokat a leveleket gyűjtötte össze, melyeket európai tanulmányútjából írt. Ezeknek a színes és érdekes fejtegetéseknek különös jelentőséget kölcsönöz az a körülmény, hogy írójuk az *American Federation of Labor* elnöke, mely az új világ leghatalmasabb munkás-szervezete és egyik igen jelentékeny politikai hatalmassága. Az olvasó látni fogja, hogy Gompers úr biztos intuícióval felismerte a budapesti élet legjellemzőbb vonásait, bár a részletekre néhány kisebb hiba és félreértés csúszott cikkébe. *A szerk.*

mint a disznóbőr, mely utazómálháinkat borítja, lábujjainak körmét megfeketítette és elkoptatta a téglákhoz és gerendákhoz való dörzsölés. Majdnem térdik csupasz lábszárait öszvérhez hasonló módon emelgeti, óvatos, de biztos lépéssel, amint fölfelé halad az egyetlen deszkán vagy gerendán. Púpos a derék táján; fejét nem túlságosan tiszta, de többnyire élénkszínű kendő borítja. Arcvonásai semmi különöset nem mutatnak, hacsak nem kifejetlen agyát; mozdulatai nem erélyesek, amit természetesnek is tart a józan szemlélő, ha tekintetbe veszi nemét — tényleg, hisz ez egy nő! — és táplálkozásának valószínű színvonalát. Heti munkájáért körülbelül annyit kap, mint a new-yorki malterhordó egy napra. Kétezerre tehetjük e nők számát Budapesten, mely számot a növekedő kereslet fokozhat. Nincsenek szervezve. Erejéhez, szorgalmához és tapasztalatához képest naponta 30, 35, 40 centet keres.* Ne gondoljuk, hogy minden esetben töpörödött öreg anyóka; gyakran fiatal, erős nő, aki tán csinosnak látszana női munka végzésében. Ügyetlenül kezeli a vakolatvonót és a homoklapátot. Maltertechnője egy kézi saroglya, melyet egy társával cipel. Úgy viszik, mint egy ravatalt, telve csepegő malterrel vagy súlyos téglákkal, fel egész az emberig, „aki a munkát csinálja” — a téglarakóig. Azután visszatérhetnek a törmelékhalommal, melyet az utcára öntenek. Budapest civilizációjának e világáról több pillanatfelvételt készítettem; ezt a látványt a levelezőlapos ember eddig elmulasztotta.

Van Budapesten egy másfajta nő, mely nagy városokban mindig található; foglalkozását a gondolkodás nélkül használt szavak iróniájával „sport”-nak nevezik. Itt még inkább előtérben van, mint erényes testvére, a malterhordó. Éjjel-nappal az utcákon jár, némelyik negyedben majdnem falkában. A kávéházakban, melyek Budapesten számosak, aranyosak, fénytől ragyogók és cigányzenétől hangosak, e nőt ép oly tartozéknak tekintik, mint a fehér abroszt vagy a frakkos pincért. A budapesti nép szokásainak és életmódjának megfigyelője több ezerre becsülheti ama nők számát, akik egy napon elszántan választottak a malterhordó becsületes rongyai és a pária jegyét viselő fényes pipere között.

Szegény asszonyainak rettenetes sorsa szabja meg a helyet, melyet Magyarország a többi nemzetek között elfoglal. Ha az utazónak jellegzetesként bemutatott nyomor tényleg ilyen, úgy ez ország alacsony állása felett joggal gyászol a hazafi és sajnálkozik az ország barátja. Annyi biztos, hogy az utazó megfigyelései, a meginterviewolt kiváló férfiak tanúsága és a statisztikai adatok mind

* Ami pénzünkben 1,50, 1,75, 2 koronát. (*A fordító.*)

megegyeznek abban, hogy a magyar nép alig áll a szociális újítások mai nagy ébredésének kezdetleges fokán.

Ha az európai benyomásairól beszámoló a megtekintett vidékek népének alacsony bérét érinti beszéd közben, úgy a hallgató különösen ha angol vagy amerikai, azzal a megjegyzéssel szakítja félbe, hogy a keresett pénz összege nem határozza meg pontosan a bér nagyságát; tekintetbe kell venni a megélhetés költségeit. Lássuk tehát a budapesti árakat.

Vegyük először a házbért, melyet a nemzetgazdászok rendszerint magasabbnak tartanak Amerikában, mint Európában. Tegnap és tegnapelőtt óraszám jártam a város több munkásnegyedében. Ily piszkot, a szemétnek nevezett mindennemű dolgok ily összevisszaságát, emberi lényeknek ily megkülönböztethetetlen halmazát még sehol sem láttam. És e lakóhelyeknek csúfolt lyukakban és odúkban egy négyzetlábnyi területért többet fizetnek a nyomorult lakók, mint bármely amerikai városnak jólkereső iparosai minden civilizált kényelemmel felszerelt otthonáért. A lakóházak rendes típusa Budapesten, valamint több osztrák és német városban, melyeket meglátogattam, a francia bérház rossz alkalmazása, amennyiben a lakások közös belső udvar köré csoportosulnak. A szegény munkásnegyedekben a házak csak egy-két emeletesek, több udvarral, melyek egymás mögött terülnek el, az utcától befelé. Egy vízcsap szolgálja az egész udvart, melynek közepén egy nyílás visz a vízlevezetőhöz, sőt néhol egyszerűen a pöcegödörhöz. Minden udvarban láttam néhány vödör poshadó vizet, amellel állandó tolongás volt a vízcsap körül. E varjűfészkek egyikében egy erélyes férfiú, ritka barna magyar arccal, ép kijött a szegény ember kávéházából (egy lyuk, mely cinkkel van bevonva, ellentétben a város előkelő közönségének mahagóni és tükör-ellátta lustálkodó helyeivel) és szívélyesen monda: „Halló! Én is amerikai vagyok; három évig voltam New-Yorkban, megmutatom a házat, igen?” Megmutatott vagy egy tucat „lakást”, melyek a négy udvarra nyílnak. Kopogtatás vagy bejelentés nélkül ment be minbenhova.

„Ne vegye le a kalapját, szólt, ezek az emberek nem várják ezt. Mit gondol, mennyit fizetnek? Nem kapják ám olyan olcsón, mint New-Yorkban.”

Mondott árakat, melyeket New-Yorkban fizetnek új kislakásokért. Azután a budapestiekről informált s az általa mondott árak megfeleltek annak, amit mások mondtak. Például: egy kis szobáért és sötét konyháért hetenkint 2 dollár; 2 szoba és konyha 3.50 dollár; szoba konyha nélkül 2 dollár. Néhol magasabbak a bérek. A földszinten a padozat rosszul csiszolt kő. A bútortat majd minden esetben

nyomorúságos. Böbeszédű vezetőnk elmondta, hogy e házban huszonhat család lakik. Majd mindannyian albérlőt tartanak. Két rosszul világított, szűk szobából és sötét, apró konyhából álló lakást mutatva, kérdi az asszonyt, hogy mekkora a családja? „Férjem van és két gyermekem”, volt a válasz. És hány albérlő? Vezetőm így fordította le a feleletét: „Hat emberem van, és a hat ember közül kettő asszony.” Ez a kutyaistállóba való életmód, nemhogy szokatlan, hanem a budapesti szegény néposztálynak rendes élete. Sok munkáslakást néztünk meg, amelyet fentebb leírtam. Az ellenszenves látvány mindenütt nagyjában egyforma, a legkedvezőbb esetben az amerikaiaknak ismeretlen életmód példája, a legrosszabbban pedig a földi pokol realiztikus képe. Vezetőnk, egyik lakást a másik után mutogatva, azt monda, hogy tud több amerikai várost, ahol egy „egész háznak” a bére alacsonyabb.

A fennálló lakásviszonyokról talán legvilágosabb benyomást nyerünk a következő tény megemlézése által. A kormány, rövid idővel ezelőtt elhatározta munkáslakások építését. E házak közül több van épülőfélben. A lakások egy konyhából és egy szobából állnak majd, a szoba hét és tíz láb, a konyha öt és tíz láb. Az olvasó elképzelheti, hogy minő lehet most e munkások otthoni élete, ha a kormány új és modern lakásai ily zsúfolt, elégtelen lakóhelyet adnak.

Ami a ruházat árát illeti, arról felvilágosításokat nyújtott egy velünk volt nagyon értelmes fiatal ember, magyar munkavezető, aki egy és fél évet töltött Amerikában, tehát jogosan csinálhat összehasonlításokat. Rendszeresen amerikai cipőket hord, mivel aránylag olcsóbbak, kényelmesek és csinosak, bár többet fizet értük itt, mint New-Yorkban. Ruhák és kalapok sokkal jobb szabásúak és egyenlő minőség mellett éppoly olcsók Amerikában, mint Magyarországon. Nemcsak ő nála kérdezősködtünk, de minden lehető és elérhető forrás ugyanazt a felvilágosítást adta.

A budapesti bérek általános állását mutatják a következő, néhány foglalkozásra vonatkozó adatok: kőműves, kit óránként fizetnek és aki a meleg évszakban, rossz idő esetén és télen 4—5 hónapig nem dolgozhatik, keres naponta 1—1.20 dollárt; az ács, aki hasonló körülmények közt dolgozik, 1.10—1.50 dollárt kap 10 órás munkanapjáért. A malomüzemben, mely főipara Magyarországnak, még nemrég 80-85 centet keresett az elég ügyes napszámos, és körülbelül 1.50 dollárt a nagyon ügyes. Elmúlt júniusban kötött megegyezés szerint most a malommunkások bére átlagosítva van és a bérek néhány centtel emelkedtek. A magyar nyomdászok, nők és férfiak, 95%-a szervezett. Budapesten a nappali szedők minimális szervezeti követel-

ménye 7 dollár hetenként, de átlagban a hetibér alig emelkedik 8 dollárnál magasabbra.

Ha Budapesten ellátogatunk néhány szakszervezet központi irodájába, úgy azt gondolhatjuk, hogy a szervezeti mozgalom igen előrehaladott, de a valóságban nincs ez így. A vasmunkásoknak és kőfaragóknak saját szép épületeik vannak, terjedelmes hivatalos helyiségekkel. A kőművesek most fejezik be a város egyik legszebb és legnagyobb épületét, mely divatos külvárosban áll. A nyomdászok hatemeletes Gutenberg-háza Budapestet valóban díszíti. Homlokzata négyoldalas, a földszint csupa bolthelyiség, ezenkívül tágas előadóterem és számos családi lakás van benne. E szakszervezeti épületekben mindenütt legalább is három külön irodát és háromféle könyvelést látunk. E tény a kormánynak a szervezetekkel szemben való viselkedése magyarázza. A tényleges szervezet, mely többnyire fel van függesztve, vezeti az egyik könyvcsoportot. A jótékony társaságok, melyek betegség, halál vagy munkanélküliség esetén segélyt nyújtanak, vezetik a másodikat. A harmadik végül egy újságé, mely hivatalosan nem tartozik a szervezethez. Ennek pedig megvan a maga története. Ha valamely szervezet tagjai tömegesen hagyják el a munkát, úgy a heti segélyt, melyet szabad országokban a szervezet nyújt a kizárt vagy sztrájkoló tagoknak, az újságlap adja. Csak szervezett tagok fizethetnek elő a lapra s az előfizetési ár ugyanannyi, mint volna a szervezeti tagság, vagyis 5—10 dollár évente. Annyi biztos, hogy az emberek jogosan fizetnek elő oly újságra, mely tömeges munkanélküliség esetén bizonyos mértékig biztosítja őket. Meglehet, hogy a szervezeti segélyezési társulatok és az újságok tőkái a szép szakszervezeti házakba vannak beruházva. Azonban e házak többnyire súlyos jelzálogok alatt nyögnek, melyeket a kapitalista források nyújtanak nekik.

A szakszervezetek kevés országban oly gyengék, mint Magyarországon. Mindössze körülbelül százezer tagja van, míg az összlakosság, Horvátországgal együtt, mintegy húsz millió. E gyengeségnek számos oka van, de legközvetlenebb a kormány ellenséges indulata, mely ama hivatali személy által jut kifejezésre, ki a kormány képviselőjében a munkásügyi osztály élén áll. Míg a fennálló szabályok értelmében a munkások tetszés szerint szervezkedhetnek, e hivatalos egyénnek jogában áll a szervezetek működését felülvizsgálni és így rendesen talál okot arra, hogy alakulásukat megakadályozza. Már fennálló szervezeteknél megszorításokkal és felfüggesztésekkel kínozza őket, úgy hogy bárminő cselekedetük okot szolgáltatathat feloszlátásukra. Mindenki, akivel beszéltem, elítélőleg nyilatkozott e hivatalos egyén eljárásáról.

Kossuthnak hívják. Apját, ki közismert volt mint 48-as forradalmár, amerikai látogatása alkalmával mint a szabadság apostolát ünnepelték. Akkor szabadult ki a fogságból, melybe forradalmi szereplése miatt került. A mostani reakciós Kossuth legtevékenyebb ellenesei az Amerikában élő magyar munkások. Állandóan erős segélyben részesítik a *Népszavát*, mely a kormány legradikálisabb ellenzékének újságja.

A malommunkásoknak munkaadóikkal kötött szerződése legnagyobb részt egy komoly magyar szociológus fáradozásának eredménye, ki az amerikai szakszervezeti mozgalom módszerét tanulmányozza. Részletezett formai szerződés, mely a szervezett elismeréséről gondoskodik és biztosítja bérlistáját. A mostani szerződés, mely múlt június 15-én lett megkötve, két évre szól. Törvényenkívüli jellegű. Sem a munkaadók szövetsége, sem a malommunkások szakszervezete nincs a kormány által szentesítve.

Helyszűke miatt csak néhány széles vonással ecsetelhetem a magyar munkásosztály helyzetét. Míg általános választójog mellett legalább is négy millió ember vezethetné demokratikus alapon a kormányt, addig csak nyolcszáz ezernek van választói joga. A szervezetlen munkásság közül alig jut ötvenre egy olyan, aki befolyhat annak a kormánynak a cselekvésére, amelyik elküldheti őt a háborúba az államért meghalni. A szakszervezetekben alig van egynek száz közül szavazati joga. Az állam és az egyház még nem váltak szét, mint Amerikában. A kötelező katonai szolgálat miatt keserűen panaszkodik a munkás; az, akinek vagyona nem engedi meg a felsőbb kiképzést, három évig szolgál; a jobbmódúak, egyetemet végeztek csak egy évre sorozhatók be. A földbirtokosok, a nemzet arisztokratái, irányítják a törvényhozást. „Ami a földbirtokot illeti, mondta egyik tudósítóm (irodalmi férfiú), ott állunk, ahol Franciaország a forradalom előtt.” „A gyermekmunkát illetőleg, jelentette ki egy felvilágosodott munkaadó, ott vagyunk, ahol Anglia 1830 előtt.” „Szociális reformot illetőleg, monda egy radikális, Magyarország ott van, ahol volt Németország, mikor Marx felszólalt a proletariátus éhenhalása ellen és igyekezett a jobb jövő gazdasági rendszerét vázolni.”

A kormánynak nincs világos politikája, mellyel az országot modern fokra emelhetné. „Egy millió magyar van Amerikában, panaszkodott valaki, és kivándorlásuk keveset használt az itthonmaradottaknak. Az évente hazaküldött milliók a vagyonos osztályt gazdagítják, mert a szegények, kik a pénzt kapják, abból mindennapi szükségleteiket fedezik.”

A szakszervezetek jelenleg, előbbi felfogásukat elhagyva, más

előrehaladottabb politikát követnek. Elhatározták, hogy a politikai mozgalmat teljesen különválasztják a szervezetek mozgalmától, melyet aztán az illető szakmához tartozó emberek vezetnek. Két kísérlete az általános sztrájknak, melyek közül az egyik részben sikerült, míg a másik teljesen csütörtököt mondott, a vezetőket arról győzte meg, hogy szükséges jóeleve gondoskodni lehetőleg eredményes részleges sztrájkokról. Az új magyar szakszervezeti mozgalom segítheti az amerikai mozgalmat. Ezelőtt szervezetlen magyar bányászok és szivarkészítők mentek nagy számban az Egyesült-Államokba mint sztrájk-török. Most igyekeznek e munkásokat szervezni és javítani sorsukon.

Politikában a képviselőház öt különböző párt tagjaiból áll. „Mind az öt ellenünk van”, mondta egy munkásember. „A szociáldemokratapártnak nincs egy képviselője sem. De a munkásnépek szándéka képviselőt szerezni, bár a szavazási állapotok rosszabbak mint tíz évvel ezelőtt.” Mikor vonatunk elhaladt egy fogház előtt, ez az ember, az épületre mutatva, így szólt: „Itt rablók, gyilkosok és szocialisták laknak.” Olyan országban, mint Magyarország a legtöbb 76-os szellemű amerikai munkás nem volna-e érett a börtön számára — ha szükséges — szocialista elnevezés alatt?

Az e levélben felsorolt leverő tények nem oly elme szüleményei, melyet előítélet, gyűlölet vagy bosszú bontott meg. A legtöbb szóbeli felvilágosítást egy közbecsülésnek örvendő gyakorló ügyvéd és az ország egyik vezető iparágában a munkaadó-szövetséget képviselő egyén szolgáltatta. Tanúságukat megerősítették egy nagy munkaadó és számos intelligens és szavahihető magyar munkás gondos megállapításai. Mindezekhez járulnak saját megfigyeléseim és a munkásoknál tett kérdezősködéseim.

8=====8

Dr. Mártonfy Marcel: Perjogi reakció?

N. B. a *Huszedik Század* szeptemberi számában a perrendtartásnak Székely Ferenc által beterjesztett szövegét indokolatlan támadásban részesíti s azt különösen abból a szempontból veszi bencoló kés alá, hogy a javaslat eltörleendőnek véli a kereskedők javára eddig fennállott könyvkivonati illetékességet és a kereskedelmi és váltótörvényszéket.

Távol áll tőlem az, hogy a javaslatot a támadással szemben védelmezni igyekezzem. Ez nekem sokkal kevésbé sikerülne, mint a javaslat 1907-ben megjelent és a jelenlegivel majdnem mindenben megegyező szövegéhez készült épen nem „íratlan” indokolásnak, melynek főforrásai viszont Plósz Sándor 1893-, 1900- és 1902-ben készült tervezetei és ahhoz fűzött indokolásai voltak. Ezekre a

eljävendő, bekövetkezendő a helyes. De ha egészen pontosan, a legkisebb részletekig determináltan áll előttünk a jövő, akkor nincs szükség a morális értékelésre. Ha pontosan tudom minden pillanatra nézve mi lesz, akkor az érték már nem motívuma a cselekvésnek, s ha megszűnnék az értékelés funkciója, t. i. hogy bizonyos cselekvési irányokat elősegítsen, másokat elfojtsa, akkor kivesszük magunkat a szerepét veszített értékelés is. Amint hogy ma sem értékelünk olyan cselekményeket, ahol szerintünk a cselekvési módok között való választásnak, a motívumok küzdelmének, a bizonytalan jövő befolyásolásának nincs semmi lehetősége. A bizonyossággal eltűnik az a társadalmi ideál, a melyik mindig csak egy lehetőség kívánását jelenti a sok közül.

Csak hogy a társadalmi jövő asztronómiailag pontos előrelátásától még messze vagyunk. A szükségszerűség mértékének hívei szerint is csak az a biztos, hogy valamely változás jönni fog; amikor és hogyan bizonytalan. Ilyen esetben azonban két álláspont lehetséges. Akiknek kedves a változás, azok siettetni szeretnék, akiknek kellemtelen, azok kitolni fáradoznak. A Marx hasonlata, a jövőt látó tudomány a szülési fájdalmak megrövidítője, csak azokra alkalmazható, akiknek a jelen szenvedést okoz. Akik a ma társadalmával meg vannak elégedve, azoknak orvos kell, ki a halált mind távolabbi időre tolja ki. A marxisták körében azért olyan elterjedt az eljövendonek és helyesnek parallelizmusa, mert ők az eljövendőben a proletariátus érdekeinek megfelelő állapotot látnak.

De azért ennek a felfogásnak van helyes magva s ez: a társadalmi ideál csak a megvalósíthatóság, a lehetőség irányában építhető ki. Nem szabad felállítani oly ideált, melynek kivihetőségéről nem vagyunk tudományosan meggyőződve. A jogpolitikának az érdekek figyelembevételén kell nyugodnia, ha nem akar lemondani a társadalmi érdekek előmozdításáról, de tudományosnak és reálisnak kell lennie, ha eredményeket akar elérni és nem felesleges kudarcokat szerezni. A marxizmus az értékelés funkcióját nem törölte ki a társadalmi tudományokból,* de erős gátat állított fel minden irreális, utópista értékelés elébe.

* A történelmi materializmus több művelője nem osztja a hegeli felfogást. Ottó Bauer pl. a kantai etika híve (*Marxismus und Ethik, Die Neue Zeit*, XXIV. k. 41. füzet). Dietzgen utilitárius (*Dietzgen's kleinere philosophische Schriften* 76. és köv. lap).

sem jegyzett — kereskedő. Az 1902-iki javaslat ez intézkedését és egész idevágó rendszerét a képviselőház igazságügyi bizottsága az 1903. év folyamán tartott üléseiben teljes méltánylással fogadta s ahhoz a legteljesebb mértékben hozzájárult. (*Igazságügyi javaslatok tára*, III. évf. 3. sz. 195. 1.) Sőt még maga Neumann Ármin, a bizottság akkori tagja sem tett kifogást a javaslatnak a könyvkivonati illetékességre vonatkozó rendelkezése ellen, holott, mint tudjuk, épen ő volt az, aki az igazságügyi bizottságnak egy másik, a kereskedőket érintő reformja, t. i. a külön kereskedelmi hatáskör eltörlése és az ülnöki intézmény megszüntetése ellen a plenum elé különvéleményt terjesztett be.

A javaslat 1907-iki és 1910-iki szövegébe az 1902-iki tervezet 33. és 34. §-ai az igazságügyi bizottság által megállapított szavakkal változtatlanul mentek át, mint 31. és 32. §§. s az új javaslat ellen Plósz már azért sem tehetett kifogást, mert hiszen az új „áru” az ő legsajátabb „keze munkája” volt.

Hát ha az igazságügyi kormányok 1893 óta következetesen haladnak egy úton s azóta legfeljebb engedményeket tesznek a „liberális” álláspont javára, akkor kérдем, hol van itt az a bizonyos reakció? És miként állhat meg e kis történeti visszapillantás után N. B.-nek az a kijelentése, hogy a kereskedők javára rég meggyökeresedett azt a jogszabályt, hogy azok számlaköveteléseiket ott perelhetik, ahol könyveik vitetnek, Günther „azzal az immár nem ismeretlen tollvonással megsemmisítette”?

Továbbá kérdezzük: hogyan lehet ebbe az égető kérdésbe a politikai szempontokat belekeverni és csodálatosnak jelezni azt, hogy ami jó volt a koalíciónak, az a munkapártnak is jó? Vagy ha már erre az útra lépünk, akkor nem kérdezhetjük-e azt is: hogyan lehet az, hogy ami a régi szabadelvű pártnak 1903-ban jó volt (mert hiszen az akkori képviselőház igazságügyi bizottsága a Plósz-féle 1902-iki javaslat fentebb idézett rendelkezését az általános helyeslésen kívül még amazénál erőteljesebb indokolásban részesítette, amely szó szerint ment át az 1907-iki Günther-féle javaslat indokaiba), azt a koalíció is jónak találta?

Ennek a körülménynek nem az az egyedüli magyarázata, hogy az 1902-iki javaslatnak ugyanaz volt a bizottsági előadója, aki később azt kormányjavaslat formájában újból benyújtotta, t. i. Günther. Az csak természetes, hogy ő a saját előadói indokait a saját miniszteri javaslatába is felvette.

Sokkal fontosabb ennél az, hogy annak a bizonyos „meggyökeresedett jogszabálynak” a radikális megreformálására irányuló intézkedés mindenkinek jó volt. Meg hogy az a meggyökeresedett jogszabály negyven év óta annyi bajt csinált, amennyi sokkal több kárt okozott ezreknek, tízezreknek, meg millióknak, mint amennyi hátrányt fognak szenvedni a reformmal a kereskedők, akik az intézkedéssel egyedül állanak szemben. N. B. szinte főúri *nonchalance*-szal tér ki az elől a saját maga által felhozott „végső felelet” elől, amely a könyvkivonati illetékesség eltörlése mellett a „kisember védelmére” hivatkozik. Pedig annak a millió kisembernek az érdeke:

van legalább is olyan fontos, mint a néhányszor tízezer kereskedő kényelmének az a megfontolása, hogy a fogyasztóval ezentúl nem csak Budapesten, hanem ibi-ubi lesz kénytelen perbe szállni. Elismerem: a paraszt nyakában lógó ez a veszedelem talán nem ér fel a „földetlenség” kínjával, de hogy a Budapesten való bepereltetés és a makacssági ítélet szintén húzhat földetlenséget maga után, azt mindenki el fogja ismerni, aki az árverési hirdetményeket kissé figyelemmel kíséri. Elismerem azt is, hogy az ügynökök megrendszabályozása némiképp szintén segítene a bajon, de arra kérem N. B.-t, ne becsülje le ennyire azt a szegény kisembert és higgye el nekem, hogy a veszedelem akkor is fenyegeti őt, ha nem ügynöki rábeszélésre, hanem saját jól felfogott érdekéből és belátás útján szánja rá magát valami gazdasági gép megrendelésére. Nemcsak az ügynök: a tapasztalás, meg a szükség is ráveszi a parasztot arra, hogy megrendelést tegyen, amelynek vajmi sokszori hibás effektuálása, meg a jogszabályok nem ismerésének súlyos következményei olyan „legyek”, amelyek a páciensre súlyos kórt okozó bacillusokat is beolthatnak.

Hát ezek után: ha jön egy törvénytervezet, amely egy oly káros következményekkel járó „meggyökeresedett jogszabályt” akar megreformálni; amely igyekszik megszüntetni a bajokat; amelyet a fogyasztó közönség nagy tömege örömmel üdvözlöl s amely végül egy eddig kiváltságolt társadalmi osztálynak a jövőben talán csak egy kis kellemetlenséget fog okozni: akkor ismételen kérdem N. B.-től: hol van hát itt a reakció?

Teljes mértékben átérzem a kereskedői köröket eltöltő aggodalmat; tudom azt, hogy ez az intézkedés kissé meg fogja bénítani a forgalmat; de bizonyos az is, hogy ezzel a forgalom egészséges mederbe fog terelődni s az egészséges magyar kereskedői osztály rövid átmenet után teljesen bele fog illeszkedni az új rend által adott keretekbe. Ne féljenek se a kereskedők, se N. B. a magyar vidéki bíróságoktól: az sem mind Mucsá. Macedóniától meg épen messze vannak.

A kereskedőknek ezután is lesz módjuk arra, hogy pereiket Budapestre tereljék, sok egyéb kikötés mellett az ügyletről szóló okiratba a fővárosi bíróságok illetékességére vonatkozó kikötést is fel lehet venni. De a „reakciós” javaslat 29. §-a még ennél is könnyebb formát ajánl: még a direkt illetékességi kikötést sem kívánja meg abban az esetben, ha maga az ügylet teljesítésének helye az írásban ki van tüntetve. Ezt a kis formalitást pedig betartathatják a kereskedők azért az előnyért, hogy nem kell Mucsán perelniök.*

Ezzel azután elesik N. B.-nek a könyvkivonati illetékesség fentartására felhozott az az indoka is, hogy hiszen az úgy sem egyéb, mint a teljesítés helye szerinti illetékesség, amit mindenki

* Arról szó eshetnék, hogy az 1893-iki perjogi javaslat és a magánjogi tervezet szellemének megfelelően a teljesítési hely akkor is megállapíthatná az illetékességet, ha az nincs okiratilag kitüntetve, hanem csupán szóbelileg van megállapítva, vagy megállapodás hiányában a törvényből következik.

igénybe vehet. A *Huszedik Század* nem alkalmas terep arra, hogy itt a teljesítési helyre vonatkozó pozitív jogi dogmatikával foglalkozzunk; elég itt csak arra rámutatnunk, hogy a keresk. törvénynek a teljesítési helyre vonatkozó intézkedései máris lomtárba valók és hogy a magyar judikatúra már eddig is gyökeresen segített azon a bajon, hogy a törvény szerkesztője itt elfelejtette a régi német kereskedelmi törvényt szószerint lefordítani.

Ami a nemzetközi viszonyokra való hivatkozást illeti, e tekintetben csak az a mondani való, hogy ez az állapot sajnos, a jövőben sem fog változni. Ha eddig a magyar kereskedőt a külföld prédájául dobtuk oda, ennek csak az volt az oka, hogy a külföldi bíróságok retorzióként alkalmazták a magyar kereskedővel szemben a saját hazájuk kereskedői javára a könyvkivonati illetékességet, mert azt — legalább elvben — mi is igénybe vehettük a külfölddel szemben. Minthogy a javaslat intézkedése a könyvkivonati illetékességet a kereskedők javára kereskedőkkel szemben továbbra is fenntartja s minthogy ennél fogva — ismétlem, legalább elvben — a külföldi kereskedőt ezentúl is jogunk lesz saját bíróságaink elé idézni, hasonló veszedelemnek kereskedőink a jövőben is ki lesznek téve. Ez azonban már a perjogi viszonyosság folyamánya és némi ellenértékéül szolgálhat az, hogy a javaslat 46. §-a (az osztrák *Jurisdiktionsnorm* 101. §-a mintájára) jogot ad a magyar kereskedőnek arra, hogy a külföldiek ellen oly illetékességet vegyen igénybe, amelyet perjogunk nem ismer, ha ezt ellenünk az illető külföldi államban alkalmazzák.

A budapesti kereskedelmi és váltótörvényszék, meg az ülnöki intézmény eltörlése miatt is túlon-túl fáj N. B. feje. Itt van valójában az a tollvonás, amelyet ugyan nem Günther, hanem maga az igazságügyi bizottság húzott ez intézményeken keresztül, amikor a 93-iki Plósz-féle javaslat deleáló rendelkezéséhez visszatért. De hát ez már csak amolyan elkésett panaszkodás. A javaslat indokai mindenkit meggyőzhetnek arról, hogy az ülnöki intézményen nincs mit siratnunk; N. B. pedig bizonyára nagyon jól tudja azt, hogy az általa annyira féltett kereskedelmi szellemet nem egyedül ez a tagadhatatlanul kiváló bíróság ápolja a fővárosban, hanem a törvény pozitív rendelkezése következtében a budapesti polgári törvényszék éppen annyira alkalmazója a kereskedelmi, forgalmi jognak, mint amaz. Annak kiváló bírói kara e mezébe beleolvastva, nem fogja elveszteni a kereskedelmi formákban való jártasságát és a forgalom követelményeitől áthatott tudását és nem fogja beszüntetni jogfejlesztő tevékenységét.

Tanácsul egyet: jöjjön el egyszer N. B. ide, a „jó vidékre” s meg fogja látni azt, hogy ennek a bíróságai sincsenek az eszmék és javak cseréjétől annyira elzárva, mint azt a cikkíró hiszi.

Balkányi Béla: Munkások élelmezése

Néhány évvel ezelőtt nagy feltűnést keltett, amikor egy tekintélyes magyar bankigazgató statisztikai adatok alapján kimutatta, hogy sehol sem táplálkozik a munkás olyan drágán és rosszul, mint Magyarországon. Addig nem is gondolhatunk iparunk nagyobb fellendülésére, amíg a munkások élelmezésén nem javítunk. Ezek az adatok sokkal többet beszéltek a külföldi tőkepénzeseknek, mint azok a megrendelésre készült munkák, melyek ragyogó színben tüntették fel Magyarország gazdasági fejlődését. Amíg az elsőrendű élelmiszereket Magyarországon jóval drágábban kell megfizetni, mint a külföldön: addig az idegen tőkepénzesnek nem lesz kedve, hogy nálunk gyárat alapítson és idegen tanult munkásokat hozzon be az országba.

A munkások élelmezése szoros összefüggésben van az ország általános fejlődésével, de nemcsak olyan triviális összefüggést kell keresni, hogyha egy ország vagyonos, akkor munkásai is jól táplálkoznak, hanem épen az által lendül fel egy országnak az ipara és kereskedelme, hogy munkásainak magas a *standard of life*-ja. Érdekes bizonyítékokat szolgáltat állításunkhoz az a nagyszabású anket, amelyet a bruxelles-i Solvay intézet — a világnak egyik legelső társadalomtudományi kísérleti állomása — rendezett. A munkások háztartásának rendszeres összehasonlításával már sok tudományos munka foglalkozott — csak magyar háztartásstatisztikai irodalmunk rendkívül szegény — de az ipari munkások élelmezését olyan részletességgel és alaposággal egy munka sem mutatja be, mint a Solvay-intézet adatfelvétele, amely 1065 belga munkásra terjed ki. A vizsgálatok legjellemzőbb adatait most hozta nyilvánosságra Waxweiler, az intézet igazgatója.

Közvetlen összefüggés van az élelmezés módja és a jövedelem közt. A $1\frac{1}{2}$ franknál kisebb napi keresetű munkások közt 1%, a $1\frac{1}{2}$ —2 frank napi keresetű munkások közt 31% a 2 franknál nagyobb napi keresetű munkások közt 50% fogyaszt naponta 85 gr.-nál több fehérjét. Ép oly nagy befolyása van az élelmezés módjára a milliónek. Az amerikai munkás, bennszülött, vagy bevándorolt, 2-szer, vagy 3-szor annyi húst, 10-szer annyi cukrot, de csak hetedrész annyi burgonyát fogyaszt, mint a belga. A belga munkások közt is legkevesebb húst fogyasztanak a Liége és charleroi-i szénbányák munkásai.

A millió hatását nem tudjuk másképen magyarázni, minthogy a modern ipari munka az erő- és munkagépek kiszolgálása, másforma táplálkozást kíván, mint a pusztán testi munka. A gép sebesen mozog; a munkásnak, aki kiszolgálja kemény munkája van, de nem izom-

erejével kell dolgoznia, hanem teljes figyelmével. Ki kell nyitni a szemét és figyelni, hogy a keze jó helyen járjon, a gép szíja el ne kapja. A nagy tőke, tudás, vállalkozószellem és munka-organizáció kívül a munkások észszerű táplálkozásában látja Waxweiler Amerika ipari fölényét.

Tisztában vagyunk vele, hogy a drágaság és rossz táplálkozás okainak és következményeinek felderítésétől még messze van a bajok orvoslása; mégis ezen az úton kell nekünk is haladni, ha eredményt akarunk elérni. Húsbojkottot rendezni addig, amíg nem tudjuk, hogy valóban a mészárosok-e az okai a drágaságnak, csak sötétben való kapkodás. A budapesti mészárosok ajánlkoztak, hogy próbavágatást rendeznek a hatóság jelenlétében, pontonként kimutatják, mennyi a kiadásuk és mennyi a nyereségük. Hasonló előzékenységet kívánunk az összes termelő-osztályoktól. Lépésről-lépésre nyomon kell követnünk az egész termelési folyamatot, hogy utolsó fillérig felismerjük a főbb élelmiszerek előállításának költségeit. Ismernünk kell az állattenyésztés, a hizlalás és a húsértékesítés költségeit. Külön számításokat kell végeznünk a nagybirtokos és a kisgazda üzemének költségeiről; meg kell győződnünk róla, hogy az egyeseknek adott kedvezmények (szeszkontingens, takarmányszállítási kedvezmény) olcsóbbá teszik-e az élelmiszereket a nagyközönség számára? Meg kell ismernünk, hogy melyek azok a közigazgatási intézkedések, amelyek főlegesen megdrágítják az élelmiszereket. Revízió alá kell venni fogyasztási adórendszerünket és megállapítani azokat az eseteket, amikor a fogyasztási adók megdrágítják a közönség élelmezését anélkül, hogy a kincstárnak haszna volna belőle.

Abban a törekvésünkben, hogy a kisjövedelmű fogyasztó is jó és olcsó ételhez jusson, sokat tehet a közvéleménynek az átalakítása, hogy szem előtt tartsa nemcsak a termelő, hanem a fogyasztó érdekeit is! Adórendszerünk áttanulmányozása arra a meggyőződésre fogja vinni a fogyasztót, hogy ma — a földadót és a tőkeamatadót kivéve — végeredményében minden adónem a fogyasztót terheli. A fogyasztó viseli a hús árában még azt a rizikót is, amely a gazdát állatainak hullása, a mészáros az elkobzás alakjában fenyegeti. Csakis egy erős fogyasztói közvélemény nyomásától várhatjuk, hogy a törvényhozás újabb és újabb fogyasztási adók behozatala helyett a szegény osztályok mindennapi ételmét sújtó fogyasztási adókat leszállítja, a kötelező állatbiztosítás szervezése által a hús árát olcsóbbá teszi és az állami élet terheit a gyenge vállakról az erősebb vállakra helyezi át.

Kortörténeti jegyzetek.

Szociálpolitikai szemle. (A választási reform.) — Utóhangok a székely kongresszushoz. — A szocialista budgetkérdés. — Kivándorlás. — A portugál agrár vámpolitika hatásai.

I.

A parlamentáris reformok mindenütt napirenden vannak. Mindenütt a parlamentáris rezsिम tekintélyének „visszaszerzése” a jelszó.

A reformok két irányát lehet megkülönböztetnünk: egyik a joo-ok kiterjesztése, másik azok növelése, biztosítása. Érdekes, hogy ép azon államok zárkóznak el legjobban az általános választójog további kiterjesztésétől, ahol ez már bizonyos formában meg van valósítva. A nőszavazat sem az Egyesült-Államokban, sem Franciaországban nem aktuális kérdés. Ellenben Angliában, ahol az általános férfiszavazat még nincs megvalósítva, az előtérbe tolult. Az általános férfiválasztójog államaiban a nőszavazat semmi politikai nyereséget nem jelentene, egyáltalán nem involválná azon politikai célok megvalósítását, amelyeket a választóreformmal szolgálni kívánnak. Az „individualista” Angliában, ahonnét az arányos képviselet eszméi kiindultak, most erről a reformról szó sem lehet. Arról sem, hogy a pártszervezetekkel szemben az egyéni akaratelhatározást, a jogot nagyobb mérvben biztosítsák. Az Egyesült-Államokban pedig, ahol szintén régi probléma az arányos képviselet és politikai szervezete valósággal kínálnak ily reformnak, a második iránynak nem ez az ága, hanem a pártszervezetek túlkapasainak törvény útján való megrendszabályozása érvényesül.

A képviseleti rezsिम csődje különböző államokban, különböző módon jelentkezik és különböző érdekek sérelmével. A képviselet tehetetlensége megnyilatkozási formája. Ez a tehetetlenség azonban különböző. Vagy akaratelhatározásra jutni nem tud, vagy akarata egyáltalán nem érvényesül. Az első helyzetbe jutott egyetlen franciaországi következményekép Anglia. A másodikban van évek óta pl. Franciaország. Az Egyesült-Államokban pedig a végrehajtó hatalommal jutott állandó összeütközésbe.

Oly reform, amely az akaratok, érdekek további szétforgácsolódását eredményezné, amely újabb irányokat engedne érvényesülni, nem kerülhet komolyan szóba Angliában. Az érdekek összeütközésének kifejezési formája itt a népakarat érvényesítése volt szemben a szerzett jogokkal, a tradicionális hatalmakkal. A választójog kiterjesztése a legközelfekvőbb, mint amely küzdelemben annak az érdekeknek kedvezne, amely a népakarat érvényesítésének álarca alatt küzd. A másik érdekelttség sem találja az erők szétforgácsolását célravezetőnek. Mert mindinkább egyetlen probléma, egyetlen gazdasági kérdés válik aktuálissá: a szabadkereskedelem és a védvám. Ha a meglevő keretekben ez a kérdés nem tudott kellőleg tisztázódni és hogy nem tudott, a képviselet tehetetlensége mutatja, azok tágítása, apellálás újabb elemekhez, azonban annak kizárásával, hogy ezzel még jobban szétforgácsolódjanak a képviseletben kifejezésre jutó érdekek, törekvések, önmagától adódik. S ami leginkább zárna

ki azt, bizonyára a nőszavazat lenne. A választójog szervezeti reformjáról szó sem lehet.

Franciaországban a teljes tájékoztatatlanság, határozatlanság bizonyára főoka a képviselet tehetetlenségének. A politikai hatalom a helvi szervezetek, klikkek kezében van a mai rendszer mellett. Ez a klikk, eltekintve attól, hogy a hatalommal vissza akar élni, szintelen, direkt a hatalommal való visszaélésre alakulván. Pártok nincsenek, a közös név alatt küzdők egyáltalán nem képviselnek azonos érdekeket és törekvéseket (szocialista és polgári pártokról egyaránt áll az). A legklasszikusabban jut ez kifejezésre abban, hogy a kormány élén egy elenyésző kisebbség vezelőférfiai állanak, ami határozott irányok mellett alig lenne lehetséges. (Olaszországban is a teljes határozatlanság teszi ezt lehetővé.) A képviselők szavazását is kizárólag a politikai tekintetek befolyásolják (ami a kormány általános iránya felett évenként többször is tartott hosszú vitáknál jut kifejezésre). A legnagyobb pártok most minden befolyás nélkül vannak, a kormányt hatalmon a kisebb pártok gyűlölete és az ő félelmük, hogy a kisebb pártok összetartása egy egyenesen ellenük irányuló kormányt tenné lehetővé, — tartja. A választójog bármily kiterjesztése tisztázást nem eredményezhet, nem erősíthet. A szervezeti kérdésekre vetik magukat. A szintelen pártok természetesen ellene vannak, de semmi népszerűt nem tudnak most produkálni, a mai állapotok különben is hatalomnélkülivé tették őket is. A klikkek felrobbantását, politikai irányok kialakulását remélik az arányos képviseletől.

Az Egyesült-Államokban a pártok régóta szintelenek és a képviselők helyiérdekeket képviselnek. Evvel szemben a végrehajtó hatalom inkább képvisel általánosabb irányt. Névleg egy párton levő elnök és a képviselők között gyakoriak az összeütközések, úgy hogy végül maga a köztársaság elnöke akarja a saját pártját alapjában rekonstruálni s pártszakadást idéz elő. A reform itt a szabad társadalmi szervezetek, a pártok törvényi megrendszabályozása lenne, a pártok törvényi szervezése, hogy a párt tagjai akaratának érvényesítése a vezető klikkel szemben biztosíttassék. (A pártválasztások, szavazások szabályozása). Ez a törekvés természetesen a „régí gárdában” nagy elégtelenséget kelt. A választójog kiterjesztése mit sem jelentene, hiszen az eddigi választók sem képesek akaratukat érvényesíteni. Az arányos képviselettel szemben áll pedig, hogy két határozott párt-szervezet van, ezek megbolygatása, megbontása nem célja a politikusoknak, hanem annak megakadályozása, hogy a politikai kérdésekben teljesen szabad, a választásoktól független képviselők csakis a klikkektől nyerjenek irányítást.

II.*

A napokban összegyűlt Gyergyószentmiklóson a *Székely-Szövetség*, hogy megvitassa, miképp lehetne megátolni a híres, nevezetes székely nemzet pusztulását. Sok új igazságot nem tudtunk meg most se. Csak arról győződhattünk meg ismét, hogy a népek haladása és puszt-

* Ez a kis cikk ugyan nem egészen a mi látószögünkéből nézi a székelykérdést, de sok tanulságos adatával hozzá fog járulni annak tisztázásához.
(A szerk.)

tulása természetes folyamat, amelyet kongresszusokon megállapítani lehet, de feltartóztatni, legalább oly eszközökkel, mint ahogy nálunk próbálják, nem.

Igaz, hogy a székelyek fenmaradása nemzeti szempontból nagyon fontos. Magyarország határa már régen a Tisza-partja felé tolódott volna, ha a székelyek nem volnának. Az is igaz, hogy az Olt, Küküllő és a Maros partján nagy bajok vannak.

Csakhowy ezeket a bajokat vagy nem látják, vagy nem akarják világosan látni. Nemesak a sovíniszta, hanem a szociológus előtt sem lesz érdektelen, ha az elszigetelt nép pusztulásának főbb okait itt összeállítjuk *sine ira et studio*.

Kezdjük a székelyek helyzetén nemzetiségi szempontból. A modern elmélet szerint a fajok harcában az a faj győz, amely jobban táplálkozik, egészségesebb lakásban lakik és általában testileg és szellemileg is fölényvel bír. A fejlettebb gazdasági és kultúrfokon álló faj természetszerűleg magába szívja az alacsonyabb fokon állókat.

Ez a tétel igaz legfeljebb mint absztrakt szabály lehet, az adott esetben sohasem alakulnak egészen tisztán így a viszonyok. A fajok harcában más tényezők is vannak, amelyek az előbb említettek hatását megsemmisíthetik.

Előre kell bocsájtanunk, hogy a két egymással küzdő faj, a székely és a román közül az előbbi a materialisztikus történeti felfogás megkívánta összes előnyökkel rendelkezik. A székely tiszta, tágas, barátságos házikóban lakik, a román nyomorult viskóban, amelynek apró ablaka mindig csukva van, kéménye pedig, rendszerint nincsen! A székely kitűnően táplálkozik, estebédre rendszerint óriási tál paszulyt és jó sok húst eszik; a román heteken át nem eszik mást, mint túrót és zsíros szalonát, valami őskori kenyér kíséretében. A székely úgy ruházkodik, mint a lakásának berendezése szempontjából rendkívül tiszta. A román mindkét tekintetben szinte elképzelhetetlenül piszkos. A székely általában gazdagabb is, mint az oláh, van több oly falu, melynek sok ezer hold birtoka van. Ami pedig a műveltséget illeti, a tiszta székely Udvarhely megyében a hat éven felüli lakosság 60,4%-a ír és olvas, tehát a megye e tekintetben felette áll az országos átlagnak, amely 59,3%, pláne az erdélyi átlagnak, amely csak 41,5%. Ez utóbbi arányt az összes székelyek lakta járások írni-olvasni tudóinak aránya erősen túlhaladja. Ezzel szemben a túlnyomóan románok lakta Alsó-Fehér, Hunyad, Kolozs és Torda-Aranyos megyékben a hat évnél idősebbeknek $\frac{2}{3}$ -a analfabéta, sőt a románok lakta Szolnokdobokában, az ország e legműveletlenebb megyéjében a hat éven felüli polgári népességnek mindössze 20,8%-a tud írni és olvasni, vagyis itt a hat éven felüli lakosság Vö-öd része analfabéta. Ámbár teljesen precíz adataink nincsenek, annyi megállapítható, hogy a székelyek közt legalább is kétszer akkora az írástudók aránya, mint a románok közt.

Mindebből tehát annak kellene következnie, hogy a románság beolvad a székelységbe, legalább a szomszédos területeken. És valóban, a belső vidékeken, Háromszék és Csík megyének legmagyarabb részein vannak is egyes elmagyarosodott oláh szigetek, mint pl. Mikóújfalú

és Bükkszád a Sepsi járásban. A lakosok neve oláh, vallása görög-keleti, a papjuk is román, de ők már csak magyarul tudnak, ezt a nyelvet pedig hamisítatlan székely tájszóval beszélnek.

A beolvadt román gör.-kath. és gör.-keleti vallásáról könnyen felismerhető és így megállapítható, hogy a beolvasztott románság legfeljebb 10—15.000 lélek lehet. Ennyit olvasztottak be hosszú századok alatt.

Azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy ezek a beolvasztások mind igen régi keletűek, a legújabbak is minimum száz évesek, vagyis oly időből datálódnak, amikor még a románság nemzeti együvértartozásának érzete a Kárpátokon innen és túl is szunnyadóban volt és Marosvásárhelyt, a székelyek fővárosában, még nem létesültek az Albina és Lumina fiókjai, hogy összevásárolják az eladósodott székelybirtokokat. Ma azonban már — úgy látszik — szünetel a székelyek beolvasztó ereje. Legjobb példa erre a csíkmegyei Vasláb község. Mindenünnen tiszta székelyfalvak veszik körül, szomszédságában van Gyergyóújfalu, ahol 3000 székely és egy oláh se lakik, Gyergyószentmiklós is a maga 7000-nyi székelységével, de minden hiába; a 800 főnyi vaslábi „dákórománság” $\frac{3}{4}$ része egy szót se tud magyarul, sőt ellenséges érzülettel tekinti a gyergyószéki székelyt, ha az a vaslábi gyártelepen mer alkalmazást keresni.

De ha a beolvasztás meg is szűnt a belső vidékeken, a székelység e helyütt nemzetiségi szempontból mégis jól áll, mert legalább maga megmarad magyarnak. Ebből azonban még semmi se következik. Az ellenség természetesen nem úgy fog eljárni, hogy egész sor területet érintetlenül hagyva, épen a kellő közében, a legnehezebben bevezethető ponton kezdi majd meg az ostromot. Az igazi harc nem belül folyik, hanem a határon, a végeken, ahol már vegyesen lakik a székely és a román. Ha két faj harcol, mindig a nyelvhatáron dől el a csata sorsa. A győztes pedig az a fél, amelyik a határt a másik rovására fokozatosan előre tudja tolni. A tiroli német egyletek százazereket áldoznak arra a célra, hogy az olasz nyelvhatáron a birtokokat német telepések részére összevásárolják. Ők átérzik e tétel fontosságát. A székelyföldön az a nyelvhatár, amely a harcvonalat alkotja, Maros-Torda megye északi és nyugati része. És itt megállapítható, hogy a székelység folytonosan, fokról-fokra tért veszít. Hogy mennyire rohamos e folyamat, az is bizonyítja, hogy maga az amerikai gyorsasággal fejlődő Marosvásárhely se tudja megakasztani. Vásárhely környékén a románság mindjobban előre nyomul, úgy hogy maguk a székelyek sok helyütt jobban beszélnek románul, mint magyarul és az egymás-közi érintkezés nyelvét is a románt választják. A másik veszélyeztetett pont Háromszék megye, ahol még a hivatalos statisztikai kimutatás szerint is a magyarság számaránya rövid tíz év alatt 85,2%-ról 85,1%-ra csökkent, ellenben a románságé 13,4%-ról 14,3%-ra emelkedett, vagyis kb. 1%-al nőtt. Így állunk a magyar vidékeken a beolvasztással.

És mindez azért van így, mert a nyomás, amelyet két népfaj egymásra gyakorol, nemcsak a gazdasági és kulturfejltségi foktól függ, hanem elsősorban a harcba vitt tömegek nagyságától és attól

a körülménytől, hogy a két faj közti érintkezés nyelve milyen. A tömeg dolgában mindenesetre a románoké az előny, amennyiben az alig $\frac{1}{2}$ milliónyi székelyt kb. 9 milliónyi románság övezi körül, amelynek nyomása leginkább a nyelvhatárokon érezhető. Részben a románok számbeli túlsúlyának tudható be az a másik, a székelyekre sokszor végzetes körülmény, hogy a két faj közti érintkezés nyelve a román. De vannak ennek más fontos okai is. a) Az egyik az a vonzó erő, amelyet a munkáskezek után Romániában uralkodó nagyobb kereslet a székelyekre gyakorol. A legtöbb székely férfi künt járt Romániában egy-két évre akár mint ipari munkás, akár mint kocsis, szolga vagy pincér stb. a városokban, a nők pedig mint cselédek. Természetesen kitűnően megtanul románul és bizonyos tisztelettel tekint mindenre, ami román. Előkelő dolognak is tartja románul beszélni és büszke a román-tudományára b) A második ok a székely nagyobb intelligenciája, amelynek segítségével könnyen tanulja meg az idegen nyelvet. A román erre képtelen és csak igen ritka esetben tanul meg teljesen magyarul, c) Végül a harmadik ok az, hogy a székelyekből hiányzik a nemzeti öntudat. A nemzeti együvértartozás érzése helyett csak némi lokálpatriotizmusra találunk bennük, arra se mindig. A katolikus székely a protestánszt jobban gyűlöli, mint az oláht és mindkettő rendkívül megveti a magyarországi magyart. A csiki székelynek Romániába menni csekélység, de a szomszéd Udvarhelyszéket már külföldnek nevezi és sok helyütt el se hiszi, hogy Magyarországon is van Alföld, nemcsak a Havasalföldön. Ezzel ellentétben a románság erősen összetart, többnyire „dákoromán” érzelmű és ha kimegy Romániába, ez érzésében csak erősödik . . . Ezek az okai annak, hogy valahányszor a román a székellyel szóba ereszkedik, az érintkezés nyelve kizárólag a román. Ilyen körülmények közt a román természetesen nincs kitéve az elmagyarosodásnak, mert nemcsak a maga fajtájával beszél a saját anyanyelvén, hanem a magyarral is. Ellenben a magyar annál nagyobb mértékben van kitéve az elrománosodásnak, minél sűrűbben kerül abba a helyzetbe, hogy románul kelljen beszélnie, vagyis minél inkább közeledünk a nyelvhatár felé. így áll a székelység nemzetiségi szempontból. Nem sokkal kedvezőbb a helyzete gazdasági és kulturális szempontból sem.

A Székelyföld, különösen a folyók mentében, elég termékeny a gyakori esőzések folytán, de rendkívül kezdetlegesen művelik. Nagyobbára külterjes a gazdálkodás, a gépek legtöbb helyütt ismeretlenek. Ennek részben a közös gazdálkodási rendszer az oka, amely egészen a múlt század elejéig uralkodó volt a Székelyföldön és egyes helyekről ma se szorult ki teljesen. Z . . . udvarhelymegyei községnek sok ezer hold erdeje van. A község erdeiben magam több olyan részt láttam, amely teljesen kihasználatlanul korhadt el. Pedig az ottani fenyvesek az irtás után ismét kinőnének maguktól és közben legeelőnek is használhatnák a területet. Sok helyen most folyik a tagosítás, de úgy látszik az illetékes tényezőket nem mindig vezeti kellő szakértelem és méltányosság, mert rendkívül sok panaszt hallottam a nép köréből ellenük.

Egy másik nagy baja a székelységnek az alkoholizmus rohamos

terjedése. Különösen azokon a vidéken visz véghez nagy pusztítást, ahol a pálinka a főtárgya a szeszfogyasztásnak. Az eredetileg oly intelligens székely arc valami állatiasan degenerált külsőt vesz fel e vidéken. Pedig milyen könnyen meg lehetne e bajt szüntetni. Csak egy-két száz olyan derék ember kellene, mint a Tatrang nevű csángó falu patikusa, akinek saját gyártmányú málna-szőrpjével sikerült az alkoholt az egész környékről kiszorítania, úgy, hogy lakodalmakkor is málnaszörpöt isznak. Bezzeg a Székelyföldön nem az antialkoholizmust, hanem az alkoholfogyasztást tekintik közügynek és a községi italmérések (pl. Szóvátán) versenyeznek a korcsmákkal a nép szellemi, testi és anyagi jólétének aláásásában.

Ugyanily degeneráló hatással van a székely lányoknak városi cselédként való tömeges elszegődése. A csíkmegyeiek Brassó, a háromszékiek ezenkívül Sepsiszentgyörgy és Kézdivásárhelyre, az udvarhelyiek Budapest, a marosszékiek Budapest és Marosvásárhely felé tódulnak, nem is szólva azokról, akik Bukarestbe mennek. Az említett városok mindegyikén nagy katonaság van és a rendszerint kacér székely lányok nagy többsége szifilisztikus fertőzésekkel gazdagabban tér haza. Az alkohol és a szifilis a két főoka, hogy egész járásokban csupa vézna, rendkívül alacsonytermetű, sápadt és beesett arcú embereket láthatni. A faj dekadens voltát bizonyítja egyébként, hogy munkabírása igen csekély. A Székelyföldön most igen sok fűrésztelep működik. Több gyár igazgatójától hallottam, hogy a székely munkás a legkevésbé munkabíró, úgy, hogy a tót, orosz és oláh munkásokat kénytelenek előnyben részesíteni.

A székely egyáltalán idegenkedik az ipari munkásságtól. Pedig szomszédai, a szászok, épen ipari tevékenységüknek köszönhetik, hogy a románok fölötti gazdasági és politikai fölényüket megőrizték. (A legutóbbi választásokon az erdélyi szászok 11 képviselőt küldtek a parlamentbe, míg a nyolcszor annyian levő erdélyi románok csak 4-et.)

Fokozza a székely nép szegénységét papjainak iszonyatos zsarolása, különösen a kath. és gör.-kel. vidékeken. Sok helyütt még az adót is könnyebben elviselnék, mint az egyháznak járó szolgáltatásokat. Jártam oly falvakban, ahol egy keresztelésért egy tehén jár a papnak. Az ú. n. képét pedig úgy stájgerolják évről-évre, mint nálunk a háziurak a házbért. Ennek tudható be, hogy az egyébként igen vallásos nép egyike az ország legantiklerikálisabb elemeinek. Kedvenc közmondásuk, hogy a papzsák oly zsák, mely sohasem telik meg, akármennyit rakjanak is belé. Ha politizáltam velük, első követeletük az volt „Nem kell pap!” Igaz, hogy ezt csak a háta mögött merik mondani. Mihelyt a pap megjelenik, rájuk szuggerálhat mindent, amit akar. A szent férfiú főtörekvése természetesen az, hogy hívei testi és lelki szegénység révén a mennybe jussanak. Különösen a lelki szegénységre ügyel. Az udvarhelymegyei Z . . . községben történt, hogy oda egy igen derék tanító és jegyző került. Ezek ott népkönyvtárat akartak létesíteni és felolvasásokat tartani, hogy a lakosságot a főbb közkérdésekkel megismertessék. De a környék papsága összefogott az „istentelen” terv ellen és óriási hatalmukkal a szegény tanító nem mert szembe szállni. A magam részéről

igen nagy hibának tartom, hogy a magyarországi szocialista-párt és a szabadgondolkodó egyesületek egyáltalán nem törődnek e vidékkel. A klerikalizmus túltengésénél és a nép aránylag intelligens voltánál fogva agitációjukra elég alkalmas talaj nyílnék. Én azonban több, mint száz falvat bejártam, de a lakosoknak sehol halvány sejtelmük se volt arról, hogy pl. mi az a szocializmus, vagy hogy a szegény népnek is egyáltalán joga volna emberi megélhetésre, nemcsak az úri osztálynak. És ez — sajnos — nemcsak a Székelyföldön van így, hanem csekély kivétellel az egész országban. Ha esetleg forradalom törne ki, Budapestre ép úgy ráuszíthatnák az ország népét, mint egykor a párisi *commune*-ra Franciaországét.

A nép szociális öntudatának felelnek meg a munkabérek is. Egyik forrást értékesítő telepnél vagy harminc nőmunkás van alkalmazva, akik kora reggeltől késő estig dolgoznak. Fizetésük ellátás és 30—40 forint egy évre. Ők a gyárnak legfeljebb 100 forintjába kerülnek egy évre, úgy hogy egy egész napi munkáért átlag 40 krajcárt fizet a gyár. Ennél alacsonyabb munkabér tán még Kínában sincs. Az átlagos munkaidő pedig az összes erdélyi gyártelepeken 13—14 óra.

Nagy hasznót hajthatnának a lakosságnak az igen nagy számban levő fürdőhelyek. Csakhogy ezeken is nagyon külterjes gazdálkodás folyik. Bálványos, Tusnád, Borszék és Szovátánál szebb helyek külföldön is ritkán láthatók és ha e helyek véletlenül Stájerországban lennének, százezer magyar fürdővendég nyaralna bennük. Így azonban alig egy-két ezer. A legszomorúbb a dologban pedig az, hogy a magyar fürdőközönségnek igaza van, ha elkerüli e helyeket. Elsősorban ilyen komisz összeköttetést sehol a világon nem lehet találni. Kossuth Ferenc hamarabb érhet Budapestről Wiesbadenbe, amely már nincs távol a francia határtól, mint Borszékre. Persze még sokkal hamarabb Stájerországba, a magyar tanárok e nyári találkozási helyére. Az összeköttetés komisz volta az egyik ok, amely a fürdőközönséget az erdélyi fürdőtől elriasztotta. De vannak más okok is. Tán sehol a világon ily drága helyek nincsenek. És tán sehol se szerencsétlenek úgy az embert a drága pénzéért pincér, portás, fürdőszolga s más ilyen kaliberű nagy urak, mint e tündéri helyeken. Az idegenforgalmi politikájukról pedig két igen jellemző esetet említhetek fel. Tusnádon egy-két éve sok előkelő román család nyaralt. A banda az ő tiszteletükre gyakran román dalokat játszott. Nem tetszett a dolog több honszerelemtől lángoló polgártársnak és többszöri botránnyal meggátolták a darabok eljátszását. Így mentették vala meg a hazát. A román fürdőzők egy része pedig hátat fordított Tusnádnak. A dolog pendantjakép megemlítem, hogy a magyargyűlöletükről híres stájerok egyes ünnepeken nemcsak, hogy magyar darabokat játszatnak, de magyar zászlókat is kitűzetenek. A másik dolog, amit Borszéken tapasztaltam, hogy a románoknak mindent drágábban számítanak. Így csinálnak nálunk idegen forgalmat.

Sokat panaszkodnak a székelyek amiatt is, hogy folyton mentik őket. „Évszázadok óta megéltünk itt — hallottam egy öreg székelytől — pedig folyvást irtottak bennünket, de amióta mentenek,

lassanként kipusztulunk.” Különösen az erdőhivatalra panaszkodnak sokat. A székely kirendeltséget már ritkábban szidják, részben azért mert nem is igen tudnak áldásos működéséről. „Inkább adnák nekünk azt a pénzt, amit megmentésünkre fordítanak — szokták mondani — majd segítünk mi magunkon”.

Mindazoknak azonban, akik a székelyek mentéséből élnek, azt a tanácsot lehetne adni, hogy saját érdekükben is, erélyesebben eszközöljék a mentést. Mert ha a székelyek kipusztulnak és nem lesz kit menteni, akkor majd magukat se menthetik tovább székelymentés címén. (*Vajda Mihály.*)

III.

A németországi szociáldemokrata párt magdeburgi gyűlése kemény határozatot hozott a badeni szocialisták ellen, akik azt a bűnt követték el, hogy a badeni tartománygyűlésen a budgetet megszavazták. A pártgyűlés kimondotta, hogy azokat az elvtársakat, kik ezt az inszubordinanciót újra elkövetik, ki fogja zárni a párt kötelékéből. A délnémet szocialisták a határozat hozatala előtt kivonultak a teremből s maguk az ortodox álláspont vezeterei érezték, hogy követőik túlbuzgalma elvetette a sulykot és heveskedésük a pártegység megbontására vezethet.

A vitakérdés a budget körül különben már régi keletű és legszenvedelmesebb hullámokat akkor vetett, mikor a francia szocialisták Jaures-sel élükön a híres block-politikát folytatták Combes-al a nagy egyházellenes harcok idején.

Ugyanazokkal az érvekkel dolgozott az ortodox és a reformista álláspont akkor is, mint most. A magdeburgi gyűlésen Bebel fejtegette ki a régi álláspontot. A párt forradalmi jellege megtiltja a polgári pártokkal való szövetekezést, mely csak lealacsonyító kompromisszumokra vezethet. Ellenben a merőben és feltétlenül ellenzéki * politika mellett is tudott a párt komoly sikereket elérni. Nemcsak hogy átggyúrta Németország politikai és társadalmi gondolkodását, hanem az általa gyakorolt nyomás súlya alatt kénytelen volt a törvényhozás a hasznos szociálpolitikai reformok terére lépni. Ugyancsak a párt érdeme volt, hogy a *Lex Heinze*-t a birodalmi gyűlés elvetette.

A heretikus kisebbség álláspontját Dr. Frank képviselő fejtegette ki.

„Az a fölfogásunk — úgymond — hogy a fegyelem kötelességével szemben áll egy másik kötelesség; az, hogy e fegyelmet észszerűen alkalmazzuk és hogy vannak körülmények, amelyek között a fegyelem megsértése kötelesség. A mindannyiunkat kötelező legfőbb törvény az, hogy mindent megtegyünk, ami a munkásosztály politikai hatalomrajutását előmozdítja és mindent meggátoljunk, ami e hatalomrajutást visszatartja. Ha egy párthatározat a mozgalomra súlyos károkkal járna, akkor beáll a fegyelemsértés kötelessége. A pártnak nem kell gépies engedelmesség. Bebel teljesen ezt vallja, mert ez felel meg a párt hagyományainak és taktikájának. Minden pártgyűlési határozat azzal a hallgatag föltevessel érvényes, hogy azt nem gépek, hanem értelmes emberek hajtják végre!

A badeni viszonyok pedig úgy alakultak ki, hogy a budget megszavazás a proletariátus érdeke, mert az 1905-iki választások után a nemzeti liberálisok és a centrum csakhamar egymás keblére borultak és reakciós törvényeket hoztak. A múlt évi választáson a liberálisok négy évi ostoba politikájuk miatt alapos vereséget szenvedtek. Az egykor uralkodó párt négy mandátumot kapott. Ekkor kényszerítve voltak velünk a nagy blockot megcsinálni, amely

kifejezetten nem vonatkozott oly kerületekre, amelyekben nem kellett félni klerikális vagy konzervatív győzelemtől. A második választáson négy mandátumot hódítottunk a liberálisoktól. A végeredmény: 20 szociáldemokrata, 17 nemzeti liberális, 26 klerikális és 3 konzervatív. A liberálisok, mint 1905-ben, most is azelőtt a választás előtt álltak, hogy velünk vagy a centrummal hozzák-e létre a többséget és ők hozzánk jöttek.

A tartománygyűlésen megkaptuk az első alelnöki állást és egy titkárságot. A különféle bizottságokban elnökségeket és fontosabb előadói tisztségeket. Mindezt csak befolyásunk gyarapodásának jeleiként hozom föl. Megcsináltuk azután a népiskolai törvényt több értékes módosítással, a tanulás idejének meghosszabbításával, kötelező iskolaorvosokkal, legalább a nagyobb helyeken, a tanítói javadalmazások emelésével és a felekezetenkívüliek gyermekeinek a hitoktatás alóli fölmentésével. Hát jobb lett volna, ha ez ellen a törvény ellen szavazunk és az iskolát kiszolgáltatjuk az egyháznak? Az adó-törvénynél is könnyítéseket értünk el a sokgyermekű családok javára. A községi törvénynél az általános, egyenlő és közvetlen választójogot követeltük nemre való tekintet nélkül minden 21 éves embernek. A liberálisok egy része a nők választójoga mellett szavazott, bizonyára nem a nők iránti szerelemből, hanem azért, mert a szociáldemokrata nőmozgalom hatalommá vált. A szegényügyi és iskolai bizottságokban jövőre nők is helyet foglalhatnak. Mindez egy lépés előre. Keresztülvittük a községi előjárók közvetlen választását a 4000-nél nem több lakosú községekben. Sohasem árultunk el egyetlen elvet sem. Nem üztünk lakáj-politikát. Keresztülvittük, hogy a munkások is alkalmaztassanak munkafőlügyelőkké. Megszavaztattunk 100.000 márkát a munkanélküliség elleni biztosításra. Mindenütt a munkás, a szociáldemokrata álláspontot, ha úgy tetszik, a forradalmi álláspontot képviseltük, olyan erővel, mint egyetlen német parlamentben sem.”

A két álláspont merev ellentéte nyilvánvaló. Az egyik a szélső osztályharc elvét képviseli, a másik a taktikai célszerűség alapján áll és helyesen hangsúlyozza, hogy csak a régi polgári államjogi ideológia tekinti a budget megszavazását a bizalom kérdésének. A budget megszavazása igen gyakran egy tényleges politikai, azaz hatalmi helyzet mikénti alakulását dönti el, miként Badenben, hol arról volt szó, hogy az ország progresszív vagy klerikális kormányt kapjon-e? S valóban nem általános elvi, hanem merőben célszerűségi kérdés annak eldöntése, hogy a block által nyújtott előnyök megérik-e azokat az áldozatokat, melyekkel az extrém forradalmi álláspont feladása tagadhatatlanul jár.

Az utóbbi évek munkásmozgalma véleményünk szerint a mellett szól, hogy igenis lehetnek olyan fontos és messze kiható törvényhozási alkotások, melyek a budget megszavazását egyenesen a szocialista-párt kötelességévé teszik. Végre a merő osztályharc, az abszolút negáció elvének elvi megtagadása már ott kezdődött, mikor a szocializmus a parlamentekbe behatolt s így *volens-nolens* részt vett abban a munkában, mely a mai polgári világrend fejlesztését vagy tatarozását célozza. S minthogy a mai parlamentben a kollektívizmus problémái alig szerepelnek, a szocialista pártok idejük túlnyomó részét burzsoá kérdések megvitatásával töltötték el. Sőt a dolog természete szerint olykor kénytelenek voltak, minden lehető eszközzel, arra törekedni, hogy a reakciós javaslatokat megbuktassák és a progresszív szelleműeket diadalra segítsék. Már pedig a mai parlamentek taktikája szerint a budgetmegszavazás bizonyos szituációban ép oly döntő jelentőségű lehet, mint az obstrukció más esetben. Nehéz tehát megérteni, hogy ha a szocialista pártok polgári pártokkal szövetkezve

obstrukciót folytathatnak valamely politikai veszedelem elhárítására, miért nem szavazhatnák meg egy rendkívül jelentős helyzetben a budgetet is valamely különösen nagy előny elérése érdekében. Különösen súlyosan nehezedik ez a meggondolás amaz országok szocialista politikusai lelkére, amelyekben még a polgári demokrácia sem alakult ki, hanem egy fél-feudális rendszer uralkodik, amelyből a *Zukunftstaat*-ra való közvetlen átmenet el sem gondolható.

Képzeljük el, hogy a közel jövőben Magyarországon az általános választó jog behozatala után oly helyzet alakulna ki, melyben a szocialista párt döntené el a hatalom mérlegét a parlamentben. Ez a szituáció igazán nem utópisztikus álom. Nagyon lehetséges, hogy pl. a polgári radikálisok, a szabadelvű függetlenségek, a modernebb nemzetiségek és a parasztpártiak a szocialisták csatlakozása esetén egy többségi blockot alkotnának a néppárti és feudális elemekkel szemben. Vagyis meg volna egy progresszív és antiagrár politika lehetősége és a korona is belemenne pl. egy demokratikus földbirtok politikába, a megyei oligarchia megdöntésébe, messzemenő munkásvédelmi törvényekbe és a nemzetiségek jogos érdekeinek kielégítésébe. Vajon helyes és védhető álláspont volna-e, ha a szocialista párt ilyen körülmények között kijelentené, hogy mindezen nagy reformoknál rá nézve fontosabb a régi elvi álláspont, mely a budget megszavazását tilalmazza? Komoly politikusok vállalhatnák-e ezt a felelőséget?

Mert azt lehet érteni, ha valaki azt mondja, — mint a forradalmi szindikalisták — hogy a parlament neki hekuba, hogy ő füttyöl a kis reformmunkára és egyedüli törekvése az *action directe*, a forradalmi szellem erősítése, s csak a végső nagy összeroskadást kell előmozdítani. De bemenni a parlamentbe, végig debatirozni minden incifinci burzsoa-problémát, óvatosan örködni Németország területi épsége felett, s jó hazafiként menydörögni a Hervé-féle „éretlenségek” ellen s a pártkongresszusokon mandátum-okokból „nesze semmi fogd meg jól” antimilitarista határozatokat hozni, melyek még a derék kispolgár Keir Hardiet is bosszantják — és mindezek után anatémát kiáltani azokra, akik e politika következményeként, kivételes körülmények között, a budgetet komoly politikai ellenértékek fejében megszavazzák: ez elméletileg, gyakorlatilag egyaránt káros félálláspont.

A gabonauzsorások néprontó politikájának durva parlamenti erőszakkal, nyílt házszabálysértéssel való keresztülvitelét polgári nyugalommal eltűrni aligha kisebb sérelem a forradalom szelleme ellen, mint a budgetmegszavazással lehetetlenné tenni ezt a kizsákmányoló junker politikát.

IV.

San-Franciscó-ban 23 év óta van magyar egylet, bárha az egylet tagjai már szívesebben beszélnek angolul, mint magyarul és a jegyzőkönyvet is angolul vezetik. A magyar szervezett munkások száma több százra tehető és a magyarok száma saját becslésük szerint két és négyezer közt ingadozik. A pontos számot majd az új census fogja eldönteni.

A szervezett munkások egyleti helyiségében tartott előadásom után egy magyar asztalos meghívott házába ebédre. Házába, mely tisztára munkabéréből került ki és melyben oly lakása van, mint otthon egy közepes vidéki orvosnak, aki jól nősült meg. Nem minden büszkeség nélkül vezetett körül szobáiban, végül pedig pincéjében, volt — absztinencia ide, absztinencia oda — 4-5 hordócska bor volt. Büszkesége nem afféle parvenü gög volt, hanem azt jelentette: Lám, mire viszi a magyar munkás, ha van tisztességes fizetése. E fizetés napi nyolc órai munkáért műhelyben K 22,50, külső munkáért K 25. Nem kivételes kereset ez, sőt ez a szervezett asztalosok szerződésileg megállapított minimális bére, melyet pl. a kőművesek napi 35—40 koronája messze fölülmúl.*

Mikor ebéd után az asszony a három gyereket lefektette, házigazdám szívesen beszélgetett el múltjáról, a kis falusi iskoláról, hol írni-olvasni tanult, majd arról a Rombach-utcai asztalosműhelyről, hová szülei halála után került.

— Mikor tanítómesterem (mindig így nevezte első mesterét) családostul lefeküdt, mindig szigorúan ránk szólt, hogy a lámpát oltjuk el. De nem ám azért, mintha attól félt volna, hogy nem alusszuk ki magunkat eléggé, hanem mert drága a petróleum! Csak-hogy mi úgy körülfogtuk a lámpát a mi szobánkban sötét papirossal, hogy senkisémmel láthatta kívülről a világosságot. Egyikünk hangosan olvasott föl, mi pedig az ágyból hallgattuk, míg egymásután el nem aludtunk. Volt ott mindenféle történet: Sobri Jóska, Vas Álarc, Szófia Gyöngye. Ezeket napközben egy ócska szekrényfiókban rejtegettük.

— Egyszer új munkát kaptunk, egy finom íróasztalt, melyhez új segéd kellett. Ez szép, fiatal, erős legény volt, akivel hamar megbarátkoztunk valamennyien. Egyszer valami szerszámot keresett és véletlenül ép azt a szekrényfiókot nyitotta ki, amelyikben a mi könyveink voltak. Kiszedte valamennyit, mi pedig félve álltuk körül.

— „Szerettek-e olvasni?” kérdezte.

Hogyne szerettünk volna!

Erre fogta az összes könyveket és a nyitott kemencébe hajtotta őket. A láng magasra csapott, szinte megpörzsölte a legközelebb állót. Hej, hogy néztünk mi a könyvek után! Legjobb szerettünk volna utánuk ugrani, de persze késő volt.

— „Majd hozok én este más könyveket.”

Azzal hozott este egy nyaláb füzetet: Mit akarnak a szocialisták? meg a többit. Próbáltuk olvasni, de hej, nem ízlett úgy, mint Sobri Jóska, sehogysem boldogultunk vele. De az új segéd munkaközben úgy elbeszélte a szervezkedésről, az egyletről, hogy mindannyian beiratkoztunk a szervezetbe. Sok mindenem keresztülmentem azóta, de sohasem szüntem meg tagja lenni a szervezetnek, jóban, rosszban.

— Nemsokára fölszabadultam öt forint heti fizetéssel. Az ötből hat és hét lett, mikor pedig tudtára adtam tanítómesteremnek, hogy megyek külföldre, szerencsét próbálni, kilencet ígért. Én azonban

* Igaz, hogy a szervezet tagja csak az lehet, aki naponta legalább 1600 téglát rak.

nem bántam a fizetést, mert már elszántam magamat az útra. Mikor tanítómesterem látta, hogy el nem tántoríthat, így szólt: „Jól van fiam, hát eredj! Én is úgy tettem, aztán gyere haza tíz év múlva, mint én.”

— Én el is mentem Párisba, hol három évig voltam, aztán Londonba, onnan New-Yorkba, most pedig itt vagyok. A tíz év már jócskán elmúlt de alig hiszem, hogy hazamehetnénk. Már mi nagyon hozzászoktunk a húshoz meg a külön konyhához.

Íme, ez a története dióhéjban annak, hogy hogyan veszít Magyarország száz meg százezer értékes, produktív, anyagi és szellemi tőkét jelentő munkást. (B. R.)

V.

A *The Economist* londoni közgazdasági hetiszemle 1910 szeptember hó 3-iki száma *Republicanism and protection in Portugal* cím alatt *Senhor Jose Relvasnak*, egy portugál földbirtokosnak, a *Centro Commercial* oportói lapban megjelent tanulmányát ismerteti. Relvas a republikánus pártnak meglepő szaporodását és nagy választási győzelmét azon erős visszahatásból magyarázza, melyet a portugál nagybirtokosok túlhajtott vám- és adópolitikája a túlnyomóan földművelő lakosság körében előidézett. Kimutatja, hogy az 1889 óta érvényben levő védvamos rendszer nemcsak a fogyasztókat terhelte meg súlyosan, hanem káros hatással volt a kisbirtokos termelőkre is. Elmaradt a vámoknak ama hatása, mellyel az agráriusok annyira szoktak érvelni, hogy a vámok behozatala után, azok védő hatása folytán, a nemzeti termelés képes lesz az összes belföldi szükségletet fedezni, mert az utolsó 10 évben a búzabehozatal 7 millió 640 ezer mm-ra növekedett, ami csak vámok fejében 12.304 millió reis-al (mintegy 70 millió korona) terhelte meg a fogyasztást. A védvám tehát nem függetlenítette Portugáliát a búzaimporttól. Nem nyert igazolást az agráriusok ama biztatása sem, hogy a védvám szaporítja a művelés alatt álló területet, mert 1868-ban 4 millió 314 ezer, 1904-ben 3 millió 592.566 hektár volt a művelés alatt nem álló terület, tehát 35 év alatt (védvám csak 20 év óta van) mindössze 8% emelkedés mutatkozik és erre a területre is kimutatja a cikkíró, hogy szőlővel és erdővel lett beültetve. Ép ily káros hatása volt a védvámrendszernek az állattenyésztésre is. Minden védelem dacára egy négyzetkilométerre csak 8 számos marha esik, míg a főbb európai államokban, Romániát is beleszámítva, 17—47. Portugáliában évenként 90.000-nél több ökröt fogyasztanak el és ebből a belföldi termelés csak 62.000-et tud szállítani, tehát a szükséglet $\frac{1}{3}$ részét külföldről kell fedezni. Ez a tény magyarázza meg, hogy Portugáliában a húsarok már hosszú idő óta elviselhetetlenül magasak.

Mindezekhez hozzájárul még, hogy a tulajdonjogról és a tulajdonátruházásról szóló törvények a nagybirtoknak kedveznek, ami lehetővé teszi a nagyobb birtokok felosztását és az intenzív mezőgazdaság fejlődését. Ez az oka, hogy egyes tartományokban, melyeknek talaja a földművelésre kedvező volna, 30, 40, sőt 60%-a a területnek nincs művelés alatt, így pl. az *Alemtejo* kerületben, hol a nagybirtok uralkodik, 57%-a a területnek műveletlen. Ép így igazságtalan és

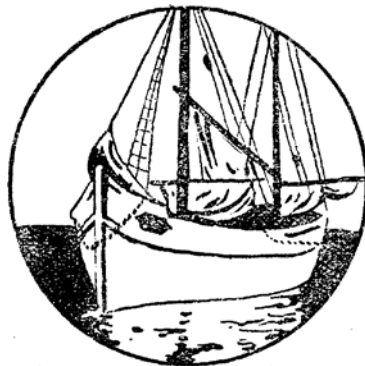
részrehajló az adórendszer. Relvas adatai szerint 1877-től 1908-ig a mezőgazdasági jövedelem csak 22%-al emelkedett, míg a kormány által behozott újabb adók és fogyasztási adók 115%-al emelkedtek, természetesen a kisbirtokosoknak a kárára, mert az adóigazgatásban a legnagyobb önkény és igazságtalanság uralkodik.

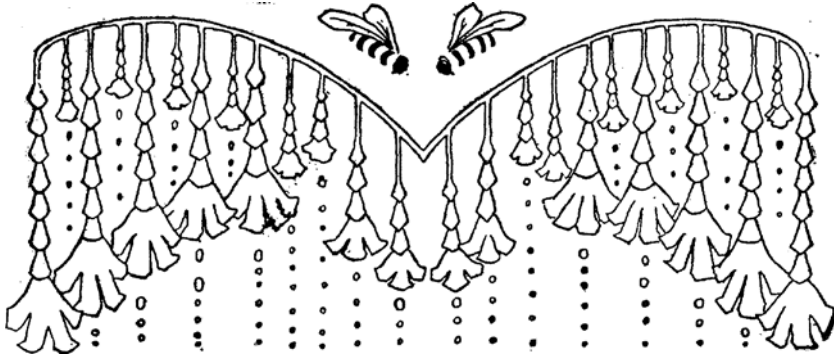
A nagybirtok eme gazdálkodásának eredménye azután Portugáliának jelenlegi szomorú helyzete, a nagy kivándorlás, amely a műveletlen területek kultúra alá vételét lehetetlenné teszi. Minden egyes lakosra fejenként 47 korona állami adó és 624 korona állam-adósság esik. A beválthatatlan papírpénz 70 millió milreis (körülbelül 370 millió korona), ugyanannyi mint az állami költségvetés összege, úgy hogy az országnak összes pénze megfordul évente az állampénztárban. Végül Relvas ismerteti azokat az indítványokat, melyekkel a bajt meg lehetne szüntetni, elsősorban a tulajdonjogra és az adókra vonatkozó törvények módosítását és a kisbirtokosok érdekeinek megvédését, mindenekelőtt azonban követeli az esztelen és túlhajtott védvamos rendszer megszüntetését, mint minden baj fő forrását.

Épen most mutatta ki Lujo Brentano Németországra, R. von Pantz Ausztriára és a *Köztelek* egyik februári számában megjelent cikk Dániára nézve az agrár védvamosrendszer káros hatásait, s a fent ismertetett cikkből is csak azt láthatjuk, hogy a nagybirtokosok étvágya ép oly határtalan, zsebök ép oly feneketlen a Tajo mentén, mint a Duna vagy Spree-partjain. Az a golyózapor, mely Dom Carlos király és Dom Luiz Filippe trónörökös életét kioltotta, tulajdonképen nem nekik, hanem Portugália igazi urainak szolt s a királyi trón végleges összeomlása is az ő kapzsiságuknak lesz eredménye. *

(Szende Pál.)

* Ez a jóslat időközben valósággá vált. *A szerk.*

Könyvismertetések és bírálatok

Simmel Szociológiája. (*Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung. Von Gerog Simmel. Leipzig., Verlag von Duncker u. Humblot, 1908*)

A főbbek a következők: A csoport quantitativ mibenléte, A titok és a titkos társaság, A szociális körök kereszteződése, A szegény, A csoport önfentartása, A csoport kibővülése és az individualitás kialakulása. Amint látható, itt rendkívül heterogén dolgok kerültek össze. Szerző nem törekszik arra, hogy ezen mozaikokat egy egységes és megfogható rendszerbe illessze bele. Ki is jelenti, hogy a fejezetek címe nem fedi pontosan a tartalmat és számos fejtegetés elég távoli viszonyban van a főkérdéssel. Simmel nem teoretikus ember. Műve nem egyéb, mint a legérdekesebb és finomabb megfigyeléseknek tárháza. Látható kapcsolat e részek közt — kivéve a módszert — nincs. Műve ezen széteső természetéért azonban sokban kárpótol nagy megfigyelő képessége lelki események, szubtilis belső folyamatokra vonatkozólag. Általában a szellemes essayista benyomását teszi az emberre. Ép mivel műve számtalan széteső részből áll, lehetetlen az egésznek kivonatát adni, mert úgyszólván a hány adat van benne, annyi új dologról is van szó. Ezért a bevezetésen kívül csak két terjedelmes fejezetet, a legérdekesebbeket fogjuk vázolni, a többiről pedig csak röviden szólhatunk.

Azzal kezdi, hogy a szociológia tárgyai ugyanazok, mint számos más tudományé; hogy tehát mégis szó lehet róla, mint külön tudományról, annak oka, hogy a szociológia lényegében új módszert jelent. Ezen új módszer abban áll, hogy van neki egy külön — más tudományban nem szereplő — alapfogalma: a társadalom. Ez a fogalom

Immár negyedik nagyobb terjedelmű szociálfilozófiai műve ez a szellemes és népszerű berlini tanárnak. A könyv tíz fejezetből áll. Terjedelmes bevezetés után a kollektív élet egyes főbb tüneteit tárgyalja.

tulajdonkép nem egyéb, mint egy külön szempont — a szociológiai szempont — amelyből tekintve a tárgyak bizonyos köre új értelmezést nyer, új megvilágításba jut. A társadalomról igyekszik oly tág definíciót adni, amelyet mindenki elfogadhat. Eszerint: a társadalom több individuum kölcsönhatása. Ez az ő felfogása a szociológiáról azonban igen lényeges ponton tér el annak szokásos meghatározásától. Eszerint u. i. szociológia gyűjtőnév társadalmi gazdaságtan, különböző intézmények kialakulása, politika, erkölcsstan stb. helyett. Magának a társadalomnak alakulásának a tiszta tényállása, ez alakulás formái eddig nem képeztek külön területet. Pedig csakis azért, hogy a társadalmi formációkat sajátos — e tárgyhoz simuló módszer szerint — vizsgáljuk, juthatunk a szociológia olyan felfogására, amely őt, mint külön tudományt, mint speciális tudományt tekinti, Ép úgy, mint az ismerettan is akkor lett ilyenné, mikor a megismerés alapfogalmait az ismeretek káoszából kiválasztotta. Azaz a szociológiát nem a tárgyainak más tudományok tárgyaitól való különbözősége, hanem ugyanazon tárgyakra vonatkozó más tudományok módszerétől eltérő szempontja teszi külön, önálló tudománnyá. Ez a tudomány lélektan és pedig szociális lélektan. Ugyanis mindaz, ami külsőleg, térbelileg a társadalomban történik, csak jele egy belső, az igazi, a tulajdonképeni történésnek. Intézmények alakulása, gyűlések, harcok t. i. nem mint fizikai tünetények, hanem mint jelei belső eseményeknek nyerne értelmet. Igen szépen világítja meg ezt az alapvető methodikai felfogást a harc elemzésével. Külsőleg nem történik egyéb, mint emberek egymáshoz közeledése, karok, lábak mozgatása, ütés stb. Hogy mi mindezt a harc fogalma alá sorozzuk, az mutatja, hogy itt nem testrészek és térbeli létezők helyváltoztatásairól, fizikai hatásokról van szó, hanem azokról a lelki állapotokról, amiknek e külső jelenségek a jelei. Nem az ütés teszi a harcot, hanem az ütőnek szándéka és érzelmei.

Mint minden létezőre vonatkozó tudomány, a szociológia is érintkezik két másik tudománnyal: az ismerettannal és a metafizikával. Az első foglalkozik azon alapfogalmakkal, melyek minden tudományos kutatásnak, és így a szociológiának is föltételei. Az utóbbi oly kérdéseket vet fel, melyek a tárgyi, a tapasztalati tudáson túl vannak, de a tapasztalattal összefüggnek és azt kiegészítik. E problémák fontosak, mert a tapasztalati ismeretek szakadozottságát megszüntetik, a hiányokat kiegészítik. Ilyen kérdések: Vajon a társadalom az emberi lét célja-e, vagy pedig eszköz-e az egyén számára?

A második fejezetben szól a szerző a csoport kvantitatív mibenlétéről. Azaz kutatja, hogy a társadalom egyedeinek száma milyen befolyást gyakorol a társadalomra. Tapasztalásból tudjuk ugyanis, hogy valamely csoport, melynek már van bizonyos terjedelme, kénytelen rendszabályokat, szerveket, intézkedéseket kifejleszteni, amikre azelőtt nem volt szüksége. Igen nagyszámú csoport csak erős munkamegosztásnál alkothat társadalmat, különben nem tartható huzamos ideig együtt. Ellenben például valamely arisztokrácia soha sem állhat igen nagyszámú egyénből. Nemcsak relatíve nem lehet nagy a szám, azaz viszonyítva alsóbb rétegekhez, hanem abszolúte sem; úgy annyira,

hogy mintegy exakt felső határt lehet megállapítani, amelyen túl nem nőhet e szám anélkül a veszély nélkül, hogy az egység felbomlik. E felső határt az egyes arisztokraták szabják meg azzal a tulajdonságukkal, hogy mekkora számú embert tudnak áttekinteni személyes ismeretségével. Rokonság, összeházasodás szükséges, hogy a kellő összetartás, az önérdek javallta közös eljárás előállhasson. Ezért nem látták szívesen a spártai eupatridák és a velencei nobilik az új embereket. Ez volt az oka az elsőszülöttségi jog kifejlődésének is. Egy másik tapasztalat, amely az egyének számának fontosságát bizonyítja, a szocialista szervezetek fejlődése. Amint növekedtek tag-számban, abban a mértékben veszítettek érzelmi összetartásban. Ugyanis az a közvetlen kapcsolat, ami van egyén és egyén között egy szervezetben, ahol mindenki ismeri a másikat, óriási organizációkban megszűnik és a szövetezés bázisa: azaz objektív-absztrakt norma, a tudományos megfontolásból támadt gazdasági cél egész tisztán, azaz az eredeti szervezkedők érzelmi és akarاتفolyamatainak intenzív aláfestése nélkül áll elő.

Még szembeesőbb a strukturális különbség, amelyet számkülönbségek idéznek elő a következő esetben. Valamely csoport jelentősége a társadalomban függ az illető nagyobb csoport, a társadalom nagyságától. Sőt ha valamely társadalom quantitative megváltozott, akkor megváltozhatik ezzel a benne szereplő csoport qualitative is, még ha arányosan változik is az egészszel. Simmel például hozza fel, hogy más a jelentősége egy miliomosnak egy tízezer lakosú városban, mint ötvennek egy ötszázezer lakosúban. Érdekes elemzést ad az egyedül álló ember szociológiájáról. Szerinte az is társadalmi lény. Azért az, mivel az elhagyottság keltette érzések: az elkeseredés, szomorúság tulajdonkép nem egyebek, mint negatív hatások, azaz a társadalom hiányának, a társnéküliségnek hatásai. Másik alapvető tulajdonsága az egyedülállónak a szabadság. Ez társadalomban élő ember számára sohasem korlátlan. Mert minden kötelesség kötelék is egyszerűsind. Vizont a nehézségek és a küzdelem hiánya ép az elhagyott ember szabadságtudatát teljesen lerontja és értéktelenné teszi. U. i. a szabadság nem tulajdonsága, hanem viszonya az egyénnek és csak ott lehet, ahol többen vannak és egymásra kölcsönösen hatnak. Vizsgálja azt az esetet, mikor két egyén egymással kölcsönhatásban van adva. Itt ad igen érdekes reflexiókat a házasságról, anélkül különben, hogy magába a tulajdonképeni problémába beletartoznék. A „két ember” társadalmának legfőbb tulajdonsága, hogy a képzelhető legindividua-lisztikusabb. Nem lehet egyik felet sem leszavazni, mert nincs harmadik és nem lehet majorizálni. Már három embernek egész más lesz a társadalmi szervezete. Például hozza fel a többnejűséget. Ha t. i. két felesége van valakinek, akkor ez a nők morális és társadalmi deklasszizációjával jár. Erre nézve mindegy, hogy kettő van-e, vagy húsz. A kettőnél több tagot magukba foglaló viszonyok mind a „három” fogalma alá tartoznak. A „három” társaságában a „harmadik” szerepét a következőképp elemzi: A harmadik, mint közvetítő. Ilyen a házasságban, a „legfontosabb kettős kapcsolatban” a gyermek. Ebbe a kategóriába tartozik a „pártatlan” is. Békebírák,

békéltető bizottságok ide tartoznak. Jelentősége abban áll, hogy mind a két fél igyekszik megnyerni a pártatlant és az ép pártatlansága folytán csak objektív alapon lehetséges. Ezáltal tisztul a helyzet, az ellenfelek saját ügyük áttekintésére reálisabb alapot nyernek. A szerző rengeteg példával, amelyeket az életből és a történelemből vesz, igyekszik nem annyira megvilágítani, mint megélnéteni problémáját.

A másik típus a *tertius gaudens*, a nevető harmadik. A „három” társaságában a nevető harmadik szerepe két okból áll elő. Vagy azért, mivel a viszálykodó felek azzal akarnak egymáson bosszút állni, hogy az indifferens harmadiknak adják az előnyt, vagy mert, mint jelentős félnek mindkét veszekedő keresi a támogatását. Az előbbire fölhozza például az első angol munkásvédelmi intézményeket, amelyeket a toryk tisztán a liberálisok iránti bosszúból hoztak. A másokra az eladók és a vevő harcát. A harmadik kedvező helyzete megszűnik a két veszekedő fél küzdelmének megszüntével. A *tertius gaudens* helyzetének fordítottja, mikor egyik a két másik félt az előnyök egyenlőtlen megosztása által egymás ellen kijátssza. Ez az eljárás a politikában oly ismerős *divide et impera*.

Az ötödik fejezetben tárgyalja a titok és a titkos társaság kérdését. Minden társadalmi érintkezés föltételezi, hogy az emberek bizonyos mértékig ismerjék egymást. A kereskedő tudja, hogy vevője a lehető legolcsóbban akar venni, a tanító tudja, hogy körülbelül mekkora quantum anyagot követelhet meg diákjától. Ez az ismeret azonban mindig részleges, azaz sohasem lehet az illető egyén teljes ismerete. Igen érdekesen fejtegeti, hogy még azon esetben sem, ha az illető őszinte akar lenni. T. i. akkor is gondolatait nem abban a sorrendben és nem minden gondolatát fogja közölni, hanem csak azokat, amelyeket a képzet- és ítéletfolyamat roppant szövedékéből logikai összefüggésbe tudott hozni. U. i. nem áll az, hogy a mi gondolkodásunk még nagyjában is megfelelné a logikai szabályoknak. Hanem csak azok kapcsolata egyezik meg a logikával, amelyeket közlés céljából kiemelünk; maga a teljes procedúra nem logikai, hanem természettörvényeknek hódol. De az a tévesztés, mely a teljes ki nem nyilatkoztatásból származik, nem hazugság. Hazugság csak akkor áll elő, ha a hazug azt a gondolatot, amit tényleg gondol, eltitkolja. A hazugság nem a tárgyi helytelenséget jelenti, hanem a hazug belső véleményéről való megtévesztési törekvést. A hazugságnak a jelenlegi társadalomban sokkal nagyobb jelentősége van, mint régebben; ma sokkal jobban függnék egymástól az emberek és kénytelenek sok mindenfélében egymásban megbízni. Ép azért a hazugság sokkal nagyobb bűn számba megy. Mai társadalmunk sokkal tágabb értelemben, mint a gazdaságiban „hitelgazdálkodás”. A hazugság azonban minden társadalmi organizációban szerepel. Elsősorban azért, mivel egyik eszköze az erősebbnek a gyengébb elleni küzdelmében. A hazugság a szellemi ököljog. E fegyver ma sem ment még ki e divatból. A kiskereskedő ma sem tudja nélkülözni. Az árúk túlzó dicsérését az eladás nélkülözhetetlen feltételének tekintik.

Kérdés, mily mértékben kell fennállani bizonyos viszonyok közt

az emberek egymást ösmerésének. Bizonyos, hogy célszövetkezesekben, azaz amelyeket valami cél érdekében alkotnak, nem szükséges ismerni az individuumot, kivéve azon tulajdonságait, amelyek a szövetkezés céljaira nézve fontosak. A bizalom középhelyet foglal el tudás és nem tudás között. Milyen legyen e kettő aránya, hogy a bizalomra alapított döntés előálljon, az függ az egyénektől, a szituációtól és a kortól, a kultúrától, amelyben élünk. A modern kereskedő, egy politikai párt vezére tudja, hogy körülbelül mennyire bízhatnak abban, akivel tárgyalnak. Ennek oka nem az, hogy ma az emberek jobban, több oldalról ismerik egymást, hanem hogy egymásról detail-ismerteik vannak. Ezen ismeretek annyira dologi természetűek, hogy úgyszólván bizonyos külső jelek alapján meglehetősen nagy valószínűségi hányaddal alkalmazhatók. Oka az, hogy ma az emberek kapcsolata, egymásra utaltsága, érdekeinek minősége sokkal szövevényesebb, de egyszersmind ismeretesebb is, mint primitív állapotokban. Ha valakiről megtudjuk illetén helyzetét, az általános tapasztalati ismeretek nagy valószínűséggel alkalmazhatók. A célszövetkezés keretein túl van egy másik igen sajátos szociológiai viszony: az ismeretség. Sajátságos módon ezt a kategóriát megszorított értelemben szokás használni. Az ismeretség ugyanis korántsem jelenti az illető teljes ismeretét, sőt inkább csak azon tulajdonságokra vonatkozik, amelyekkel az illető „ismert” a külvilág felé fordul. Az ismeretség azt jelenti, hogy az illető minden olyasminnek kutatásától távol tartja magát, amit a másik határozottan nem nyilatkoztat ki. A diszkréció, a köteles rezerva egyik lényeges eleme az ismeretségnek. Főszabálya: ami nincs kimondottan megengedve, az el van tiltva. És: a mi nincs kinyilvánítva, nem szükséges okvetlen tudni. Simmel igen finoman jegyzi meg, hogy minden ember körül bizonyos távolsági kör terül el, amelynek egyik emberre nézve nagyobb, a másira nézve kisebb sugara van, de van ilyen disztancia és a német nyelv jól kifejezi ezt a pszichológiai tényállást, azt a sérelmet, mely az illetőt éri, ha a maga köré vont távolsági körön valaki beljebb lép: *zu nahe treten*.

A bizalom és az ismeretségben ismerés és nem-ismerés elegyültek. Egész más szerkezetű viszonyok, amelyekben a nem-ismerés elem kiesett és a személyiség egész szélességére vannak fundálva, a barátság és házasság. Az abszolút bizalmasság, meghittség, amely ezen állapotokban fennáll, korok szerint átalakuláson ment keresztül. Az antik időkben a barátság például sokkal teljesebb, az egyének egymásba olvadása sokkal tökéletesebb volt, mint jelenleg. És pedig azért, mivel akkor az emberi lélek kevésbé komplikált mivoltánál fogva két egyén jelleme sokkal összevágóbb is lehetett. Az egyéniség folytonos fejlődése úgyszólván lehetetlenné teszi ma a teljes összevágást. Ezért akadunk ma inkább differenciált barátságokra. Az emberek sokkal többel állanak barátságban, mint régebben. E barátkozásoknak más-más motivációja van. Egyikkel azért barátkozunk, mert szellemi közösség áll fenn közöttünk, a másikkal élményeink, történetünk-közössége miatt.

Ugyanez a differenciáltság mutatkozik a házasságra nézve is. Az antik korban a házasság úgylátszik majdnem kizárólag gazdasági

intézmény volt. Ezért is nem volt nekik kifejezett mai értelemben vett szerelmi költészetük. Demosthenes így nyilatkozik egy helyütt: „Mi heterákat tartunk élvezetre, szeretőket napi szükségletre, a feleséget pedig azért, hogy törvényes gyermekeket szüljön és a ház belső ügyeiről gondoskodjék.” Ma a házasság inkább közelít a szerelmem ideálja felé. Közli azt az éles megfigyelését, hogy szerelmesek, akik az első időben magukat egymásnak minden rezerva nélkül kiszolgáltatják, sokszor igen végzetes helyzetbe kerülnek. Mi úgy vagyunk berendezve, hogy szükségünk van az ismerés-nemismerés balanszrozására; ahol teljesen ismerünk, ott eljutottunk ingerének határához is. Csak is azok adhatják egymásnak teljesen oda magukat, akik ép nagy lelki gazdagságuk miatt sohasem adhatnak át egyszerre mindent, mert folyton új fejlődésre képesek, mert minden pillanatban újak. Akik ezzel nem rendelkeznek, azoknak ajánlatos, ha nem adják fel minden titkukat, hacsak nem akarnak egy nap arra ébredni, hogy üres kezekkel távozhatnak. A titkolózás mintegy egy másik világot tart fenn számunkra, amelyre a nyilvánított életnek biztonsága is fölépül. A titkolózással igen érdekes összefüggésben van az árulás és az árulási hajlam. A titok izgat. Izgatja a bíróját és elmondásra nógatja. A titok megőrzése bizonyos feszültségérzettel jár és csak erős jellemelek tulajdonsága.

Míg a társadalom természetgazdálkodást folytatott, mindenki ismerte a környező embereket, a titoknak is kisebb szerep jutott. Primitív viszonyok között nem lehet titkolózni. A nagy érintkezési körök kialakulásával megnőtt a titkolózás és pedig sajátságos ellentétben a közügyek, a községet érdeklő dolgok nyilvánosságával. Míg a közügyek egyre nyilvánosabbak, az egyének külön, csak önmagukra vonatkozó dolgai egyre titkosabbak lesznek.

A titkon alapszik a titkos társaság lehetősége. És pedig egy egész különös tehetségen: a hallgatni tudáson. És mivel ehhez nagy jellemerőség kell, a titkos társaságok mesterségesen nevelik e tulajdonságot. A noviciátusi intézmény, a felavatási ceremóniák mind ezt célozzák. Minden titkos társaságban két — ellentétes — intézmény áll fenn és képezi az egésznek lelkét. Az egyik a *rituálé*, a szervezeti szabályok szigora, a másik az autonómia és szabadság nagy foka. A *rituálé* arra való, hogy a társaság erős, fegyelmezett szervezetet alkosson, a szabadság, hogy a tagok ebben megtalálják azt a nélkülözhetetlen lelki habitust, amit kívül nélkülözniük kell. Tapasztalás szerint u. i. ép politikailag elnyomott országokban van a legtöbb titkos társaság. A titkosság lehet részleges is. Így minden arisztokrácia mutat számos titkos elemet. Életük nincs a nyilvánosság előtt. Zárt klubéletet élnek, ahová csak a közjük tartozó mehet. Kevés számuk miatt a titkosság jó eszköz az uralmuk alatt állók tévedésben tartására. A velencei nobilik mind feketében jártak, hogy drága és egyéni öltözékek viselése által ki ne tűnjék számuk csekély volta. Jellemző minden titkos társulásra, hogy tagjai egyenértékűek, hogy despotikus kormányzás van köztük és a személyi kvalitások a társasági tagság mögött eltűnnek. Mindenkitől csak a státútumok és

a vezető parancsainak való engedelmességet követelik. Innét származik a tagok különös felelőtlenség érzete is.

Azt hiszem sikerült e szemelvényekben is némi képet adni arról a rendkívüli gazdagságról, a reflexióknak, éleseszü lélektani boncolásoknak természetéről és a követett módszerről, amelyeket Simmel e könyvében összehordott. Ugyanilyen érdekes analíziseket ad elénk a nemességről, a levélről, az egyéniség fejlődéséről is. Csak még az utóbbiról akarok pár szóban megemlékezni, mert igen tanulságos. Szerinte a 18. században az ember ideálja „az egyetemes ember” volt, alaptulajdonsága a szabadság és egyenlőség. A francia forradalomban a munkásoknak megtiltották, hogy jobb viszonyok kiküzdésére szövetkezzenek, mert ez leköti az egyes tagokat. A 19. század más fogalmat alkotott az individualitásról. Szemben a francia forradalom absztrakt világpolgárával, a romantícizmus a hivatottságot hirdette. Mindenki a társadalmi munkában oda álljon, ahol a természetes tehetségeit legjobban érvényesítheti. A 18. századi ideál kispolgári, anarchisztikus volt, a 19. századi a munkafelosztást, a produktív erők fejlődését célozta, kapitalisztikus társadalmi tulajdonságokat mutat. (*Die Ausbildung der Individualität.* 727—732. o.)

E példákból könnyen megszerkeszthető Simmel módszere. Problémái, eljárása nem egyeznek a társadalomtudomány szokott eljárásával és kérdéseivel. Az események gazdasági értelmét, a cselekvések és tömegjelenségek ökonómiai összefüggését nem érti. Az emberi lélek fejlődését, a kollektív lélekállapotok lassú evolúcióját ő teljesen önmagából mintegy autark módon akarja megérteni. Neki a lélek ugyan nem a régi metafizikusok *ens realissimum*-a már, hanem evolváló, elasztikus valami, azonban e lélek csak eléggé megmarad metafizikai létezőnek. Simmel előtt az emberi állapotok pillanatnyi változások, modifikációk, amelyeknek nincs oka. Egész művében sehol nem is próbál okokat keresni. Műve tisztán leíró, elemző, alkatrészeket megállapító. Neki a lélek *natura naturans*. Ami leíró módszerét illeti, az sem kifogástalan. Leírásainak témája a következő. Adva van valamely lelkiállapot, valamely érzelem, képzet. Ő előveszi e képzet, ez érzelem tárgyát és megállapítja tulajdonságait. A mai ember egyénisége szerinte azt a „tulajdonságot” mutatja, hogy munkamegosztásban és kölcsönös egymásrautaltságban él. Simmel sokkal tehetségesebb lélekbúvár, semhogy ne tudná, hogy ez nem lelki tulajdonság, hanem külső, térbeli viszony. Ő azonban nem is erre a térbelire gondol, hanem az erre való gondolas csak alapul szolgál neki a tulajdonképi lelkiállapot átélésére. Munkamegosztás, ez az ő egészen lélektani irányú boncoló tehetősége előtt ezúttal nem gazdasági kategória többé, hanem azt a lelki szituációt érti alatta, amit ez felkelt, érti azt az érzelmi és akaratfolyamatot, amelynek ez (t. i. a munkamegosztás) a tárgya a 19. századi ember előtt. De itt azonnal ki is világlik nagy gyöngesége. Minden ilyen analízise equivók, sokértelmű; a tulajdonképi értelmet senki, ő maga sem, rögzítheti meg. Ilyen elemzéseknek két értékes tulajdonságuk van. Megmutatják a kiinduló pontot, a tárgyakat, ahol lélektani *fixatio* kezdődik, bekapcsolódik. És egy negatív hasznuk is van: megvilágítják, hogy mik nem képezik tulajdonságait valamely

lelki folyamatnak (t. i. külső létezők viszonyai). Simmel elemzéseiből látható, hogy ily dolgok, amelyeket elméletben tán senki nem tévesztene el, mint például külső és belső létezők felcserélése, a gyakorlatban a lelki *fixatio* roppant nehézségei miatt folyton keresztteződnek, cserélődnek, egyik a másik helyébe lép. Simmel u. i. nem a képzetek és érzelmek, nem a lelki folyamatok alkatrészeit állapította meg, hanem e folyamatok tárgyainak alkatrészeit. Való, hogy minden lelki elemzés így kezdődik, de ez még nem maga az elemzés, ép úgy, mint ahogy nem matematikai okoskodás a tábla és a kréta használata, ami nélkül levezetés antropológiailag lehetetlen volna.

Varias Sándor.

8=====8

A csökkenő földhozadék törvénye. (*Das Gesetz des abnehmenden Bodenertrages im landwirtschaftlichen Betriebe, von Joseph hssien. Archiv jur oozialwissensch. u. Sozialpolitik, 1910 2. és 3. füzet.*)
kísérleti úton, tisztán természettudományi módszerrel történhessék.

Az élelmiszerek nagy drágasága aktualitást ad ismét azon kérdésnek, hogy a csökkenő földhozadék törvénye mennyiben bír jelentőséggel a mezőgazdaságban.

Szerző célja, a problémát úgy megfogalmazni, hogy megoldása

Tanulmánya első részében az eddig felmerült nézeteket ismereteti és bírálja. Helytelen és a csökkenő földhozadék törvénye mellett vagy ellen mit sem bizonyít, ha valaki, mint Ballod, azt bizonyítja, hogy a mezőgazdasági munka eredményessége — tekintet nélkül arra, hogy mekkora területen alkalmazták — nőtt-e vagy csökkent.

Az Egyesült-Államokra nézve a következő érdekes számsorozatot közli.

Év	Gazdaságilag használt terület acre	Emelkedés 1870-hez viszonyítva	Mezőgazdasági keresők száma	Emelkedés
1870	188,921.099	100	6,141.363	100
1880	284,771.042	150.7	8,004.624	133.5
1890	357,616.755	180.9	8,565.926	141.4
1900	414,498.487	219.4	10,381.765	169.1

Egy mezőgazdasági keresőre tehát 1900-ban nagyobb terület jutott, mint 1870-ben.

Év	acre fejenkint	Viszony szám
1870	30.77	100
1880	35.50	115.6
1890	41.75	135.7
1900	59.93	129.8

A terméseredmények a következők:

	Millió s bushel ben			
	1870	1880	1890	1900
Buza	287.7	459.3	468.4	658.5
Árpa	29.8	44.0	78.3	119.6
Zab	282.1	407.8	809.3	943.4
Rozs	16.9	19.8	28.4	25.6
Tengeri	760.9	1754.6	2122.3	2666.0
Gabona összesen	1387.2	2697.3	3505.7	4434.0
Viszonyszám	100	194.5	252.9	311

Ezen számok azt a látszatot keltik, mintha a földhozadék tényleg emelkedett volna; ez azonban nem áll azért, mert nem csak gabonát termeltek az egész földterületen, hanem sok mást is; pontosan csak úgy érne valamit, ha a gabonával bevetett területhez viszonyítanók.

Ennél pontosabb az acre-nkénti átlagtermés megállapítása. A 10 éves termésátlagok a következők:

	Kukorica	Búza	Zab	Rozs	Arpa
1866—70	25·3	11·9	28·2	13·4	24·3
1870—80	27·0	12·4	28·1	14·0	22·1
1880—90	23·4	11·8	25·9	11·7	21·7
1890—1900	24·5	13·3	27·1	14·1	24·2

Vagyis 1866 óta a legfontosabb gabonanemek átlagos hozama majdnem változatlan maradt: átlag fele a németnek. Világos, hogy a gazdák jobban jártak, ha nem a művelt területen halmoznak több munkát, hanem új területekre kevesebb munkát, különben ezen utóbbit nem választották volna: ez bizonyítja a csökkenő földhozadék érvényét!

Nem áll az sem, hogy a terméseredményeknek ezen állandósága rablógazdaságon alapulna; a keleti végen használt földek ára magasabb, mint a nyugatiaké, tehát magasabb járadékot adnak.

Kimutatja tovább Rybark művére (*Die Steigerung der Productivität der deutschen Landwirtschaft im 19 Jahrhundert*) támaszkodva, hogy nem áll Delbrück azon állítása, hogy a német föld termése az utolsó 100 év folyamán megnégyszereződött volna.

Rybark szerint a termések voltak hektáronként q.

	Búza	Rozs	Arpa	Zab
19 század elején	10·28	8·62	8·00	5·64
1893—99	17·5	14·2	16·7	15·2
Emelkedés	70·23%	64·73%	108·75%	159·5%

A terület nagyobbodást és a nagyobb termésátlagokat figyelembe véve, a búza és rozs együttes hozama az utolsó évszázadban 173,4%-kal emelkedett Németországban. Hozzávéve a más növények megszapordított termelését, az egész német mezőgazdaság hozama 1800-tól 1900-ig 212%-kal nagyobbodott.

A népességre fejenként 33%-kal több termett, mint 100 év előtt. Ezen gyarapodás jórészt a közlegelők feltörése és az addig hasznavehetetlen mocsaras erdős területek művelésbe vonása által jött létre; az utolsó néhány évtizedben azonban már alig lehet új területeket nyerni Németországban; sőt a városok, gyártelepek, vasútvonalak még fogyasztották is a művelés alatt álló területet.

Ballod, midőn polemizál a csökkenő földhozadék ellen, két dologban téved: midőn kimutatja, hogy mennyi mezőgazdasági kereső mennyit termelt Amerikában és Németországban régebben és most, nem veszi tekintetbe, 1. hogy a művelt terület nagyobbodott, 2. hogy a termelés technikája javult. A csökkenő hozadék törvénye pedig csak állandó területre, azonos művelés mellett érvényes. Ma sok munkás (pl. gépgyári, vashámorbéli, bányász, szövőipari munkások,) olyan dolgokat állít elő, melyek a mezőgazdasági termelést szolgálják, vagy amelyeket azelőtt a mezőgazdasági népesség maga termelt. Ballod szerint a technika azonosságát nem szabad feltételül állítani; ezt szerző nem fogadja el.

Dolgozata második részében Waterstradt nézeteit cáfolja. W. összeállította különböző intenzitással művelt üzemek eredményeit; kitűnik, hogy minél nagyobb nyershozadékot termelünk egy hektárról, annál nagyobb ugyan a hektáronkénti kiadás, de ezen kiadott tőke kamatozása is nagyobb, ha a művelés intenzívebb, mint ellenkező esetben. Tehát nem áll az, hogy nagyobb tőke befektetéssel a tiszta hozadék, vagyis a befektetett tőke tiszta haszna kisebbednek.

Ezen bizonyítás helytelen, mert.

1. W. az egész üzem eredményét, az állattenyésztést is beleszámítva közli: továbbá a feldolgozás cukor-, szeszgyártás stb. eredményét is beleszámítja.

2. Mert csak a pénzbeli eredményeket közli, így az egyes termelések árkonjunkturája meghamisítja az eredményt.

W. kísérlete helytelen; kérdés azonban, nem-e lehetne, ezen módszerrel mégis empirikusan bizonyítani a földhozadék csökkenése mellett vagy ellen!

Ilyen kísérleti számsorokat évről-évre közöl a *Schweizerisches Bauernsecretariat*, körülbelül 200 gazdaság üzemeredményeiből és azon eredményre jut, „hogy a földhozadék csökkenése, vagyis hogy az intenzitás nagyobbodásával a hozam egységére több termelési költség esik, jelenleg Svájcra nézve fel van függesztve”. Ellenkezőleg, intenzívebb gazdálkodás olcsóbb termelést is jelent. Az érdekes táblázatokból egyet közlünk.

Ha a nyershozam per ha	Üzemek száma	Az aktív tőke tiszta hozadéka
800 fr. felül	199	4·13%
650 – 800 frc.	230	4·27%
500 – 650 frc.	340	3·31%
350 – 500 frc.	272	2·53%
350 frc alul	122	1·89%

Szerző szerint ezen számítás, azért helytelen, mert a föld árát nem volna szabad a földhozadék csökkenésére vonatkozó számításoknál figyelembe venni; mert valamely birtok ára nem csak a nyershozadéktól, hanem ettől teljesen idegen faktoroktól, első sorban az illető országban dívó kamatláb magasságától függ! Szerző ugyanezen adatokból helyes feldolgozással a hozadék viszonylagos csökkenését véli kimutathatni a legintenzívebb üzemeknél.

Legnagyobb hibája azonban ezen módszernek az, hogy az egyes gazdaságok földjének természetes minőségkülönbségét, piachoz való fekvését stb. nem veszik figyelembe. Minél termékenyebb a talaj, annál nagyobb intenzitású művelés lehetséges a hozadék viszonylagos csökkenése nélkül. A csökkenő földhozadék érvényének megállapítása egyes gazdaságok könyviteléből, épen a befolyást gyakorló mellékkörülmények nagy száma és kiküszöbölésük nehézségei miatt, lehetetlennek mutatkozik.

Szerző e helyett a svájci anyagból a következő táblázatot adja*

* A rovatokat mi vontuk össze.

	1 ha-ra munkanap	összes üzem kiadás frc.	Tiszta nyereség 1 ha művelt területről	a kiadás % -ban
Kisparaszt üzemek 5 ha-ig	147	586.85	154.80	26.4
Kis-középparaszt üzem 5—10 ha.	118	456.80	163.05	35.7
Középparaszt üzem 10—15 ha.	89	374.50	151.90	40.1
Nagy-középparaszt üzem 15—30	75	346.70	158.50	45.7
Nagyparaszt üzem 30 ha felül	54	262.15	147.90	56.4

Föltéve, hogy a különböző üzemnagyságokban jobb és rosszabb földek és más előnyök vagy hátrányok egyenletesen vannak képviselve, ezen táblázat azt mutatná, hogy a legnagyobb intenzitással művelt kisparaszt üzemeknél már mutatkozik a csökkenő földhozadék.

Noha itt is külön kellene vizsgálni, vajon a legkisebb birtokosok földje átlag nem-e rosszabb, terményeik értékesítése nem e hiányosabb, mint a nagyobb birtokosoknál, maga az eljárás mód minden esetre helyesebb, mint egyes gazdaságok összehasonlítása: noha az állattenyésztés eredménye itt is bele van foglalva; továbbá munkabér nem munkamennyiség van felvéve.

Szerző ezután Schumpeter tanait vizsgálja. Sch. szerint a csökkenő hozadék törvénye — teljesen azonos technikai berendezés mellett — bármely gyárra nézve is áll, viszont a termelési mód megváltoztatásával a földművelésnél sem áll: a két termelési ágban semmi lényeges különbség fenn nem forog.

Ezzel szemben szerző utal arra, hogy az iparban ugyanazon gépek fokozottabb kihasználása egy bizonyos határon túl tényleg drágítja a termelést, épúgy mint a mezőgazdaságban valamely földdarab fokozottabb trágyázása, — egy bizonyos határon túl — drágítja a termelést. Az iparban azonban azonos technika mellett úgyis lehet a termelést fokozni, hogy több vagy nagyobb ugyanolyan szerkezetű gépet alkalmazunk: az esetleges területi kiterjesztés itt oly csekély, hogy a föld és a termények ára befolyással nincs. Ellenben a mezőgazdaságban azonos technika mellett új befektetést csak új területen lehet eszközölni: új terület pedig nálunk nem áll rendelkezésre: a termelés kiterjesztése tehát csak a régi földeken eszközölt újabb befektetés által történhetik. Így tehát — azonos technika mellett — csökkenő hozadékkal. Az ipar és a földművelés közt tehát a csökkenő hozadékra nézve tényleg lényeges különbség áll fenn: az ipar fejlődése *de facto* nincs a csökkenő hozadék által korlátozva; a mezőgazdaság igen.

Eddig azokkal az autorokkal foglalkoztunk, kik a csökkenő földhozadékot mintegy statikai állapotban vizsgálták. Azonban sok író, Ricardo és Malthus, Thünen és Roscher a csökkenő hozadékot főleg gazdaságtörténelmi szempontból vizsgálták. Szerintük a csökkenő földhozadék tényét uralja az egész emberiség gazdasági fejlődése.

Ezen nézetet legújabban szélesen fejti ki Aeroboe (*Beiträge zur Wirtschaftslehre des Landbaues* 1905).

Aeroboe a növénytermelés minimum törvényéből indul ki. Tudva-lelvő ugyanis, hogy a növénytermeléshez bizonyos tényezők: levegő, fény, nedvesség, foszfor, kálium, nitrogén stb. szükségesegek; a minimum törvény abban áll, hogy ezen faktorok egymást helyettesíteni

nem tudván, a legkisebb mértékben jelenlevő tényező dönt a növényzet egész fejlődése felett. Legyen a többi tényező bármily bőségesen jelen, egyetlen tényező, mondjuk a foszfor vagy a fény hiánya megakadályozza a növényzet fejlődését, mert a többi bőségben levő tényezőket is csak a szűken meglévő tényező arányában használhatja fel. Tehát — mondja — minél intenzívebben termelünk, annál gyakrabban fog a minimum fellépni; tehát a hozadék a ráfordított munkához képest csökkeni fog.

Ezért minél kevesebb munka alkalmazásával gazdálkodunk, annál nagyobb a hozadék a munkához képest. Legnagyobb a baromtenyésztő pásztor munkájának hozadéka, ki télen-nyáron kizárólag magára a jószágra hagyja, hogy a természetes legelőn élelmét megszerezze. Már a legprimitívebb földművelésnél is kisebb a hozadék, mert valami munkát már kell végezni. És minél szűkebb lesz a rendelkezésre álló föld, minél intenzívebben kell azt művelni, annál kisebb lesz a hozadék a ráfordított munkához képest.

A csökkenő földhozadék tényéből azonban nem következik, mint Ricardo és Malthus feltették, hogy a népesség megélhetése egyre rosszabb lenne. Két okból nem.

1. Az ipar fejlődése folytán a mezőgazdaság üzéséhez szükséges segédeszközök folytán olcsóbbak és tökéletesebbek lesznek.

2. Az egész világ fogyasztásban a folyton olcsóbbodó ipari cikkek fokozott mértékben helyettesítik a mezőgazdaság termékeit: így azonos jövedelem mellett magasabb árt lehet adni a mezőgazdaság termékeiért, az egész megélhetés rosszabbodása nélkül. Sőt a mezőgazdasági munkásság helyzete javul: mert a bér vevőereje csökken ugyan a mezőgazdasági termékekre nézve, de emelkedik és pedig a csökkenést felülmúló módon iparcikkekre nézve.

Vagyis a világgazdaság egészében a csökkenő földhozadék tényének hatását az ipari termelés fokozódó hozadékának hatása nemcsak ellensúlyozza, hanem az általános jólét még emelkedik is.

Hogy ez a valóságban is így van, erre nézve Aeroboe néhány érdekes adatot hoz fel.

Egy rendes ekéért kell cserébe adni:

25 kg. húst Németországban

175 „ „ a Volga vidékén

500 „ „ Argentína belsejében; minél extenzívebb

a gazdálkodás, annál nagyobb a földművelés hozadéka, annál több mezőgazdasági terméket kell adni ugyanazon iparcikkért.

Még jobban mutatja ezt a mezőgazdasági termékek és a munkabér viszonya.

Egy q. búzáért lehet venni

4—5 férfi napszámot Németországban

2 $\frac{1}{2}$ —3 „ „ a Volga vidékén

1 „ „ Argentína belsejében; minél intenzívebb a művelésforma, annál több gabonát lehet adni egy napi munkáért.

Aeroboe szerint tehát a földhozadék csökkenése a földművelés minden stádiumában kimutatható tény, de nem jelenti a megélhetés rosszabbodását, az élelmi kör csökkenését.

Szerző ezután áttér saját álláspontjára. Szerinte a csökkenő földhozadékot lehet mint természeti törvényt és mint nemzetgazdasági törvényt vizsgálni. Értelme a két esetben más és más.

Mint természeti törvény azt jelenti, hogy ha a földfelületét, melyen növénytermelés lefolyik, felaprózás stb. által a termelésre alkalmasabbá tesszük, úgy a felaprózás, mélyítés stb. fokozásával a termelt növények mennyisége nem fog arányosan emelkedni. Ez egy tisztán természeti, mezőgazdasági tény, melynek egyelőre semmi köze a nemzetgazdasághoz.

A nemzetgazdasági szempont bevonásával a kérdés még jobban bonyolódik. Nemzetgazdasági szempontból az a cél, hogy a nyert termékek csere értéke lehetőleg nagy mértékben felülmúlja a termelési költségeket. Így lehetséges, hogy a hozadék csökkenése természeti szempontból fennáll — több munka a termelvény egységének előállítására — de gazdasági szempontból nem áll fenn, mivel az eladási ár egységenként ugyanannyi többletet ad a termelési költség felett, mint eddig. Ennek oka lehet a költség kisebbedése, vagy az eladási ár emelkedése.

A csökkenő hozadéknak így két értelme van; a természeti, amely szempontból Thünen és Liebig bizonyították és a gazdasági melyet már a klasszikus közgazdasági írók észrevettek.

Szerző végeredményei a következők:

1. A csökkenő hozadékot kísérletileg ki lehet kivétel nélkül mutatni, mint természeti törvényt. A földben meglévő tápanyagok szaporodásával pl. bármikép kerülnek is a talajba, a termelt növények mennyisége nem szaporodik arányosan.

2. Technikai szempontból véve:

a) Bizonyos, hogy a növénytermelésre nézve fennáll, mert hisz a legelő- és rétgazdálkodásnál minden emberi munka nélkül nyernek terményeket, vagyis a felemésztett munka = 0; az arány munkakiadás és munkaeredmény közt tehát minden oly esetben, midőn munkával termelünk, ennél okvetlen rosszabb.

b) A mai korban, kisebb periódusokat vizsgálva, elveszti általános érvényét; a technikai haladás ellensúlyozhatja a természettörvényt; ezért minden esetben a *questio facti*-t kell kutatni, hogy fennáll-e vagy sem.

3. A csökkenő hozadékot végül nemzetgazdasági szempontból is vizsgálhatjuk; itt szorososan el kell különíteni az egyéni gazdaság szempontját a közgazdaságétól. Ezen kérdés tüzetesebb tárgyalását szerző egy későbbi művében ígéri. (Vj.)

A munka szelleme.

(Hutchins Hapgood: *The Spirit of Labor*. New-York, 1907. Duffield & Company P. 410.)

Egy fiatal ember, mikor elhagyta az egyetemet, újságíró lett, jobbféle riporter. Nem sok időt töltött állásában, amikor rájött, hogy e foglalkozás lehetetlen rá nézve, mert szókimondásában korlátozva van. Szinte lehetetlenség, hogy ne tudta volna elejétől fogva, hogy az újság Amerikában, mint talán mindenütt, sok

tényezőtől függ az olvasóközönség és a szerkesztő akaratán kívül: első sorban a hirdetőktől és azoktól, akik alkalmilag fizetnek egy-egy cikk megírásáért vagy elhallgatásáért. Meglehet azonban, hogy a fiatal újságíró csak munkaközben vette észre, hogy amire vállalkozott, sokkal visszataszítóbb munka, mintsem hitte volna. Hogyha otthagyja az újságot és elhallgat, azok az igazságok, melyeket úgy vágyott a közönség előtt elmondani, örökre ismeretlenek maradnak. Nem maradt tehát más mód, mint a riportot irodalmi formává emelni és könyvben megírni azt, amit újságban nem lehetett a közönség elé vinni. Így keletkezett ez a könyv, mely az amerikai munkásvilág rajzát tárja elénk.

A könyv főszemélye egy munkásvezér, akinek élete, tapasztalatai, életfölfogása lehetőleg saját szavaival vannak elmondva, riport formájában.

Anton, mint a tipikus amerikai munkás legtöbbszörre, idegen születésű, Schleswig-Holsteinből való, honnan azonban kisgyermek korában szüleivel Iowa-ba került. Sok gyerek volt a háznál, apjának sok vesződése volt a megélhetéssel, így hát nevelése nem volt valami gondos. Tanulás helyett azonban bőven volt verésben része: verte apja, anyja, a tanító, mindenki, úgy hogy végül azt hitte, hogy az egész világ jó, csak ő rossz. Tizennégy éves korában került egy épületasztalos gyárba, ahol tizórai munkáért 50 centet kapott. Hat év múlva bére csak egy dollár volt és ami még rosszabb, bár összesen 8 évig maradt e gyárban, mesterségéből semmit sem tudott, mert az egész időn keresztül kizárólag ablakrámákat csinált.

Mikor egy este apja a városba küldte, az állomásra ment és egy kukoricával félig rakott vasútikocsiba lopóznán, néhány óra múlva Chicagóban volt. Itt mint iparos keresett állást, de néhány nap múlva kiderült teljes tudatlansága és így elbocsájtották. Edénymosogató, majd vasúti munkás lett. Hamarosan azonban ezt is abbahagyta és, mint Amerikában annyi szegény ember, újból ingyen utazott tovább a vonaton. Ezt az életet sok évig folytatta, néhány napig vagy legföljeb hónapig dolgozott, hogy újból másutt próbáljon szerencsét.

Az ilyen ember neve Amerikában *hobo*, akitől teljesen különbözik a csavargó egy másik válfaja, a *yegg*. A *hobo* dolgozik és koldul, sőt akárhány jó munkás lesz *hobo* egy időre, hogy szabaduljon az egyhangú munkától. Olyan üdülés ez az ő számára, mint egy bankár számára az esztendei nyaralás. A *yegg* azonban arra a meggyőződésre jutott, hogy nem érdemes dolgozni, sőt hogy a munka tisztességtelen, megbecstelenítő foglalkozás. A *yegg* lenézi a *hobo*-t, ez utóbbi pedig mindent elkövet, hogy a csavargók arisztokráciájának társaságába kerüljön. De a *yegg*-ek jól ismerik egymást és bár az ügyes tolvajokat és a prostitutákat sokra becsülik, ezeket sem bocsátják társaságukba, a *hobo*-t pedig teljesen száműzik körükből.

Mikor Anton egy ízben közel érezte magát az éhhálálhoz, egy *yegg* társaságot talált étkezés közben tűz mellett. Vonakodtak ételüket megosztani vele. „Mért nem mégy dolgozni?” kérdezték megvetőleg. Aztán az ételmaradékot a tűzbe dobták.

Készek lopni, ha alkalom nyílik rá, de nem koldulnak ételt a

konyhaajtónál. Nem kérnek „egy kis munkát”, nem vállalkoznak edénymosogatásra vagy favágásra egy ócska kabátért. Ha a városban valami sikeres útonállást követnek el, a pénzt elmulatják, ami pedig megmarad, itatra költik. Könnyelműségnek tartják a városban ételre pénzt kiadni. A nőkkel nem sokat törődnek, „ebben is egy-némely arisztokrata példáját követve, többre becsülik a fiúkat”. Meggyőződésből paraziták, akik magukra nézve ép oly becsületbevagónak tartják a munkát, mint pl. egy katonatiszt a pincérséget vagy egy pap az utcaseprést.

Anton mint *hobo* bekóborolta a Délt, sőt Mexikóba is eljutott. E sok évi csavargás közben persze mindenféle kalandokban volt része, többször be is zárták, de egyre több tapasztalatra tett szert, sőt lassanként mesterségét is megtanulta. Egy csavargó-társától a vonaton hallott először a szocializmusról, Thomas Paine egy könyve pedig szabadgondolkodóvá tette. A szocializmus azonban nem elégítette ki, az anarchizmus is csak félig, mellyel később Kropotkin, Emma Goldman és Benjamin R. Tucker révén ismerkedett meg. Megnősült, egy fiatal német leányt vett el, aki teljesen hozzáillőnek bizonyult. Házassága után otthon talált munkát, közben néha újból elcsavargott, amikor a vonat csábító füttyének nem tudott ellenállni. Mikor azonban gyermekei születtek, kalandozásai elmaradtak és minden figyelme egy új dologra terelődött; a munkásszervezetekre. Otthon ő szervezte először a munkásokat és tevékenységét fokozottan folytatta, amikor Chicagóba került.

Itt azután a könyv szűk egyéni történet helyett a chicagói munkásvilág leírásává szélesül. Megismerkedünk a nagy munkástömeg pszichológiájával, mely örökösen gyanakszik, nemcsak a kapitalistákra, de saját vezéreire is. Föltűnnek a vezérek alakjai, a demagógok és intrikusok, az önzetlenek és szókimondók. A munkások táborán kívül állnak, de az ő ügyüket szolgálják a polgárság radikális elemei: merész újságírók, lelkes *settlement-worker*-ek és ideális álmodozók. Mindezek együtt oly társadalmat teremtenek Chicagóban, amilyen sehol sincs Amerikában, *egy* olyant, melyben a munkáskérdés predominál. Csak a távolból mutatja a szerző a két munkásfővezért. Mitchell-t, aki úgyszólván véletlenül jutott előtérbe és Gompers-t, a ravasz rókát. Ha belső harc van a szervezetekben, Gompers mindig vonakodik a bírói szerepet elvállalni (ilyenkor mindig váratlan sürgönyt kap), mert bárhogy is döntene, egyik félt magára haragítaná. De mire jutnának a munkások, ha harcukban nem oly vezér után indulnának, aki ép oly diplomata, ép oly furfangos, mint egy tröszt vezére?

Egy nagy sztrájk olyan, mint egy háború, okos, ravasz vezérre van szükség és eszközökben nem lehet válogatni, hisz az ellenség sem válogat. Ha új a szervezet, nem árt egy kis sztrájk, ha nem is sikerül, erőpróbának. Nagy, régi szervezet azonban nem vehet figyelembe egyéni, érzelmi sértéseket, amikor sikerre nincs kilátás. Néha a vezérek látják, hogy a sztrájk teljesen reménytelen, de nem akadályozhatják meg, mert ha ellene nyilatkoznának, a tömeg gyanút fogna ellenük és a sztrájk mégis kitörne. Egy-egy nagy monopolista vállalat

sikere néha attól függ, hogy a vezérek mily közel mernek menni a börtönajtóhoz. Ugyan mi kilátás volna sikere ily ellenféllel szemben, ha a munkások elfogadnák az uralkodó osztály erkölcsi kódexét, mely ellenük készült? A munkás erkölcsstanban különböző és szigorúbb tilalom az, hogy: „Ne foglald el sztrájkoló munkástársad helyét!”, mint az, hogy: „Ne lopj!” A munkaadó azt állítja, hogy mindenkinek egyforma joga van dolgozni, akár tagja a szervezetnek, akár nem. De melyik proletár nem ismeri el, hogy a szervezkedés jó és hasznos, noha néha fél a szervezetbe lépni? Fél, mert ez állásába kerülheti vagy pedig sajnálja a heti tagsági díjat fizetni. A munkaadó pedig vajon igazán a szervezetlen munkás érdekét védi-e avagy talán inkább a magáét? Néha kegyetlen munka, de elkerülhetetlen, a sztrájkőröt, aki maga is éheznek, elriasztani a munkától, ami csakis úgy lehetséges, ha olyasmivel fenyegetik, ami rosszabb az éhségnél.

Ez izzó harctól, melybe Anton kerül, szinte idilli csöndességűnek tűnik az anarchista társaság, melynek főtagja Terry. Fiatal korában kitűnő cserzőmunkás volt, aránylag nagy fizetéssel. Egyszer egyik munkaadója egy új vállalat szervezésével bízta meg, azzal a hallgatóságos ígérettel, hogy a haszonban neki is lesz része. A szervezés fényesen sikerült, a munkaadó azonban — írott szerződés hiányában — csak egy rendes munkást illető néhány havi bért kínált neki. Terry ebben a pillanatban, mint egy villámcsapás fényénél látta, hogy őt eddig teljes életében kizsákmányolták, hogy annak, amit termelt, csak egy töredékét kapta meg. Nem fogadott el egy centet sem, vette kalapját és kabátját, elment és bár azóta vagy 15 év múlt el, soha többé egyetlen napig sem dolgozott. Alapelve lett, hogy nem hagyja magát kizsákmányolni és miután neki a társadalom nem nyújt oly munkát, melyben ezt elkerülhetné, semmit sem dolgozik, hanem abszolút terhe lesz a társadalomnak, nyílt és őszinte parazita, amennyire rajta áll, olyan, mint bármely kapitalista. Olvasni kezdett, volt ideje rá bőven és lassankint nézeteiben legközelebb Tuckerhez jutott. Anarchizmusa azonban korlátozva van a szép iránti érzékétől. Bár iskolába alig járt, tudományos készültsége meglepő, intelligenciája pedig nagyon kivételes. Együtt él vele Marie, egy fiatal munkásleány, aki keserves gyermekséget élt át és akire nézve minden ideális dolog Terryben központosul. Kettőjükön kívül még két-három pár egészíti ki az anarchista társaságot. Bár gyakorlati fontossága a társaságnak nincs, a szerző úgy mutatja be őket, mint a proletariátus szellemi arisztokráciáját.

A munkásság győzelme a polgármesterválasztásnál és talán a véletlen okozta, hogy e könyv főszereplői Chicagóból San-Franciscóba kerültek, hol e sorok írója megismerkedett csaknem mindnyájával és így pontosan ellenőrizhette a szerzőt, amely ritka szerencsében bizonyára kevés bíráló részesül.

Kérdés e könyvvel szemben, vajon helyes-e a módszer és helyes-e a kivétel? Az alapeszme ez: a proletár pszichológiáját úgy ismerhetjük ki, ha kiválasztunk egy tipikus vezéralakot, azt meginterviewoljuk élettörténete, nézetei és reményei felől, közben pedig néhány hónapig figyeljük, hogy ő és egész környezete milyen és mit csinál? A kivá-

lasztás helyesen történhetett; valószínű, hogy Anton tényleg típusa a professzionátus munkásvezérnek (most Californiában ő a kiküldött szervező), noha a szerző előttünk ismeretlen okból az átlagosnál sokkal jobbnak látszik tartani. A rendszer legszembeötlőbb fogyatkozásai ezek: A meginterviewolt személy nem mond el mindent, hanem csak azt, amit magára nézve nem tart kellemetlennek. Anton egész élete (saját állítása szerint) a sikerek szakadatlan láncolata. Még a legközlékenyebb természetűnek is vannak oly kudarcai, melyekről sohasem beszél. Ha ezek fontosak, honnan tudja ki ezeket a riporter? Mi oka lehetne arra Antonnak, hogy házassága előzményeit és egyéb intimításokat leplezetlenül mondjon el egy érdeklődő újságírónak, aki erről könyvet akar írni? És itt egy általános igazságra kell rámutatni. A legtöbb proletár ép oly érzékeny a magánügyeibe betolakodó iránt, mint bárki más. És ha nem is tudja vagy akarja kifejezni, naivság volna azt képzelní, hogy a proletárnak nincs elég szubtilis érzéke ahhoz, hogy a rokonszenves kutató ilyenféle gondolatát át ne lássa és a sértést belőle ki ne érezze: Te csak szegény munkás vagy, de én azért még sem vetlek meg! Mert mi mást jelent a következő, amit a szerző Anton családjáról és magáról mond: „Hárman voltunk együtt: én, aki sohasem dolgoztam kezemmel, sokat jártam egyetemekre, úgyszólván telítve voltam kultúrával; ő, egy famunkás, azelőtt csavargó és a nő, egy munkás felesége, aki idegen ruhát mosott és ami „osztályát” illette, a legegyszerűbb német eredetű leány volt... De nem éreztem sem társadalmi, sem értelmi különbséget”, stb.

Ha a szerző azt képzelte, hogy valaha is teljesen elvegyült a proletár társaságban, nagyon csalódik. E sorok írója igen hiteles forrásból tudja, hogy az elvegyülés a legnagyobb mértékben feszélyezte a rendes társaságot és hogy amit látott és hallott, sohasem volt normális. A szerző azt állítja az előszóban hogy úgy belemerült a munkáséletbe, hogy csak családjának sürgető levelei bírták rá, hogy „új gyökereit elszakítsa” és odahagyja Chicagót. Bár a szerző majd talán késő aggkorában romantikusán fog visszagondolni arra az időre, amikor csaknem beleveszett az anarchista munkások társaságába, a szkeptikus olvasó nehezen lát egyebet, minthogy egy író tárgyat keresett.

Annyi azonban kétségtelen, hogy a szerző módszere érdekes és tagadhatatlanul sok oly megfigyelést tesz, melyek értékesek és melyek mellett az eddigi megfigyelők észrevétlenül haladtak el. Módszerében van annyi újság és eredetiség, mely érthetővé teszi, hogy a szerző talán kissé túlzott jelentőséget tulajdonít könyvének. Lát-szik a könyvön a szerző ama törekvése is, hogy európai mintára diszkrétebb legyen előadási módjában és hogy távortartsa magát az amerikai szemlékben oly megszokottá vált „leleplező” cikkek durva szenzációhajhászásától, mely újabban nálunk is kezd lábrakapni, egyelőre — szerencsére — csak a szalonponyvairodalmat képviselő olcsó heti-lapokban. (B. R.)

A gentry. (*Concha Győző: A levegőben lógó állambölcseletek tanítója, az angol, jelesül pedig a magyar gentry természetrajzát és dicséretét írja meg ebben az értekezésében. És amint főművében (Politika, I—II. kötet) a jelen társadalmi állapotokban elfogódott, azokat örökkévalóknak hirdető megállapítások között föl-fölbukkan egy-egy váratlanul éleselméjű fejtegetés, egy-egy helytálló okokkal magyarázó ráhibázás, ez a tanulmány is a szerző értékesebb és alaposabb írásai közé tartozik, bármennyire nem értünk is egyet eredményeivel. A 48-as reform és már azelőtt is az országgyűlésen való megjelenés módjának szabályozása, mely a főnemesekre a személyes megjelenés, míg az alsóbb nemességre a képviselőküldés jogát mondja ki, elválasztja egymástól a nemesség két rétegét. Míg a főnemes az országgyűlési tagságot személyes érdem, az összesség hozzájárulása nélkül szerzi meg, a megyei tisztségekre — amelyeket főképen a köznemesség tagjaival töltenek be — vagyon és a nemesi közönség bizalma képesít. A választófalat a fő- és köznemesség között a birtokmegosztás is vastagította, amely két különböző osztályt teremtett az egyenlő jogú nemesség soraiban. Minden szolidaritás véget ér köztük a birtok- és adójogi, hivatali és törvényhozási kiváltságok megszűntével. A vagyoni erejében meggyöngyült, jogállásában megfogyatkozott nemesség középosztálynak nevezi magát, az utolsó 30 év óta pedig előkelőbb része egészen idegen, angol nevet vesz föl. „Megélhetése a földbirtokon és a hivatali pályán nyugszik. Az elsőre nézve nem kedvezők a 70-es évek rossz termései s a 80-asok hanyatló gabonárai, sem az új Magyarországnak szabad kereskedelmi, vasútépítő, pénzgazdaság teremtésére egyoldalúan törekvő, a földet is más árúk módjára kezelő, annak különös természetét nem méltató iránya.” (7). A hivatali pálya nem biztosítja a nemesség megélhetését, a megyein kívül a katonait, bíróit, pénzügyit nem tudja kihasználni. Ezek az állapotok indítják meg a gentrymentő mozgalmat, melynek főkívánságai: a váltóképesség megszorítása, az uzsora büntetésének visszaállítása, az otthon-mentesítő, a földbirtok külön örökösödési jogát létesítő törvények. A gentry szó három különböző törekvést takar: a nemesit, a földbirtokosit (az ú. n. agráriust) és a szellemi munkáét, — állapítja meg Concha — de idegen marad ettől a csoportosulástól az ipari, kereskedelmi népesség. Ennek okát egyszerűen faji ellentétben látja a szerző és nem gondol arra a gazdasági érdeklentétre, mely az ipar s a kereskedelem részvételét a gentry-mentésben lehetetlenné teszi.*

Az angol gentry létét az 1661 i reformnak köszöni, mely a lovagi birtokot a hűbéri terhek alól felmenti és a közönséges jog alá helyezi. A nemességet (*nobility*) csak néhány száz családnak első szülöttjei teszik, akikből a parlamentnek főrendiháza áll, és a főrendi családok nem elsőszülött tagjai a gentryhez számítódnak. A gentry a honvédelmi kötelezettségek alól fölszabadult lovagi rend, amelynek tagjai később a legelőkelőbb szellemi foglalkozások üzőivel is megszorodtak. „A gentry a társadalom nagyobb vagyonú, nagyobb

jövedelmű elemeinek egyesítése önzetlen, közérdekű munkára” (20). (A XVII. század második fele óta a képviselők nem húznak díjakat parlamenti szolgálataikért, és a törvények a vagyonosokat a megyei, városi tisztségek ingyenes viselésére is kötelezik.) Míg az angol gentry azzal nyerte mai jellegét, hogy a magvát tevő lovagi elem fölszabadult a különös terhek alól és a közteherviselés részesévé lett, a 48-iki törvényhozás csak kiváltságoktól fosztotta meg a magyar nemességet. Hisz a nemesi honvédelmi kötelesség már századok óta csak papiroson volt meg. Míg az angol nemességre a közteherviselés fölszabadulást, a magyarra terhek vállalását jelentette. Ebben különbözik az angol gentrytól a magyar és még abban a nagy ellentétben, mely az utóbbit a polgárságtól mindenkor elválasztotta. Az angol lovagi rendnek kétszeresen is része volt a közterhekben, nem voltak különös kiváltságai (úriszék, robot stb.) és a polgári renddel századok óta együtt működött a parlamentben. Fölszabadulva a hűbéri birtok korlátozása alól, az angol közönséges jog intézményeiben, az elsőszülöttségi örökösödésben, a szabad végrendelkezés és a helyettesítés jogában a maga erősítésére új eszközökre tett szert. De a magyar nemesség vezetőszerepe a magyarság életében majdnem ugyanaz, mint az angolé. „Bármily szűkkeblű volt a nemesség, bármily korlátolt, csak az idegen dinasztia elleni védekezés és a rendi érdek szempontjáiig terjedő a látköre, nagy irányító képességre tett szert és ebben hasonlított az angol gentryhez.” (27.) De míg az angol gentry soraiban a legkülönbözőbb elemek megfordulnak, addig a mi nemességünk típusa változatosság nélkül való, egyszerű, sőt „illedelmi, esztétikai, erkölcsi színvonal tekintetében részben kezdetleges, nyers marad.” (27.)

Concha tanulmányának második felében a 19. század utolsó 30 évének folyamán nálunk lejátszódó gentry-mentő törekvések érdekes irodalmi áttekintését adja. jellemző és följegyezni érdemes, hogy Tisza István már 1887-ben kifejezetten állást foglalt a nemesség (gentry) politikai vezetésének fontartása mellett. „A nemesség helyes politikai értéke, szívós erélye s hazafiúi áldozatkészsége tartá meg a nemzetet annyi veszélyek között . . . a nemesség volna ma is arra hivatva, hogy a közéletünkbe bevont új elemeknek természetes vezéreit szolgálta”, írja a magyar gentry-érdekeknek e kétségtelenül legértékesebb képviselője. A nemesi vagyon biztosítására az elsőszülöttségi örökösödési rendnek, a hitbizományi intézménynek mindenki számára való lehetővé tételét kívánja, aki csak legalább 6—800 frtnyi földadót fizet. Concha meglepéssel állapítja meg, „hogy a 80-as évek első felében még reakcionáriusnak kikiáltott gentry-mozgalom a szabadelvű tábornak egy akkor, igaz, még fiatal katonájában, Tisza Istvánban, is határozott védőre talál.” (185.)

A szerző e mozgalmak eredményével nincs megelégedve! „A gentry . . . nem szociálpolitikai tényező, mert immár hosszú élete ellenére is merő vágyakozás, ösztön, egy társadalmi csoport szeretetének s más csoportok iránti ellenszenvének ösztöne . . . ; de e vágyakodás, ösztön és fontolgtatás akarattá sűrűsödni nem bírnak. A gentry érzelem, fogalom is, de nem akció.”

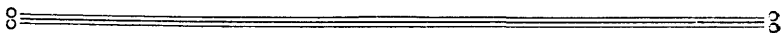
Tanulmányának utolsó fejezetében Pálffy János grófnak a magyar

gentry érdekében tett alapítványaival és Králik Lajosnak e tárgyról szóló könyvével foglalkozik. Az alapítványoknak csodálatos naivsággal igen nagy jelentőséget tulajdonít. Ez alapítványok által „lép ki először a magyar gentry az érzés, az értelmi tervezés kódéből az akció világába...” (189.) Minden megjegyzés nélkül idézi Králik nevetségesen nagyhangú kijelentését: Pálffy János „volt az, aki a haza oltárára ezer éves fennállása alatt a legnagyobb áldozatot tette le”. (191.)

A gentry kialakulásának nehézsége a mágnásság felé való kapaszkodásában s a vagyonos polgárságtól való elzárkózásában rejlik. Vagyoni viszonyai az örökjog rendezésével, a földbirtok tehertőlmentesítésével és a vagyonos polgárságnak a maga körébe való fölvetelével javulhatnának. Az Országos s a Lipótvárosi Kaszinó között fönálló faji ellentét eltűnését a zsidóság helyes asszimilálódásától, a keresztyén- és nemzetellenes iránytól való elpártolásától és a vezérszerepről a gentry javára való lemondásától várja a szerző.

A Concha Győző értekezése a gentry ditirambusaival fejeződik be. Természetes is. A nagy igazolók közé tartozik ő, a magyar uralkodóosztályok csodálatosan buzgó tudósa, aki előkelő tudományos külsőben megjelenő, nem kis tehetségre és nagy irodalmi jártasságra valló írásaiban és egyetemi előadásaiban energikus védelmezője a jelenvaló állapotoknak. Halljuk csak ismét a szavát: „A gentry a lovagi intézménynek modern alakja, mely a keresztyén világ legszebb alkotásai közé tartozik. A magyar gentry is a lovagias eszmekörből, a nemesség ideális hagyományaiból nőtt ki s ez eszmekört, ez ideális hagyományokat, a régi kiváltságok nélkül, a magyarság életcélja szolgálataiba akarja állítani, a magyar szellem föntartására, erősítésére akarja hasznosítani, amely szellemnek leglelke, megalakulásánál, történelmi viszontagságainál fogva, keresztyén.” „A magyar nemzet európai jelzője a lovagias magyar nemzet; ennek a jelzőnek akar föntartója lenni az újkor változott körülményei között a gentry-mozgalom.” (196) „Ki ne kívánná társadalmunk egy ilyen csoportjának, rendjének létrejöttét...?” (199.)

Mikor e sorokat olvassuk, megjelenik szemünk előtt az egész híres magyar közigazgatás nagyszerű gentry-ápoló rendszere, egy dohos levegőjű szolgabírói hivatalt látunk és benne az elmaradt, durva és a közigazgatási jog és a magyar helyesírás elemeivel egyaránt rettenetesen küzködő főszolgabíró urat, a népgyűlésbetöltő, paraszterő vidéki kisistent, mint annak az osztálynak legjellegzetesebb típusát, „amelyben a legmagasabb erkölcsi követelmények kultusza él közhasznú szolgálatok alakjában s melynek tagjai a magán- és társasélet részére is a legjobb emberi mintát szolgáltatják.” (199.) (Sz—ur.)

Erdélyi szászok. (Enesei Dörner Béla: *Az erdélyi szászok mezőgazdasága, 68 szövegképpel.* Budapest Pátria. 1910. 336 old.)

Erdély havasai közt él egy kultúr-
nép hétszáz év óta, kiirtotta az
erdőket, kiszárította a vadvízes lapá-
lyokat, szabályozta a folyókat és fel-
szaggatta irtó ekéjével a még soha fel nem szántott földet. Előre-
haladt kultúrát hozott magával ősi hazájából: a Rajna vidékéről,

tovább fejlesztette, összekötetést tartott fenn németországi fajrokonaival és elterjesztette az európai civilizációt együgyű oláh pásztorok, büszke verekedő magyarok közt. Sajátságos intézményei megvédték az ellenségtől, puritán életmód, szorgalom, takarékoság, a közvagyonnak becsületes kezelése nagy jólétet hoztak az erdélyi szász falvakba. A szászok városokat alapítottak, elterjesztették az ipart és kereskedelmet az ország délkeleti részében, földjeiken pedig Magyarország vármegyéi közt a legmagasabb termésátlagokat tudták elérni. Brassó vármegyéjében (a Barcaságon) egy hold földön több búza terem, mint az Alföld rónáin.

Egy magyar királyi gazdasági intéző, ismert nevű közgazdasági író, lement a földművelésügyi miniszter megbízásából a székelyek közé, hogy — mint a székely kirendeltség megbízottja — a székelyeket újból megmentse. A székelyeket már annyian mentették meg és olyan kevés eredménnyel, hogy ettől a munkától igazán kevés sikert várhattunk volna, ha nem támad Dornernek az a kitűnő gondolata, hogy ő fölfedezi a szászokat. Nem az ingyen vetőmag és apaállatkiosztással kezdte meg a székelyek megmentését, hanem elvitte az udvarhely-megyei kiscgazdákat tanulmányútra a barcasági szászok közé. Azt mutatta be a székelyeknek, hogy mire ment ez a nép pusztán a maga erejéből, úgyszólván minden állami segítség nélkül. Bemutatta a vasrácsos, betonjászlas, betonpadozatú, villanyosan világított községi istállókat, a cserépfedelű cementezett trágyatelepeket, tenyészállataikat, 8 — 10 métermázsás tarka, hízott ökreiket, yorkshire-i sertéseiket, melyeket a tejszövetkezettől visszakerülő lefölezött tejjel hizlaltak és mint hússertést szállítanak Bécsbe, ahol a „prágai sonka” lesz belőlük, bemutatta az 5 cm.-es sekély tarlószántást (ezt is kevés magyar vidéken ismerik) és 47 cm. mélyen dolgozó Rayol-ekéjük munkáját, a kéveköti aratógépet munkában, amely még a túlért és megdőlt árpát is igen szépen, pocskékolás nélkül gyűjtötte kévébe, a szépen fejlődő vetéseket, a tejgyűjtőállomást, amely a kiscgazdák tejét összeszedi és naponként a brassói tejgazdasági szövetkezetbe szállítja (ez a vidék legnagyobb tejgazdasági telepe és elsőrendű teavaja a külföldön is ismeretes), megmutatta a szász gazdák szövetkezeti gabonaraktárát, megismertette velük a szászok gazdasági és kulturális intézményeit: Raiffeisen-rendszerű hitelszövetkezeteiket és gazdasági egyesületeiknek a gazdaság minden ágára kiterjedő működését.

Ez a tanulmányút adta Dornernek az impulzust — amint maga mondja könyve előszavában, — hogy az erdélyi szászok gazdasági viszonyait tovább tanulmányozza, gazdasági haladásuk okait vizsgálja és nagyszabású kultúrmunkájukat követendő például mutassa be a magyar gazdaközönségnek. Rendkívül eleven képen mutatja be a szász falut, jól írja le a szászoknak egyszerű szokásait, szorgalmukat, összetartásukat. Ezek a rajzok még további gondolkodásra is kényszerítenek. A néplélekben rejlő különbségeken kívül, amelyek a szász más gazdasági szerepre képesítik, mint a székelyt és az oláht, még egyéb okoknak is kell közreműködni, amelyek a szászoknak boldogulását és kulturális haladását elősegítik.

Dorner munkájában megtaláljuk a feleletet, ha kellő figyelemmel

olvassuk a könyvét és az általa felhasznált történelmi kútfőket. A sok és jól kezelt közbirtok, a kisbirtokrendszer és a latifundiumok hiánya fejlesztette ki a szászok kultúráját és képezte ki gazdasági kvalitásaikat. A közbirtok 40%-a az összes földbirtoknak. A szász nép szívósan ragaszkodott a közösség fenntartásához és „még oly időben sem harácsolts magának a közbirtokból, amikor arra a zavaros viszonyok különben kedvezők lettek volna”. A közbirtoknak köszönhető, hogy a szászoknál nincs falusi proletariátus. A közvagyon volt, ősidőktől fogva a falusi gazdák támasza. Az erdei haszonvételek csökkentették az egyes gazdák vállaira eső községi terheket, elősegítették kulturális intézményeik létesítését; a közlegelők pedig lehetővé tették az egyes gazdáknak, hogy több állatot tartsanak, mint azt saját birtokuk megengedné.

Az átlagos szász parasztbirtokot Dörner szász írók nyomán (a statisztikai adatok a 80-as évekből valók) 14 kat. holdra becsüli. Messzemenő következtetéseket ebből a számból nem lehet levonni, de összehasonlítás kedvéért megemlítem, hogy az 1 holdnál nagyobb üzemek (1 holdnál kisebb birtok alig tekinthető mezőgazdasági üzemnek) átlagos nagysága Belgiumban 10 kat. hold, Franciaországban pedig 16 kat. hold. Az európai országok közt ezekben az államokban van a kisgazdasági üzem legjobban elterjedve. A többi országok mezőgazdasági üzemének átlagos nagysága ezt a számot messze felülmúlja.

A kisüzem és a jól kezelt közbirtok együtt sok mindent megmagyaráznak. Egyik kiegészíti a másikat. Ezért érnek el a barcasági szászok magasabb búzaterméseket, mint az ország többi gazdája, ezért tudnak nagyobb gondot fordítani kiváló minőségű állatok tenyésztésére és felnevelésére, ezért képesek sok tejet és vaját olcsón előállítani és hűsértéseket vinni a piacra. Az állattenyésztésnél és állati termékek előállításánál nem a fizikai munka a legfontosabb, hanem a gondosság és a figyelem, ami olyan magasabb fokú intelligenciát kíván, amilyen csak a jobban iskolázott, jobbmódú, magáiban gazdálkodó kisgazdánál van meg. Közvagyonukból a szász községek kultúrintézményeket tartanak fenn; a szász gazda így nemcsak saját birtoka és fizikai munkájának hozamát élvezzi, hanem gondossága, figyelme és szakértelme is hozzájárulnak gazdaságának jövedelméhez, vagyis az a szellemi tőke is kamatozik neki, amellyel a községi kultúrintézmények őt ellátják.

Ebben a kapcsolatban látom én a szászok boldogulásának titkát és szerző legnagyobb érdemének tartom, hogy erre az összefüggésre rámutatott. Figyelemmel kellene lenni hasonlóan minden vidék közigazdasági leírásánál, hogy a közbirtok elősegíti-e a nép mezőgazdasági haladását, vagy akadályozza. Legnagyobb szerepet játszik e kérdés megítélésénél a birtokmegoszlás módja. Ott, ahol a kisüzem dominál és nincs mezőgazdasági proletariátus, ott a közbirtokok megtartására, sőt a közlegelők létesítésére kell törekedni; míg ott, ahol közép- vagy nagybirtok-rendszer van, a túlságosan nagy közbirtok csak útjában van a mezőgazdasági haladásnak (Debrecen).

Az olvasó meg fogja bocsátani nekem ezt a kitérést, hiszen Dörner munkájának egyik nagy érdeme, hogy összehasonlításokra ad alkalmat.

Elégikus hangon emlékezik meg róla a szerző, hogy „a szász

népnel nem tudott egy vagyonos úri földbirtokos középosztály kifejlődni, amelynek egy és más dologban missziószerű szerepe volna”. A már előbb felsorolt adatok, amelyek kedvező színben mutatják be a százok gazdálkodását, egyáltalában nem indokolják ezt a keserűséget. Azt a feladatot, amelyet Dorner ideális értelmezése szerint „az úri földbirtokos középosztálynak” kellene elvégezni: „példát mutatni a jobb és helyesebb gazdálkodásban a kiscgazdák tömege előtt” elvégzik mintagazdaságaikban művelt, világlátott papjaik, akik egyetemien éveik alatt gazdasági szaktudást is sajátítanak el;* a gazdasági szakismereteket pedig egyesületeik és vándortanáraik terjesztik, akik nemcsak előadást tartanak a modern mezőgazdaság haladásáról, hanem maguk is együtt dolgoznak hallgatóikkal, hogy megmutassák, hogy kell valamit megcsinálni.

Dorner Béla könyve elejétől végig érdekes, szórakoztató olvasmány, egyszerű stílusa, csinos illusztrációi meg fogják kedveltetni a munkát a magyar gazdaközönség körében is. Gondolom, hogy épen az felelne meg legjobban szerző intenciójának, hogy a magyar gazda tanuljon belőle és utánozza mindenben a szász gazdát, amiben az követésre méltó.

Balkányi Béla.

A városok szociológiája

(Maunier, René: *L'origine et la fonction économique des villes. Etude de morphologie sociale. Paris, 1910. Giard & Brière. 325 p.*)

A könyv az „iparágak elrendezésének formáit és okait a városi alakulatokban kutatja. A város pedig „oly komplex társadalom, melynek földrajzi alapja különösen szűk

térfogatához képest”. Ezen definíciók szempontjából és rengeteg irodalom felhasználásával szerző a városi alakulatok történelmi morfológiáját adja. A legegyszerűbb típust differenciálatlannak nevezi és alatta oly várost ért, „hol az működésileg differenciálatlan helyi felosztásokból alakul, melyek mindegyike a város összes működéseinek a székhelye és egy autonóm egységet képez”. Ez az alakulat voltaképpen még nem is város a definíció szerint, minthogy az ipari lokalizáció hiányzik. Mégis a tulajdonképeni városok a differenciálatlan városokból alakultak ki, helyesebben „rájuk rakodtak anélkül, hogy szerveződésüket teljesen lerontották volna”. Ennek a kezdetleges típusnak két alakja van: az egyik időszaki, a másik állandó és végleges koncentráció eredménye. „Elég, hogy a koncentráció oka, a háború, elegendően tartós legyen és a város végleges alakulattá lesz.” Kezdetben a mezőgazdasági működés van túlsúlyban az iparival és a kereskedelemmel szemben. A város tényleg ezen a fokon úgy anyagi, mint jogi elemeiben a faluhoz hasonló. A tények azt mutatják, hogy nincs semmi lényeges különbség a város és környezete között. „A város egyszerűen egy már előbb kialakult miliőnek összeszorulása s tőle csak épen szűkebb terjedelmében különbözik.” A város lényeges működése a primitív fokon a védelem. „Már eredete is ezt bizonyítja,

* Tudomásom szerint a magyar papnevelőintézetek közül csak a debreceni ref. theológián vezették be idáig rendes tantárgynak a közgazdaságtan tanítását.

csak olyan társadalmakban jelentkezik, melyekben a háború igen oyakori volt.” Külső alakja és berendezése is erre mutat. „A város politikai és jogi egység és nem gazdasági. Nem a város részei azok, melyek egymást vonzzák ama szükséglet hatása alatt, hogy társadalmilag egyesüljenek: egy idegen kényszerűség az, mely őket egymás mellé szorítja.” A differenciálatlan típus különböző alfajainak tanulmányozása után szerző konstatálja, hogy ezek a városok működésileg nem különbözvén a vidéktől, önmagukban nem érznek semmi indítékot koncentrációra; ellenkezőleg önmaguktól a szétesésre hajlanak.

A differenciált típust a kezdetlegessel szemben az ipari működések jellemzik. Kialakulásának számos módját különbözteti meg. De a lényeg mindig ugyanaz. A város kényszere (*Stadtzwang*) vagyis a kereskedelem és ipar kötelező korlátozása a város területére, csak pendantja és mintegy kitágulása a piac kényszerének (*Marktzwang*).” Eme modern városi alakulat morfológiáját vizsgálva, úgy találja, hogy az iparúzó szervezet komplikálódik, a lokalizáció pontossága csökken és végül decentralizálódik. Ezen tünetmények okainak vizsgálata után az ipari dekoncentráció formáit tanulmányozza és azokat az okok három csoportjára vezeti vissza. Az utolsó rész az ipar helycseréjét vizsgálja meg; a város középpontja szoros értelemben vett kereskedelmi szerv lesz, a *City*.

Érdekes és változatos problémák egész tömegét veti fel e könyv, anélkül, hogy egyiknek is megnyugtató megoldását adná. Egy központi hipotézis vagy elméleti megalapozás teljes és szántszándékos hiányában a szerző a jelenségek tarka változatosságát konstatálja és azokat tarka okokra vezeti vissza. Módszere a rossz értelemben vett deskriptív és történelmi. Egyetlen egy valóban új, érdekes vagy értékes tanulság sem hámozódik ki a tények és a citátumok sokaságából. Szerző két fontos eredményre hívja fel a figyelmet.

Az egyik ez volna: „Az összműködés differenciációja és a részek működésének differenciációja, bizonyos mértékben, fordított arányban áll; a városok közötti munkamegosztás a városon belüli munkamegosztást kevésbé határozottá teszi. S mégis konstatálni lehetett, bizonyos mértékig, hogy az első hozzájárul a második bizonyos alakjainak meghatározásához. Ekként a város funkcionális differenciációjának eme két módja között komplex összefüggés látszik; egymást támadják is, támogatják is.”

A második eredmény a munkamegosztás elméletére vonatkozik. „Nem szabad általánosságban, miként Spencer tette, a munkamegosztás előrehaladásáról beszélni avagy a differenciáció fokozódásáról abban a mértékben, ahogy az ember a társadalmi típusok lépcsőin'előrehalad. Ellenkezőleg, a munkamegosztás bizonyos formái állandóan visszaszorulnak a társadalmi fejlődés folyamán.” így az ősgazdaságban a nemek szerinti munkamegosztás több szempontból ellentétben áll az élethivatások szerinti munkamegosztással. Ma meg a városok szerinti munkamegosztás akadályozza a városokon belüli munkamegosztást.

Az első eredmény még a szerző nagyon óvatos formulázásában sincs bebizonyítva.

A másik közhelyjellege rövid gondolkozás után nyilvánvaló. J. O.

Munkanélküliek biztosítása. (*Jastrow-Badtke: Kommunale Arbeitslosenversicherung. Denkschrift und Materialien-Sammlung vorgelegt dem Magistrat Charlottenburg. Berlin, Reimer, 1910. 228 old.*)

Delmes könyv, és örömmel olvassuk belőle azt a magas szociálpolitikai érzéket, amellyel a könyv írói elvileg föltétlenül elismerik, hogy a munkahiány folytán keresetüket veszített munkások jogosan számíthatnak a közösség (állam vagy község) támogatására. A munkanélküliség biztosítása semmi leküzdhetetlen nehézségbe nem ütközik, technikailag azonban az eddigi tapasztalatok alapján legcélszerűbben az ú. n. belga vagy genti módszer által, a szakegyletek útján, a város hozzájárulásával oldható meg.

1900 óta alkalmazzák ezt a módszert Gent városában. Külön alapot létesítettek munkások segélyezésére munkanélküliség esetében; az alapot Gent és a hozzácsatlakozó községek hozzájárulásaiból tartják fenn. A városi hozzájárulás összege eleinte 10.000, később 20.000 frankot tett ki. A szakegyletek tartoznak munkanélküli segélyeiket kimutatni. A hozzájárulás a városi alapból a szakegyletek segélyének egy- bizonyos százaléka, amelyet hónapról-hónapra állapítanak meg, de csakis olyan szakegyleti segély után jár városi kiegészítés, amelyet a munkás saját akaratán kívüli egész, vagy részleges munkanélkülisége folytán kap. A kiegészítés sohasem lehet nagyobb, mint a szakegylet segélye és nem lehet több, mint hat frank hetenként. Kiegészítést csak az kaphat, aki legalább egy hónap óta lakik Gentben.

A genti módszerrel szervezték a munkanélküliek biztosítását több belga és francia városban (Franciaországban 1905 óta állami hozzájárulást kapnak a munkanélküli- és utisegélyt kiosztó egyesületek), Milanóban, a német városok közül pedig Strassburgban és Erlangenben. A strassburgi szervezet különösen követésre méltó. Sikerült itt már a biztosítás első évében a nagyobb nehézségeket leküzdeni:

1. A munkanélküliség okának ellenőrzése. A munkanélküliek jelentkeznek a városi munkahivatalban a szakegylet igazolványával. A munkahivatal érintkezésbe lép az utolsó munkaadóval és megállapítja az elbocsátás vagy felmondás okát. Ha a munkás mondott fel, csak akkor számíthat kiegészítésre, ha igazolni tudja, hogy a munkaadó a tarifaszereződést megszegte. Az érintkezés már a városi munkaközvetítés folytán is oly sűrű a városi munkahivatal, a munkaadók és munkások közt, hogy a hivatalnak rövid idő alatt minden visszaélésre rá kell jönnie. Sztrájk esetén nincs városi kiegészítés.

2. Ellenőrzés, hogy fennáll-e még a munkanélküliség?

A munkanélküli tartozik a városi munkaközvetítő hivatalnál naponta meghatározott (különböző) órákban megjelenni. Gyanús esetekben azt kívánja a hivatal, hogy az illető naponta háromszor jelentkezék.

Charlottenburg város tanácsa megbízta Jastrow tanárt és Badtkét, a városi statisztikai hivatal igazgatóját hogy kimerítő munkát készítssenek a municípium feladatáról a munkanélküliség-biztosítás terén. Előtünk fekszik a jelentés, egy terjedelmes könyv, és örömmel olvassuk belőle azt a magas szociálpolitikai érzéket, amellyel a könyv írói elvileg föltétlenül elismerik, hogy a munkahiány folytán keresetüket veszített munkások jogosan számíthatnak a közösség (állam vagy község) támogatására. A munkanélküliség biztosítása semmi leküzdhetetlen nehézségbe nem ütközik, technikailag azonban az eddigi tapasztalatok alapján legcélszerűbben az ú. n. belga vagy genti módszer által, a szakegyletek útján, a város hozzájárulásával oldható meg.

3. Mikor tartozik a munkás a felajánlott munkát elfogadni?

A hivatalnak sikerült 1907-ben 299 munkanélküli közül 124-nek foglalkozáskörébe vágó munkát szerezni, amivel természetesen a segítség megszűnt. Éppen a kapcsolat a munkaközvetítéssel teszi a munkanélküli-biztosítást rendkívül eredményessé. A tanult munkástól azonban nem kívánják, hogy napszámosmunkát fogadjon el; sem tarifaszereződés esetén, hogy a munkanélküli a tarifaszereződésnél rosszabb feltételek mellett vállaljon munkát.

A szakegylet sokszor még oly esetben is segíyezi a munkanélkülit, amikor a város nem adhat hozzájárulást. A hatóság csakis bizonyos kiszabott alapelvek szerint járhat el, de az egy foglalkozáshoz tartozók maguk tudják leginkább megítélni, hogy az adott viszonyok közt tartozik-e az illető munkás munkába lépni és az egylet ereje megbírja-e a további segílyt.

A genti módszer alkalmazása egy újabb lépés a munkás szakegyleteknek elismerése, sőt nevezetes adminisztratív funkciókkal való felruházása felé. A szakegyleteket különben már akkor is alkalmazsáknak találta a hatóság adminisztratív teendők végzésére, amikor a német birodalmi statisztikai hivatal statisztikai adatokat kért be tőlük és feldolgozta hivatalos kiadványaiban.

A munkanélkülieknek belga módon való segíyezése főképen csak a szervezett munkásokra, a munkásság elitjére terjed ki, de tulajdonképen ezek vannak a biztosítás útján való segíyezésre legjobban rászorulva, mert főképen a szakmunkások érzik meg a rossz konjunktúrákat, míg a keresetüket vesztett tanulatlan munkásokon az állam, vagy község könnyebben segíthet szükségmunkák által.

A két német szerző munkája nemcsak lokális érdekű, hanem több fontos adattal gazdagítja a munkanélküliség irodalmát és hozzájárul az egyik legfontosabb szociálpolitikai kérdésünk megoldásához. (b. b.)

Könyvszemle.

Thomas, William J.: *Source Book for Social origins.* Ethnological materials, psychological standpoints, classified and annotated bibliographies for the interpretation of savage society. Chicago, 1909. The University of Chicago-Press.

XI. + 932 p.

A primitív társadalmakra gyűjtötte össze szerző a legfontosabb bibliográfiai adatokat s a legnevezetesebb írók könyveiből szemelvényeket közöl, melyek véleménye szerint alkalmasak arra, hogy a kezdetleges társadalmi élet legfontosabb viszonyait megvilágítsák. E tekintetben szerző nem mindig az újdonság és a tárgyi igazság szempontjait követte. Így Spencertől hosszú szemelvényeket közöl, dacára annak, hogy más kivonatokkal ép az ő eredményeit akarja megdönteni. Ezt azért tette, mert Spencer rendszere „még mindig a legösszefüggőbb és legfontosabb kísérlet a társadalomnak, mint egy fejlődésnek magyarázatára” és mert „az igazság tisztábban kitűnik, ha azt egy tévedés mellé állítjuk”.

A kezdetleges társadalmak életét hét külön részben tárgyalja. És pedig: I. A társadalom viszonya a földrajzi és gazdasági környezethez. II. Lelki élet

és nevelés. III. Feltalálás és technológia. IV. Nem és házasság. V. Művészet, ékítés és díszítés. VI. Mágia, vallás, mithos. VII. Társadalmi szervezethez, morál, állam.

Minden egyes részben külön fejezetekben közli az illető standard-munka idevonatkozó legfontosabb részleteit. Pl. a II. részben ezek a tanulmányok vannak: Boas — A kezdetleges lélek; Thomas — A vad ember lelke; Dowey — A primitív lélek értelmezése; Spencer — A vadember érzelmileg; Howitt, Spencer és Gillen — Az ausztráliai fiú nevelése a felavatási szertartás útján; Howitt — Az ausztráliai nevelés- hatása; Howitt — Ausztráliai küldöncök; Thomas — A javasember viszonya az élethivatásokhoz; Boas: — Az indián mitológia. növekedése. Minden rész után szerző megkísérli az arra vonatkozó kutatások főeredményeit összefoglalni s kimerítő abc-rendes bibliográfiát ad, mely a fontosabb folyóirat irodalomra is kiterjed, A könyv végén azután egy másik igen gazdag bibliográfia van, többé nem tárgyak szerint, hanem népfajok szerint. A bibliográfiát hasznos tájékoztató jegyzetek kísérik.

Már ebből a futó áttekintésből is következik, hogy a könyv szükségkép bizonyos önkényesség és rendszertelenség benyomását kelti, hogy nem mindenki találja meg benne azt, amit keres. Másrészt nyilvánvaló az ilyen munka nagy gyakorlati értéke, különösen a kezdő kutató szempontjából. Minden kérdésre nézve egy egész sereg új és érdekes adatot, meg szempontot talál,, a pontos bibliográfia és az ezt kísérő útmutatások pedig eligazítják az irodalom tengerén. Főleg egyetemi és szemináriumi tankönyvnek készült a munka és ennek csakugyan kitűnő. De mint olvasmány is, ha az ember lassan és válogatva veszi át, gyakran érdekes, olykor élvezetes.

Mayer, Eduard: *Kleine Schriften. Zur Geschichtstheorie und zur wirtschaftlichen und politischen Geschichte der Altertums.* Halle A. S. 1910. Max Niemeyer. VI. + 555 p.

Szerző ama kisebb dolgozatainak gyűjteménye, melyeknek egy része könyvvarusi forgalomban többé már nem kapható, másik része pedig nehezen hozzáférhető. Így: A történelem elméletéhez és módszeréhez. — Az ókor gazdasági fejlődése. — A rabszolgaság az ókorban. — Az egyéniség kifejlődése a régi történelemben. — A történelem menete: Hellas és Róma. — Nagy Sándor és az abszolút monarchia. — Vizsgálatok a Gracchusok történetéhez stb.

Ezek a dolgozatok a legnagyobb mértékben méltók a szociológus figyelt” mere. Mayer ama ritka történetírók sorába tartozik, aki tisztán látja a társadalmi élet nagy összefüggéseit és a történelemben mélyebb összefüggéseket keres. Az ő műveiben különös erővel ragadja meg az embert a társadalmi realitás tiszta átérzése. Az ókori történelemre, gazdasági és szociális viszonyokra nézve méltán a legelső tekintély. A közgazdákat és a szociológusokat különösen azok a fejtegetések fogják érdekelni, melyekben az oly elterjedt Rodbertus-Bücher-féle fejlődési sémát támadja meg s óriási tudása erejével mutatja ki, hogy az ókori nagy kulturnépek gazdaságára mennyire nem illik rá a *geschlossene Haaswirtschaft*, a *reine Eigenproduktion*, a *tauschlose Wirtschaft* kategóriája, hanem, hogy az ókori világ gazdasági és kulturfejlődésének eredményei csakis korunk legmodernebb képleteivel mérhetők össze. „Mivel a középkorban egész primitív állapotokat találnak, azt hiszik, hogy az ókorban szükségkép még kezdetlegesebbeket kell posztulálni. Ezzel szemben

nem lehet elég energikusan hangsúlyozni, hogy a középtengeri népek története eddig két párhuzamos korszakban játszódott le, hogy az ókor lehanyatlásával a fejlődés újra kezdetét veszi, hogy újra visszatér azokhoz a primitív állapotokhoz, melyeket egyszer már rég túlszárnyalt. Az ókor lehanyatlása semmiképp sem állott be egy külső, pusztító fordulat folytán, hanem egy tökéletesen kifejtett, lényegében teljesen modern kultúra belső széteséséből, mely önmagában kiéli magát. Aki ezzel a ténnyel nem jött tökéletesen tisztába, aki képes azt mondani: „már a görögöknél és a rómaiaknál találkozunk ezzel vagy azzal az intézménnyel; — azután jön a frank birodalom és Nagy Károly stb.” annak ama fejlődési folyamat számára, melyet világtörténelemnek nevezünk, nem nyílt meg a történelmi megértés lehetősége”.

Ezt az alapvető fontosságú tételt, a kötet több értekezése a frappáns és nagy tények tömegével igazolja.

Frost, Lucie D.: *Züchtung*. Neue Deutsche Rundschau, 1910. Június.

Faj nemesítés, tenyészpolitika a mai társadalom új irányelve. Mindennek előtt tisztába kell jönni azzal, hogy mi az a faj, s mi az nemesíteni a fajt? Az ember nemesített lénye-e s mi, ki nemesítette?

Ötven év óta elterjedt nézet, hogy az átöröklés változatainak az összegezésével el lehet «mi a fajnemesítést. A szelekció a nemesítés alapfeltétele. De egy kifejlesztett forma még nem jelenthet „fajt” sőt lehet monstnum is s a kiválasztás elve még alig hogy megközelíti a nemesítés problémáját. Maga a faj (*race*) a nemesítés irányítója, enélkül nincs alapja az ilyen vállalkozásnak. A fajérzés, a karakter mibenléte nem racionális tulajdonság, túl van a hasznosság és célravalóság érdekkörén, az önmagában való egyöntetűségen, az épség, sajátosság, egészségtelenség érzésén alapul. A könnyű, biztos, büszke magatartás a külső kifejezése. A faj-ló, amint „kiáll”, teljes képe ennek aracebeli önérzetnek, Poseur is némiképen minden ract-lény, folyton szituációkat keres, amelyekben megjelenhetik, amelyekben érezni és reprezentálni tudja magát. Ezért *race* alapja is minden fizikai hatásnak. *Chefqualität*, amely a pusztja jelenlétével hat s talán *race* az is ami forradalmat ébreszt: vele szemben érezzük, hogy nem vagyunk épségesek; a közönséges ember a faj-állat jelenlétével szemben megszégyenítést, lealacsonyodást érez.

Az emberi faj eszményítése szinte földöntúli érzelemmé nőtte ki magát. Pedig az igazi faj teljes ellentétben áll az ember általában ismert tulajdonságaival: a roppant alkalmazkodó s beolvadó képességével. Honnan vette tehát *race*-természetét? Hisz az ember, amint a származása mutatja nem bírhatott eredetében *race*-al, mi nemesítette azzá? Az emberi faj leszármazásának a problémája vezet a nemesítés problémájának a mélyére.

Ha figyelembe vesszük a nagy változást, amelyen az ember átment, úgy el kell fogadnunk, hogy az ember egykor nagyon híg természetű volt, még hígabb mint ma. Ellentétje volt mindennek ami faj, ami karakter, szilárdság. Az ő és korai ember egy utánzó, szimpatizáló s hisztérikus állat lehetett. S ha még tekintetbe vesszük a természetbúvárok megfigyelését, hogy egy nagy fejlődésen átment nem, nehezen jut nyugalomhoz, hogy könnyen ki van téve annak a veszedelemnek, hogy visszaessék, hogy elszalassza önmagát: akkor elképzelhetjük, hogy mily kétségbeejtőn keservesen kellett küzdenie az embernek, míg valamelyes fixírozási képességet, állhatatosságot, míg valamelyes konstans faji érzést érhetett el. Úgylátszik félig tudatosan vívta az

ember ezt a küzdelmet: az állathoz kapaszkodott s ezzel döntötte el sorsát: a maga maximumában tökéletes fajállat tenyésztette az ember első fajérzetét. Magatartást, mértéket, formát vett fel vele szemben, hozzásimult, utánozta a becsületes, hűséges, büszkén öntelt voltát. Küzdött és harcolt vele, az állat fajfölnyével, büszkeségével a maga ügyefogyottságának a tudatában. Ez a roppant előnye az embernek, ennek a legcsúfabb, mert fajnélküli lénynek: kiléphetett magából, hogy a tökéletesebb állat karakterét magába felvegye. És ebben a működésében tért önmagának a tudatára, lett értelmi, szellemi fájja. S minél titokzatosabb volt az állati eszménykép származása, mint a kínai kígyóimákban, annál transzcendentálisabb magasságig emelkedett a kultúra, annál tisztultabb lett az eszménykép s maga az eszményítő is odáig ment, hogy az ember íme az egységességet, az összerzetest, az egyöntetűt, az önmagában való teljességét mint önön ideálját imádja.

Innen származik le az ember faja. Ennek a nemesítésnek a vezérével a tisztelet, az imádás volt s az eszményképnek van itt a vezető szerepe. Tehát: nem a természetes, nemi kiválasztás folyamánya. A természet épen az ellenkezőjére vezet annak, ami faj: a létért való küzdelemben alkalmazkodásra, magához való hűtelenségre bírja, a fiziológiai intelligenciának az érvényesülésére törekszik az eredeti karakter, az eszményi tettnek a rovására. Totemkultusz, tánc, szerelmi küzdelem nem *struggle for life*), művészet, aszkézis, ceremóniák voltak a nemesítés kellékei, s magas értelme: a tisztulás, a felépülés. Nem az alkalmazkodás, hanem a haszontúlnak a becslése útján jutott el a mai állásához az emberiség. Annyi túlvilág kellett ehhez, amennyi vallás volt. A magasabb fajtudatért, a benső önuralkodó, törvényhozó imperatívuszért lemondott jólétről, kényelemről, sőt az életről is és ennek az áldozatkész-ségének köszöni az ember szublim kifejelettségét.

Ez az ősi emberi ösztön követendő feltétlenül, ha a nemesítéssel el akarunk valamit érni. Még kiszámíthatatlanok azok a kincsek, amik az embernek eme ösztönében rejlenek, hanem micsoda munka ezeket, szemben a mai kor áradataival, érvényre juttatni! (m. e.)

C. G. F. Mastermann: *The condition of England.* London, 1909. Methuen et Co. 310 p.

Szerző célja a mai társadalmi életet a maga mindennapi egyszerűségében leírni. Könyvének első sikerült részében a különböző társadalmi osztályok életmódját írja le. A második rész meglehetősen lapos fejtegetéseket hoz a tudomány, irodalom és a vallás viszonyáról a haladáshoz és *piece de résistance*-nak H. G. Wells és Anatole France ismert regényeit a civilizált társadalmi élet elpusztulása lehetőségének illusztrálásául.

Az arisztokrácia alapjának születésiből vagyónivá válása minden létjogosultságát megszüntette. Sem az, amit közvetlenül teremt, sem amit műízlése, kulturális igényei és fizetőképessége megalkothat, nem áll arányban az óriási áldozattal, amibe ez osztály fennállása a társadalomnak kerül.

A középosztály roppant energiája, vállalkozó szelleme teremtette meg a birodalmat. A középosztály produkálta a politikai és tudományos élet, a vállalkozás kiválóságait. Műveltsége a nyugateurópaiakéhoz képest csekély, nevelése elmaradt. A politikában a vagyonos középosztály a proletariátus legnagyobb ellensége. Minden jóléti intézményben a maga megkárosítását látja, a szemében

dologkerülő, könnyelmű proletariátus javára. Szerzőnek a liberális foglalkozást űzők növekvő politikai befolyásában van minden reménye.

A proletariátus élete rejtély, amelynek csak egy-egy kiszakított részét oldják meg a hivatalos kutatások és monográfiák. Igen megkapó leírásokat ismertet szerző. A proletariátus növekvő hatalmának megfelelően átalakulnak az agitáció eszközei, a személyes megnyerés helyébe a tömeghatás, felbuzdulás és kíváncsisággeltetés lép. E tételt nem igazolták az utolsó választások, legalább negatív részében. A mezőgazdasági népesség, az önálló vállalkozó csak úgy, mint a munkás, minden politikai jog biztosítása dacára megmarad gazdasági helyzeténél fogva a földesúrtól függésben. Még szerencse így, hogy a lakosság jelentéktelen részét teszi. Míg a földbirtokviszonyok gyökeresen nem változnak, a mezőgazdasági népesség pusztulása feltartóztathatlan.

A könyv nagy hibája az osztályok felosztásának határozatlansága, ami a szerző által célzott reális jellegéből sokat levon. A II. rövidebb résztől eltekintve, mindvégig érdekfeszítő és ismertetéseinek megválasztása és összeállítására igen szerencsés. (S. K.)

Untermann, Ernst: *Die logischen Mängel des engeren Marxismus.* Georg Plechanow et alii gegen Josef Dietzgen. Auch ein Beitrag zur Geschichte des Materialismus. Herausgegeben und bevorwortet von Eugen Dietzgen. München, 1910. Verlag der Dietzgenschen Philosophie. XXIII. + 753 p.

A nagy kötet Josef Dietzgen filozófiájának védelme. Dietzgen bölcseletéről, aki cserzővarga és autodidakta volt. Némelyek korszakalkotó gondolkodót látnak benne, míg a hivatalos marxizmus azt tartja, hogy D. mit se mélyített Marx-Engels rendszerén. A jelen kötetet D. fia adja ki s szerzője lelkes Dietzgeniánus. A kiadó szerint »Anti-Dühring óta nem jelent meg polemikus könyv, melynek a marxizmus továbbfejlődése körül oly nagy jelentősége volna, mint Untermann Anti-Plechanow-jának».

Maga a szerző a következő tételeket akarja jelen munkájával bizonyítani:

1. Az egész szűkebb marxista irodalmon az az ellenmondás húzódott végig, hogy egyszer a termelési viszonyok összességét tekintik a társadalmi fejlődés döntő faktorának, másszor a szintén gazdasági, különösen a technikához tartozó körülményekkel szemben a termelő viszonyok összességét relatíve konstansnak mondják. Ez a két nézőpont összeegyeztethetetlen.

2. A szűkebb marxisták ugyan mindig megkülönböztetik a történelmi materializmust a természettudományitól, de ugyanegy lélekzetvételben majd a társadalmi, majd az egész emberi fejlődést a technikára, mint végső elemzésben döntő fontosságú alapra építik fel. Ezt az álláspontot azután ők maguk cáfolják meg, mint Kautsky „Ethikájában”.

3. Marx és Engels nem dolgoztak ki egy dialektikus-materialista ismeretelméletet és világnézetet s mégis Plechanow és Mehring irányadóknak tekintik őket ezekben a diszciplínákban Dietzgennek szemben, aki pedig azokat megalkotta.

4. Miként a természetben és a társadalomban, úgy az egyéni lelki fejlődésben is létezik egy „logikus” fejlődési törvény, melyről a szűkebb marxistáknak fogalmuk sincs.

5. Dietzgen dialektikus-materialista ismeretelmélete szükségkép ezen logikus fejlődési törvény felismeréséhez vezet.

6. Ennek a törvénynek az alkalmazása megóv a szűkebb marxisták ama régi hibájától, hogy másoknak tudatosságot imputálnak ott, ahol öntudatosságról szó sincs.

7. A szűkebb marxistáknak mindezek a tényei öntudatlanok. Ekként Dietzgen rendszere a történelmi materializmus kiegészítése és kibővítése.

8. Dietzgen törvénye megoldja a tudatosság és az öntudatlanság, és az akaratszabadság kérdését.

9. Sem Mach, sem Avenarius, sem Haeckel, sem a szűkebb marxisták nem urai a metafizikai logikának.

Wieser, Prof. Dr. Freiherr von: *Recht und Macht*. Sechs Vorträge. Leipzig, 1910. Duncker und Humblott. IX. + 154 p.

A régi liberalizmus hibáit akarja korrigálni. Az egyik az volt, hogy a harcban álló egyéneket egyenlő erőseknek tekintette. E tévedést belátva, a gyöngye védelme az erőssel szemben akkor is indokolt, ha ez a szabadságot sértené. A régi liberális elmélet második, még nagyobb tévedése az, hogy az embereket szabadoknak tartja, pedig a valóságban nem azok. Ugyanis a gazdasági embert is köti az erkölcs hatalma. A szabadságot a közjó szempontjainak kell korlátozni. A szabadságnak ezt a megtisztított fogalmát a jog és a hatalom fogalmainak szociológiai vizsgálatára alapítja. Ama külső hatalmi viszonyok mellett, melyek az alkotmányt Lassale szerint meghatározzák, szerző a társadalom belső hatalmi tényezőit emeli ki. Ezek a lángész, a tudomány, a sajtó, az erkölcs stb. Csak eme belső tényezők jelentősége képes azt a tényt megmagyarázni, hogy kevesek uralkodnak a sokak felett s melyet W. a „kisebb szám törvényének” nevez. Hatalom a sokak egyesüléséből ered[^] akik a társadalmi értékek fentartásáért vezetés alatt szerveződnek. A jog „az a rend, melyet magának egy társadalom ad, hogy hatalmának egész teljét — tehát értékeinek egész teljét — a lehető legkisebb súrlódási veszteséggel kifejtse és amely rendet egyszersmind hatalmi eszközei egész nyomatékával megvéd”. Ekként a jog a hatalom funkciója lesz s nem ellentéte, mint a régebbi elméletekben. De a hatalmat nem szabad a túlhatalommal összevetészen, melyből nem eredhet teljes jog. A társadalmi fejlődés hatalmon és jogen át a szabadsághoz vezet.

Clerget, Pierre: *La Suisse au XX. siècle*. Paris, 1908. Armand Colin, 268 l. Főleg gazdasági viszonyokkal foglalkozik a könyv, de a politikai viszonyokról is beszámol röviden. Svájc kialakulását főleg földrajzi tényezőkből magyarázza, azt pedig, hogy decentralizált és demokratikus irányban fejlődött, a faj- és életmódbeli nagy különbségekből. A centralisztikus törekvések azonban itt is érvényesülnek, a központi kormány hatósága, főleg a közlekedési és szociális politika terén egyre terjed.

A kantonok adópolitikája a legváltozatosabb. Túlnyomó a vagyoadó, amellet a jövedelmi adó is meg van a legtöbb kantonban. Csaknem mindenütt a létminimum adómentes. Mérsékelt fejadó is előfordul. A progresszivitás elvét mind nagyobb mértékben alkalmazzák.

A nagybirtok ismeretlen fogalom. A népességnek 40%-a mezőgazdasággal foglalkozik, főleg állattenyésztéssel. A közbirtok még igen sok helyütt tartja magát főleg az alpesi legelőkön (70%-a közbirtok). A földművelés szűkességé tette a mesterséges öntözésről gondoskodni, az öntöző művek közös

tulajdont képeznek. A búzaprodukciónak a szükségletnek mindössze $\frac{1}{5}$ -ét fedezi, a főtermék a takarmányok. A mezőgazdaság hatalmasan fejlődik, amiben a számos professzionális szövetkezetnek és a hatalmas parasztligának nagy része van.

Svájc főipartermékei a selyem, óra és csipke. Gazdasági szempontból legérdekesebb az óraipar, mely az egyes alkatrészek gyártásának messzemenő specializálódása dacára megmaradt a házi iparban (újabbán a nagyipar javára észlelhető eltolódás). Élelmiszeripar (sajt, tejszokoládé) igen fejlett. A tejtermékek feldolgozása mindinkább önálló vállalat lesz (nem szövetkezeti). Az idegen forgalomban 778 millió frank tőke van lefektetve, mely 4,7%-ot hoz. 34.000 embert foglalkoztatnak a szállodák. A szállodások egyesülete külön szakiskolát tart fenn.

A munkaviszonyok szabályozását illetően, az alkotmány a szövetségnek jogot adott a gyári gyermekmunka, a munkaidő és egészségtelen és veszélyes üzemekben a munkávédelem szabályozására.

A munkásság szakszervezetei fejlettek, azok szövetségének taglétszáma 200.000-en felül van. A szocializmus parlamentáris. Szövetkezetek is hatalmasak. A fogyasztók taglétszáma 1906-ban 152.000, a svájci népbank 17 millió frank befizetett alaptőkével bír.

Hatalmas érdekszövetkezetek, a kereskedelmi, ipari, paraszt és kézművesek egyesületei, Svájcot egyre növekvő védvamos politikába vitték bele. Különösen az agrárvámok hatása az élelmiszerek jelentékeny drágulása volt. Részletesen foglalkozik szerző még a közlekedési politikával és Svájc nemzetközi szerepével. (S. K.)

Dr. Paul Darmstaedter: *Die Vereinigten Staaten von Amerika.* Ihre politische, wirtschaftliche und soziale Entwicklung. Leipzig, 1909. Verlag von Quelle & Meyer.

Még a legújabb időben megjelent számtalan „amerikai tanulmányok” legtöbbje is csak azon közhelyek variánsa, melyek „óriási méretek”, „amerikai gyorsaság”, „korlátlan lehetőség” és hasonló szólamok formájában vannak forgalomban, olyannyira, hogy e korlátlan lehetőségek igen sok tanulmányutazó és jelentéstevő európai tolla alatt a legkorlátoltabb lehetetlenségé fajulnak el.

Dicséretes és komoly kivételt képez ez alól Darmstaedternek, a göttingai professzornak legutóbb a *Bibliothek der Geschichtswissenschaft*-ban megjelent kötete, mely exakt tanulmányok alapján markáns vonásokban mutatja be az amerikai politikai, gazdasági és szociális élet fejlődéstanát. Nem tér ki ama kérdés elől, hogy minő maradandó értéket jelent Amerika története az emberi kultúra számára, sőt úgy látszik, mintha a közel tizenöt éves munkának mind a tizenkét fejezete, összes adataival csak megannyi induktív bizonyíték volna azon végkonklúziója számára, hogy az amerikaiak „aránylag rövid idő alatt óriási területet nyitottak meg az emberiségnek és a világ gazdagságát nyersanyagokkal és élelmiszerekkel óriási módon gyarapították”.

Sajnos, a szerző kötelességének érzi, hogy az eszmei felfogásnak is lerója adóját s e kötelességérzetéből kifolyólag mondja, hogy dacára az Amerikában is észlelhető osztályellentéteknek, „a tehetséges embernek még ma is — ha nem oly mértékben is, mint azelőtt — több alkalma van előbbre jutni Amerikában, mint más országban”. Az amerikai kapitalisták által forgalomba hozott ez optimisztikus frázissal kiáltó ellentétben áll az amerikai tehet-

séges és szorgalmas „trade-unionista” munkásoknak rohamos elproletárosodása és a szellemi proletárok szaporodása. Ép oly kevésbé kritikus szerző az amerikai demokrácia úgynevezett vívmányaival szemben is. Itt is csak az amerikai sajtóban, irodalomban és közvéleményben meghonosodott mondásokat ismétli. De ha ezen szépséghibáktól eltekintünk, csak örömmel üdvözölhetjük és melegen ajánlhatjuk ezt a szépen megírt, adatokban gazdag és szociális problémákat is nagyrészt helyesen szemlélő munkát. (*Bolgár.*)

Ágoston Péter és Mártonfy Marcel: *Jelentése a nagyváradi lakásügyi bizottságnak a nagyváradi alsőnéposztályok lakásviszonyairól.* Nagyvárad, 1909. 23 p.

A nagyon érdekes tanulmány bevezetésében ezeket mondják:

„Nagyvárad város élmezési és lakásügyi bizottságától vett megbízás alapján a nagyváradi lakásviszonyoknak a hely színén való tanulmányozása céljából az alólírt albizottság 352 lakást tekintett meg. A megtekintett lakásokon kívül a nagyváradi munkásság körében 2300 kérdőívet bocsátott ki és így részben közvetlenül, részben közvetve a nagyváradi lakásokra vonatkozó tekintélyes anyag birtokába jutott. A kiadott kérdőívekre beérkezett feleletek a nagyváradi munkásság szellemi nivójáról igen szomorú képet nyújtanak. A beérkezett kérdőívekre adott feleleteknek alig több egy negyedénél használható, amennyiben csak 653 kérdőív kitöltése volt részben megfelelő. A használható feleleteknek ez a rendkívül esekély száma szomorúan világítja meg Nagyvárad munkásosztályának kulturviszonyait. E feleletekből szerzett tapasztalatok arra készítették a bizottságot, hogy az egyes lakásokban a lakás vizsgálása közben a lakók általános értelmiségére vonatkozó kérdéseket is intézzen. Első sorban az iránt érdeklődtünk, hogy mit olvasnak. A feleletek 80%-a: „semmit”. Az olvasók 90%-a viszont csak krajcáros lapot olvas. Az általános értelmiségre vonatkozó kérdezősködésünkre adott felelet nagyon szomorúak, amennyiben még az olvasni szokott munkások és munkásnők közül sem akadt olyan, aki meg tudta volna mondani, hogy miképpen keletkezik a szél; arra a kérdésre, hogy miképpen keletkezik az eső, az otthon találtak közül 8 személy tudott helyes feleletet adni. Különben a természeti jelenségek keletkezésére vonatkozó kérdéseinkre azt felelték: „az Isten adja”. Az állami és társadalmi viszonyokra vonatkozólag intézett kérdéseinkre adott feleletek nem kevésbé szomorú világot vetnek az alsó néposztály műveltségi fokára. Így találtunk munkást, aki nem tudta, hogy Kossuth Lajos életben van-e; mást, aki arra a kérdésre, hogy ki volt Kossuth Lajos, azt felelte: „nagy vezér”. Arra a kérdésre, hogy kicsoda Bokányi, egy munkás azt felelte: „miniszter”. Egy lakásban talált, a híres pozsonyi országgyűlést két példányban ábrázoló kép tárgyára vonatkozólag egy 19 éves szervezett ipari munkást megkérdezővén, azt felelte, hogy a kép „királyválasztást” ábrázol. Írni-olvasni tudó munkás arra a kérdésre, hogy ki volt Petőfi, azt felelte: „hallottam hírét, de nem tudom”. A részletes adatok igen szomorú képet festenek Nagyvárad munkás-lakás viszonyairól. Szerzők azt javasolják, hogy városi építkezésekkel kell a bajon segíteni, annál sürgősebben, mivel a jelenlegi helyzet mellett, dacára a drága béreknek, „tekintélyes számban vannak olyan lakások, melyek összes köbtartalma vagy esetleg szobája a 10 köbmétert nem haladja meg. A kisebb lakásoknak majdnem fele 20 köbméteren alól marad; egy-egy ilyen lakásban tehát egy személyre sokszor 5 köbméternyi levegő sem jut. Ezt a szomorú tapasztalatunkat megerősíti dr. Grósz Menyhértnek, a tüdőbeteg rendelő intézet

főorvosának 1908. évi jelentése, amelyben a tüdőbetegek lakásviszonyairól is szólván, az általa megvizsgált 72 lakás közül 7 olyat talált, melyben egy személyre 5 köbméter levegő sem jut. Pedig tudvalévő az, hogy még a fogházakban is 20 köbméter levegőnek kell egy rabra jutnia”.

Labriola, A.: *Il capitalismo*. Lineamenti storici. Torino, 1910. Fratelli Bocca. 393 p.

Szerző a szó- és fogalomelemzés közgazdaságtana iránt bizalmatlan és azt hiszi, hogy „a definíciók és klasszifikációk mániája a közgazdaságtant egyre inkább valami elviselhetetlen irodalmi műfajjá teszi”. Ezzel szemben a történelmi fejlődés szelleméből akarja megállapítani a kapitalizmus lényegét, mert minden gazdasági fogalom a történelmi korszakoknak megfelelően új jelentőséget nyer. A kapitalizmus „akkor kezdődik, amikor az objektív tényezők határozott gazdasági túlsúlyra jutnak a személyes tényezők felett”. „A tőke a termelés személytelen eleme, mely a személyes tényezőt mozgatja s a gazdasági vállalkozásban a kezdeményezést elfoglalja”. A kapitalizmus ilyen beállítása közismert és elfogadott. Szerző fejtegetései nagyobb eredetiséget akkor nyernek, midőn a következő tételt igyekszik bebizonyítani: „A legelső pillanattól kezdve a kapitalizmus nekünk egy inkább zavaró elemnek látszik a szétosztási folyamatban, semmint a termelő folyamat egy újító elemének”. A kapitalizmus nem teremtett semmi új technikát vagy termelési módot. Egyszerűen a termelés elemeinek egy új elsajátítási rendszerét és a társadalmi alárendeltség egy új formáját honosította meg. A kapitalizmus kettős tendenciája a munkás és a fogyasztó szolgátságba döntése.

Heves kirohanások az akadémikus közgazdaság ellen, melyet szerző rosszhiszemű ferdítéssel vádol.

Lechner Tibor: *Bodnár Zsigmond redivivus*. Budapest, 1910. Pázmáneum. 30 p.

Szerző Fitos Vilmossal együtt azon fáj, hogy elismerésre segítse a mester nagyszerű felfedezését, mely abban áll, hogy „az eszmeérő kérelhetetlen uralma alatt állunk. Az eszme itt nem platóni, hegeli vagy bármely más eddigi értelemben veendő, hanem úgy tekintendő, mint az az előttünk lebegő (vagyis öntudatunkban jelenlévő) jó, aminek elérésére törekszünk, társadalmi berendezkedésünknek folytonos reformálása, új intézmények, vagyis a való világnak céljaink szerinti átalakítása révén. Közlebebről meg nem határozható erő, mely szervezetünkre hat, gondolkodásunkat irányítja, lelkünket táplálja, életünknek tartalmat ad. Egyéniségünk nem vész el benne, mert szervezetünk módosítja az eszmének reánk való hatását, ezért ugyanazon eszmeirányzatú emberek világfelfogása, gondolkodása között is van fokozati különbség és innen magyarázható, hogy a különböző fajok gondolkodása is eltér egymástól és bár ugyanazon eszme egyszerre jelentkezik az egész világon, annak megnyilatkozása az egyéneknél, még inkább a fajoknál fokozati eltérést mutat. Meg kell itt említenünk, hogy Bodnár a fajok jellegét lényegében változhatatlannak állítja. Azok az egyének, kik koruk eszményét eltérő szervezeti diszpozíciójuknál fogva nem tudják magukévá tenni, lelki diszharmonióban sínylődnek. Ugyanez áll a fajokra nézve is. Bodnár szerint ugyanis az egymást követő hullámokban fokozatosan erősödik a reális elem. Azok a fajok, melyek az érzés és gondolkodás e változásához nem tudnak simulni, a többi fajok által alkotott társadalmaktól izoláltan, merev zárkózottságban élnek együtt,

mint a kínaiak vagy pedig szétszóródva, izgatott és bomlott életet élnek, mint pl. a cigányok és a zsidók”.

Ilyen és hasonló, nagy felfedezéseknek kürtölt tételek ma már hatástalanok azokra, akik a szociológia fegyvelmezett módszerei szerint gondolkodnak.

Deinhard, Ludwig: *Das Mysterium des Menschen im Lichte der psychischen Forschung. Eine Einführung in den Okkultismus.* Berlin, 1910. Reichl & Co. 336 p.

A könyv ama kutatások főeredményeit ismerteti, melyek még nem nyertek polgárjogot a hivatalos lélektani tudományban. Főleg a *Society for Psychical Research* körül csoportosult tudósok munkáit mutatja be természetesen igen hézagos kivonatkban. A spiritiszta és okkultista törekvéseket két részre osztja: kísérleti és esoterikus nyomozásokra.

A munka erősen a nagyközönség használatára van írva s nem alkalmas arra, hogy kritikusabb elmélet e stúdiumok igazságáról meggyőzzön. De azt a célját mindenesetre el fogja érni, hogy minden művelt embert tájékoztatni fog ez irány problémáiról és útkereséséről. Végre is, amivel korunk néhány legkitűnőbb szelleme (James, Crookes) szinte szenvedelmes hévvel foglalkozott, mindenképp méltó arra, hogy ne térjünk felette napirendre azzal az olcsó kijelentéssel, hogy pusztá babonáról van szó. Annál kevésbbé, mivel sok abból, amit egykor babonának tartottunk, ma már a kísérleti tudomány jól megalapozott eredményei közé tartozik. D. könyvének meg lesz az a haszna, hogy elvezet az eredeti forrásokhoz s megismertet az egész irány történelmi fejlődésével.

Seligman, Edwin R. A.: *L'interprétation économique de l'histoire.* Traduction française sur la deuxième édition per Henry-Emile Barrault. Paris, 1911. Marcel Rivière. 171. p.

Szerző, aki a Columbia-egyetem tanára, a történelmi materializmust vizsgálja meg. Az első fejezet a történelembölcselet kezdeteit ismerteti, a második a gazdasági magyarázat filozófiai előzményeit, a harmadik az elmélet geneziséét, a negyedik eredetiségét vizsgálja meg, az ötödik felépítését, a hatodik alkalmazását (Morgan, Engels, Kowalewsky, Grosse, Hildebrand, Cunow, Loria, Lamprecht, Pöhlmann). A második rész az elmélet kritikáját adja a következő szempontból: 1. Szabadság és determinizmus. 2. A történelmi törvényszerűség és a szocializmus. 3 A történelem lelki tényezői. 4. Az elmélet túlzásai.

Végkövetkeztetése az, hogy a történelmi materializmust többé nem lehet védelmezni általános filozófiai szempontból, mivel lehetetlen az élet monista magyarázata. Ellenben a társadalomtudományok szempontjából az a nagy érdeme van, hogy „sokkal Spencer előtt Karl Marx oly úton, melyet a történelmi iskola közgazdászai és Comte nem is sejtettek, nemcsak kimutatta, hogy minden intézmény egy történelmi kategória, hanem új és termékeny módon igazolta a gazdasági és társadalmi tények közötti összefüggést.”

Darwin, Charles: *Az ember származása.* Fordította Dr. Entz Géza, Dr. Fülöp Zsigmond és Dr. Madzsar József. Két kötet. Budapest, 1910. Athenaeum.

VIII. + 418 p. és 344 p. + XXXII. tábla.

Bölsche, Wilhelm: *A bacillustól a majomemberig.* Fordította Dr. Pogány József. Ib. 256 p.

*Mind a három kötet szép és elegáns kiadásban a *Természettudományi Könyvtár* c. új vállalatban jelent meg. A vállalat szerkesztője Pogány József.

helyesen írja, hogy „a magyar kultúrának nagy fogyatékosága a természettudományi műveltség hiánya. Nem annyira a részleteknek aprólékos tudását gondoljuk, hanem inkább a nagy eredményeknek és még inkább a módszereknek, a természettudományos gondolkodásnak a vérünkbe válását.”

Lehetetlen nem örülni ennek a vállalatnak. A két munka kiválasztása ellen sincs szavunk. Mert akinek talán túl nehéz és fárasztó a Darwin alapmunkájának áttanulmányozása, annak Bölsche belletrisztikai vénája jön segítségül. De nagy baj a munkák drágasága. Egy kötet füzve 7.50 K, kötve 10 K. Alig lehet remélni ilyen árak mellett, hogy a természettudományokat szélesebb körök is megkedveljék. Ha ezzel szemben az egy márkás német kötetekre gondolunk, lehetetlen, hogy újra egyszer át ne érezzük szomorú kulturális elmaradottságunkat!

Fournière, Eugene: *L'unité Cooperative*. Les Documents du Socialisme. Publiés sous la direction de Albert Thomas. Paris, 1910. Marcel Riviere & Cie. 80 p.

A *Documents du Socialisme* c. új vállalat a *Revue Socialiste* szerkesztőségéből indult ki és az a célja, hogy a szocialista harcosok (nincs jobb szavunk a *militants*-ra!) számára rövid, jó, megbízható, tényekben gazdag füzeteket adjon a szociális kérdés minden ágából. Emellett olykor régi, híres és nehezen található szövegeket is újra ki fog adni. Ezen vállalat első füzeté F. tanulmánya. Szerző a szocialista elméletek átalakulását mutatja ki abban a mértékben, melyben a fogyasztó szövetkezetek Angliában és a kontinensen megerősödtek. Majd a szövetkezetek értékét bizonyítja a szocializmus szempontjából. Ennek azonban két feltétele van. Az egyik, hogy nem szabad tőlük egyedül várni a szocializmus megvalósítását. A másik, hogy jövedelmüket nem szabad a politikai vagy a szakszervezeti küzdelemre fordítani, mert ez megakasztja fejlődésüket.

Driault, Edouard: *Vue générale de l'histoire de la civilisation*. 2 kötet. (Bibliothèque d'Histoire Contemporaine) Paris, F. Alcan.

Érdekes és hasznos vállalkozás megírni az emberi művelődés történetét ezer lapon. Jól előadja a tényeket, vizsgálja az emberi műveket, intézmények fejlődését az emberi gondolkodás fejlődésével együtt. Világosan látjuk az egyes fajok munkáját, azokat, melyek korukat vitték előbbre, s azokat, melyek máig is fönmaradtak. A műben minden megvan, anélkül, hogy túlságosan tömött lenne, és világosan magyarázza a legnehezebb dolgokat is.

Máday Andor: *A törvényes munkásvédelem nemzetközi szabályozása*. Budapest, 1910. A Társadalmi Múzeum kiadványai 7. szám. 46 p.

Annak kimutatása után, hogy a törvényes munkásvédelem kérdése csakis nemzetközi alapon oldható meg, adatokban gazdag, de népszerűen megírt történelmet ad szerző a munkásjog nemzetközi fejlődéséről, melyet négy korszakra oszt. A kis füzet ismerteti főbb vonásaiban a különböző nemzetközi értekezletek anyagát és eredményeit, a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal létesítésének körülményeit és annak ügykörét, a Törvényes Munkásvédelem Nemzetközi és Magyarországi Egyesületének megalakulását. Mindenütt különös figyelemmel van a magyarországi állapotokra és a munka végén egész terjedelmében leközli azt az egyezményt, melyet Magyarország és Olaszország a munkásbiztosítási viszonyosságra nézve kötöttek. Kiemeli ennek úttörő jelentőségét, lévén ez az első munkásvédelmi szerződés, mely a nemzetközi választott

biróság elvét belevitte a munkaviszonyok szabályozásába. Ezenkívül ismerteti a más országok között létrejött egyezményeket is. Munkája végén szerző azt mondja: „A munkásvédelem a mai államban érvényesülő erőviszonyok eredője. Kompromisszum az állami hatalom, a munkaadók és a védelmezendő munkásság között s e kompromisszum célja nem egyéb, mint az ellentétes: erőknél egyensúlyban tartása mindaddig, míg az erőviszonyok megváltozása nem hoz létre újabb reformokat, azaz nem létesít újabb egyensúlyt.

Cabane, Henry: *Histoire du clergé de France pendant la Revolution de 1848.* (Nouvelle bibliothèque historique.) Paris, Bloud.

A februári forradalom tudvalevőleg nem volt erőszakos az egyházzal szemben. Oka valószínűleg az, amit Parisis érsek is észlelt: Új papság született, mely jobban megérti a mai társadalmi állapotokat és több szabadságot kér. Taktikája is más volt, megértette, hogy nem lesz tanácsos ellenkezni az ellenállhatatlan forradalommal, hanem előnyösebb lesz hozzá csatlakozni. Ennek a papságnak a helyzetét tanulmányozza Cabane módszeresen, lelkiismeretesen, egészen az egyház és állam közötti viszonyokig a második köztársaság alkotta rendezéséig.

Scialoja Vittorio: *L'arbitrio del legislatore nella formazione del diritto positivo.* Scientia, Vol. VII.

A politikai intézmények megítélésénél módszerbeli tévedés, hogy azok akarata, akiknél a törvényalkotó hatalom van, figyelmen kívül hagyatják, illetve figyelmen kívül hagyják az oly determináló tényezőket, melyek nem az akaratnak alávetett társadalom belső életéből fakadnak (figyelmen kívül hagyják valamely külső állam erőszakosságát vagy a külföld utánpótlását), az ezekből fakadó jog nem eredménye, de tényezője lesz a belső társadalmi életnek. De a törvényhozónak bizonyos latitudo van mindig adva arra, mily törvényeket teremtessen meg, illetve hogyan alkossa meg azokat. (Pl. az elévülésnél az idő megállapítása önkényes.) Végül a szociális kívánalmak értelmezése a törvényhozó egyéni ítélete.

The Letters of John Stuart Mill. Edited, with an introduction, by Hugh S. R. Elliot. With a note on Mill's private life by Mary Taylor. Vol. I. és II. London 1910. Longmans, Green and Co. XLVI. + 312 és 408 p.

A nagy gondolkodó, a kitűnő író és a nemes ember minden tisztelője örülni fog ennek a gyűjteménynek, mely érdekesen egészíti ki gyönyörű autobográfiáját. A legkülönbözőbb emberekhez a legkülönbözőbb témákról talál e kötetben leveleket az olvasó, melyek olykor élénk világot vetnek Mill egyéniségére és korára. A levelek időrendben vannak csoportosítva.

A második kötet érdekes melléklete Mill naplótöredéke, melyet 1854. január 8-tól április 15-ig vezetett. E napló kísérlet arra nézve, vajon képes lesz-e mindennap egy eredeti gondolatot leírni az élet, az érzésvüág vagy a magasabb metafizikai spekuláció köréből. A mű végén jó index van úgy személyek, mint tárgyak szerint.

Bloch Iván: *Korunk nemi élete.* Budapest, 1910. Kostyál Jenő kiadása. (VIII + 684 p.)

A művet a hatodik német kiadás után fordították magyarra. A vastag könyv a szerelmi életre vonatkozó anatómiai, élettani, higiénai, patológiai,

etikai, etnográfiai, pszichológiai stb. stb. adatok, elmékedések gazdag, de gyakran rendszertelen és nem jól kiválogatott bányája. Óriási elterjedése nem a mű jelessége, mint inkább ama lázas érdeklődés mellett tanúskodik, mellyel a mai nemzedék a nemi élet felé fordul. A könyv harminchárom fejezete igen különböző értékű. Komoly és tartalmas részek mellett igen sok a fecsegés, sőt nem egy hely az üzleti kelendőségre számítás pornografikus benyomását teszi. Mindennek ellenére még az ilyen könyvet is szívesebben látjuk a fiatalság kezében, mint a titkolózó vagy álszenteskedő iratokat. A fordítás többnyire gyöngé, néhol botrányos.

O'Donell, T. Hugh: *A history of the Irish parliamentary party.* London, 1910. Longmans, Green and Co. I. és II. kötet. XIII. + 508 p. és VIII. + 494 p.

Szerző, ki maga is az ír mozgalom egy disszidens tagja, e két nagy kötetben mondja el az ír parlamenti párt történetét. Bár mint nagyon egyéni és temperamentumos politikus írása óvatosságra int, munkája tanulságos olvasmány az oly véres ír nemzetiségi kérdés tanulmányozói számára.

Maunier René: *L'économie politique et la sociologie.* Paris, 1910. Giard & Brière. 177. p.

Szerző a társadalomtudomány egységének bizonyítása után külön fejezetekben a közgazdaság viszonyát tanulmányozza 1. a társadalmi morfológiával; 2. a joggal és az erkölcsessel; 3. a nyelvfejlődéssel; 4. az esztétikával; 5. a vallástudománnyal; 6. a technológiával. E fejtegetések igen széleskörű olvasmányokon alapulnak s olykor érdekes összefüggésekre mutatnak rá. Egészben véve mégis a citátumok tömege nemcsak a gondolat eredetiségének, de biztonságának is árt. Mégis nem értéktelen könyv, mert sok új és hasznos problémáról tájékoztat.

Grünwald Béla: *A régi Magyarország 1711—1821.* Budapest, 1910. Franklin. Harmadik kiadás. (XV. + 552.)

A Franklin-társulat újra kiadta ezt az alapvető munkát. Örülni kell rajta, hogy ismét új kiadásra volt szükség, mert ez a könyv nemcsak egyike a legkitűnőbb magyar tudományos munkáknak, hanem bátor lélekkel új fényt hintve a magyar történelemnek eme legfontosabb szakára, érzelem átalakítóan és célkitűzően is belemarkol az új nemzedék lelkébe. Bár adatai olykor hézagok és fejtegetéseinek objektivitását néha a régi sovíniszta tradíciók átcsengése zavarja, mégis egészben véve a könyv mintája a szociológiai analízis tisztaságának s a művészi átérzés biztosságának, mellyel a magyar rendi államot, mint élő és színes valóságot állítja elénk. Egy könyv, mely ép a tudományos és artistikus tehetség szerencsés összhangja folytán, eleven érték fog maradni.

Samassa, Paul: *Der Völkerstreit im Habsburgerstaat.* Leipzig, 1910. Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung. IV. + 181 p.

Történeti, politikai és társadalmi adatok az osztrák és a magyar nemzetiségi kérdés kialakulásához. A könyv ép úgy nélkülözi az elméleti elmélyedést, mint a politikai messzebbre látást. De a kérdés politikai-taktikai részére nézve több érdekes és figyelemreméltó megjegyzés. A könyv fejezetei: 1. A Habsburg állam és népei, 2. Alt-Oesterreich, 3. Szláv roham, 4. Német 9. védekezés, 5. A klerikalizmus, 6. Magyarország Ausztria ellen, 7. A nemzeti-

ségi harc Magyarországon, 8. A délszláv kérdés, 9. A dinasztia, 10. Lehető kibontakozás.

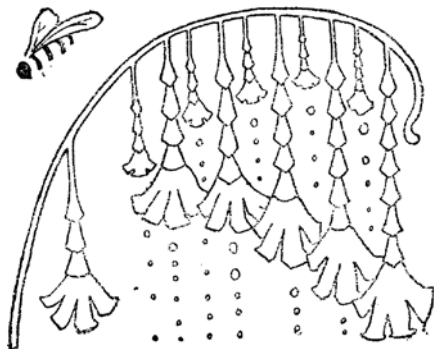
Kemmerich, Max: *Dinge, die man nicht sagt.* München, 1910. Lange. 297 p. A *Kultur-Kuriosa* szerzője e könyvben a legkülönbözőbb témákról (pl. iskola, tekintély, poligámia, morál, patriotizmus stb.) mondja el véleményét pár oldalon. Címe után ítélve, szerző azt hiszi, hogy könyve forradalmi merész-ségű dolgokat tartalmaz. Erről azonban szó sincs. Sok eleven és snájdig megjegyzés mellett sok az unalmas és közismert is. De mindennél az álláspont nem haladja túl a derék, felvilágosodott polgár látókörét és bátorságát. Milyen más elmondatlan dolgok voltak pl. Lynkeus fantáziái! Itt csakugyan éreztük a büszke osztályonkívüli ember szabad szárnyalását.

Mélamed, Sam. Max: *Der Staat im Wandel der Jahrtausende,* Stuttgart, 1910, Ferdinand Enke. VIII. + 303 p.

Az állam történetét három korszakra osztja. 1. Az Ókor individuál-szubjektív állama. 2. A középkor és az újkor egy részének vallási-kulturális állama. 3. A legújabb kor individuális és akulturális szociológiai állama. Jelen kötet az államgondolat kialakulását tárgyalja a legrégebb időktől a XIX. századig. A módszer a Ludwig Steine. Társadalmi és kortörténeti adatok, filozóf és szociológiai elméletek, a kor divatos íróinak ismertetése, sok-sok citátum és művészkedő retorika.

Lóránd A.: *A vénülés.* Budapest, 1910. Athenaeum.

A szerző megmagyarázza, hogy melyek azok a mirigyes szervek, amelyek testünk egészsége felett mintegy örökös szerepet játszanak és amelyek megbetegedése, vagy elégtelensége az élet megrövidülésével jár. A vénülés, mint azt dr. Lóránd bizonyítja, szintén betegség, melyet a mirigyes szervek (pajzsmirigy, mellékvese, ivarmirigyek stb.) elváltozása idéz elő s amelyet ennél fogva épügy gyógyíthatunk, mint a többi fertőző, vagy krónikus megbetegedéseket. Részletesen tárgyalja szerző azokat a káros behatásokat és megrögzött társadalmi szokásokat, melyek életünket megrövidítik. Kiterjeszkedik a helyes táplálkozás, ruházkodás, lakás, fűtés és világítás kérdésére, nem feledkezik meg a nemi élet egészségtanáról se s végül a nehéz szellemi munkával foglalkozó emberek számára nyújt egészségügyi tanácsokat.

Társasági ügyek

Jelentés a Galilei kör 1909/1910. évi pályázatának eredményéről

A Galilei kör pályázatot tűzött ki egy magyar falu gazdasági és társadalmi rajzára. A pályázat igen szép eredménnyel járt. Beérkezett három pályamunka. A bizottság mind a három munkát jutalomra érdemesnek találta. Az első díjat *Ez a magyar ugar* jeligéjű munkának, a második díjat a *Néztem, láttam*, a harmadik díjat pedig a *Mégis mozog a föld* jeligéjű munkának ítélte. A jeligés levelek felbontása után kitűnt, hogy az első díjjal jutalmazott munkát Bergstein Béla joghallgató, a másodikkal jutalmazottat Vértes Sándor műegyetemi hallgató, a harmadik díjjal jutalmazott munkát pedig Pártos Szilárd joghallgató írta. A bizottság részletes jelentése a következő:

I. Bergstein Béla: *Ez a magyar ugar*. (96 gépírt oldal, 2 melléklet) A kitűnő dolgozat hasonló vállalkozásoknak mintául szolgálhat.

Szerkezete egyszerű és a falu társadalmi rétegeinek helyes megkülönböztetésén alapul. A személyes tapasztalásra építi következtetéseit és az üres általánosságokat mindenben kerüli. Lelkiismeretes és szakszerű munka. Pontos és részletes felvételeket közöl egy-egy cseléd-háztartás fizetési és munkaviszonyairól, valamint fogyasztásáról is, a dohányos cseléd fizetéséről, a zsellér napszámbeírásáról, végül a részes aratók, a harmados és feles zsellérek munkaviszonyairól. Ezek a módszeres leírások teszik ki e munka főértékét. A birtokeloszlást, a mivelési ágakat és mivelési rendszereket, a bérleti és parcellázási uzorát ismerteti. A birtokvásárlási hitel és a birtokforgalom jelenségeiről sok értékes adatot közöl. Igen sikerült a falu adózásának a képe, valamint a közigazgatás szerepének feltüntetése is. A tudatlanság szoros kapcsolatát a nyomorral, valamint a gazdasági helyzetnek a viszonyát a kriminalitáshoz szépen fejtegeti. Jellemzi a dolgozatot az általános szempontok szemmeltartása és a törvényhozás ismerete. Kár, hogy kiindulópontját (a kapitalizmus romboló hatását a falusi szervezetre) később elhagyja. Egyedül a fogyasztási és beruházási hitelre vonatkozó rész nem világos és ez, valamint a néha kicsengő agitatori hang, a dolgozat színvonala alatt marad. A mű irodalmunkban több apró hiánya dacára nyereség és közlése igen kívánatos.

II. Vértes Sándor: *Néztem, láttam*. (42 gépírt old. 1 mell.) A helyi viszonyok alapos ismerete és jó megfigyelőképesség jellemzi. Némely összefüggésnek tisztázásában van érdeme (pl. a fővárosi lakásínség, a válság hatása a visszavándorlásra, a falusi olvasmányok és gazdasági egyesületek hatása.) Hibája, hogy nem rendszeres és szerkezete néhol zavaros. Így pl. a foglalkozási megoszlásról és az az egyes háztartási típusokról nem ad tiszta képet, a gazdálkodási-és munkarendszereket vegyest tárgyalja, a birtokhitel szervezetéről nem szól stb. és általában egyenetlenül dolgozza fel anyagát. Irálya

tömör, tárgyalása sokoldalú. Közlése, némi átdolgozás után, kívánatos volna.

III. Pártos Szilárd: *Mégis mozog a föld.* (157 gépelt oldal) Igen szorgalmas és nagy anyagot felölelő dolgozat, amely azonban szakértelem és rendszeresség nélkül készült. Sok fontos és gonddal gyűjtött adatát vagy egészen nyersen közli, vagy színezett beállításban. Általában jellemzi, hogy a tényeket nem különíti el eléggé magyarázatuktól. Az utánzás magyarázó erejét túlbecsüli a gazdasági tények rovására. (Pl. a kivándorlási „divat”-ról, stb.) A rendszeresség hiánya gyakori ellentmondásaiban nyilvánul. (Pl. v. ö. erkölcstelenségről 13, 31; terméseredményről 13, 24; korlátoltságról 29, 120, 125; gyertyafogyasztásról 33, 69; szocializmusról 60, 119, 136; tanulásról 110, 111; antiszemitizmusról 142, 143; stb.) Legérdekesebb része az iparosság viszonyairól készült felvétele, amely közlésre alkalmas.

Polányi Károly, Rónai Zoltán, Szabó Ervin

A Huszadik Száznak a következő új könyveket küldték be.*

- Lengyel Géza: *Véletlenek*. Novellák. Budapest, 1910. A Nyugat kiadása. 153 p. Ára 3 kor.
- Thomas, William T.: *Source Book For Social Origins*. Ethnological materials, psychological standpoints, classified and annotated bibliographies for the interpretation of savage society. Chicago, 1909. The university of Chicago press. XV + 932.
- Dr. Leszner Rudolf: *A társadalom vallásfelekezetei nélkül*. Utópia. Kiadta a Széchenyi páholy. Budapest, 1910. 24 p.
- Lukács György: *Megjegyzések az irodalomtörténet elméletéhez*. (Különlenyomat az „Alexander-émlékönyv”-ből. Budapest, 1910. Franklin. 34 p.
- Lechner Tibor: *Bodnár Zsigmond redi-vivus*. Budapest, 1910. Pázmáneum. 30 p. Ára — 80 kor.
- Amerikai munkástörvények*. Kiadja az „Amerikai Magyar Népszava”. New-York, 1910. 41 p.
- Darwin, Charles: *Az ember származása*. Ford. Dr. Entz Géza, Dr. Fülöp Zsigmond és Dr. Madzsar József. Budapest, 1910. Természettudományi Könyvtár (Athenaeum). I—II. kötet. VIII+ 418+ 344 + XXXII. tábla. Ára kötetenkint füzve 7.50 kor.
- Bölsche, Wilhelm: *A bacillustól az emberig*. Ford. Dr. Pogány József. Budapest, 1910. Természettudományi Könyvtár Athenaeum. 256 p. Ára füzve 7.50 kor.
- Roux, Paul: *La question agraire en Italie. Le latifundium romáin*. Paris, 1910. Alcan. 267 p.
- Séailles, I.: *La repartition des fortunes en France*. Paris, 1910. Alcan. III + 141 p.
- Morus Tamás: *Utópia*. Ford. és magyarázatokkal ellátta Kelen Ferenc. Budapest, 1910. Franklin, Filozófiai írók tára. XXIV. + 184p. Ára 3,60 K.
- A mezőtúri ref. főgimnázium értesítője az 1909-1910. iskolai évről*. Mezőtúr, 1910. 226 p.
- Nemes Jenő: *Fejezetek elszórtan megelent dolgozatokból*. Nagybánya, 1910. 23 p.
- Hedin Sven: *Transzhimalája*. Felfedezések és kalandok Tibetben. Svéd eredetiből átdolgozta Kondor Alfréd. Budapest, 1910. Lampel. A Magyar Földrajzi Társaság könyvtára. XIII—XIV. 330 p. Ára 15 kor.
- Dr. Alapy Victor: *Az anyagi baleset-kártalanítási jog módosítása*. Budapest, 1910. Világosság. 47 p.
- A siketnémák budapesti állami intézetének értesítője az 1909—1910. tanévről*. Budapest, 1910. 110 p.
- Schneider Árpád: *Vadászati fegyvertan*. Budapest, Lampel. 144 p. Ára 3.— kor.
- Udvardy Ignác, Ödön: *A természetes díszítő eljárás*. Budapest, 1910. Jókai-nyomda. 175 p.
- A pozsonyi kereskedelmi és iparkamara 3 évfolyamú női felsőkereskedelmi iskolájának értesítője az 1909/10. iskolaiévről*. Pozsony, 1910. Wigand. 44 p.
- A magyar általános polgári törvénykönyv tervezetének főkérdéseire vonatkozó bizottsági tárgyalások*. Közzéteszi a m. kir. igazságügy-

* Eme munkák közül azokra, melyek szemlénket közelebről érdeklik, visszatérünk.

- minisztériumban szervezett állandó bizottság- vezetősége. IV. Öröklési jog. Budapest, 1910. Grill. VI. + 130 p.
- Bontakozó szárnyak versei.* (Begyáts László, Darvas János, Komlós Aladár.) Bodor Aladár előszavával. Losonc, 1910. 70 p. Ára 2 kor.
- Seligman, Edwin R.-A: *L' interpretation économique de l'hisioire.* Traduction française sur la deuxième édition par Henry-Emile Barrault Paris, Riviére et Cie. 1911. 176 p.
- Türk, Hermann: *Der geniale Mensch.* Siebente vermehrte Auflage. Berlin, Dümmler 1910. XIV. + 529. Ára füzve 5.50 márka.
- Dr. Szabó Ervin: *Emlékirat községi nyilvános könyvtár létesítéséről Budapesten.* Budapest. A Fővárosi Könyvtár közleményei. 6 szám. 1910. 61 p. + 17 tábla.
- Bélteky Kálmán: *A magyar szórvány sag.* Az 1900-ik évi népszámlálás alapján. Szerző sajátja. Nagyvárad, 1910. 289 p. Ára 6 kor.
- Palatínus József: *Békésmegyei nemes családok története.* Első rész Mág-nás családok. (Harruckern-ek és örököseik) Budapest, 1909. Franklin. 127 p.
- M. kir. közp. statisztikai hivatal:* A magyar szent korona országainak 1906. 1907. és 1908. évi népmozgalma három grafikai térképpel. Budapest, 1910. Magyar statisztikai közlemények. Új sorozat 32. kötet. VIII. + 776 p. Ára 10 kor.
- M. kir. közp. statisztikai hivatal:* A magyar szent korona országainak bűnügyi statisztikája az 1904—1908. évekről. Négy grafikai térképpel. Magy. stat. közlemények. Új sorozat 30. kötet. VIII. + 235 p. Ára 4 K.
- Jelentés a magyar kir. postatakarék-pénztár 1909. évi működéséről.* Budapest, 1910. Pallas. 31 p.
- Turnowsky, Alexander: *Bedingte Verurteilung und die strafrechliche Behandlung jugendlicher Personen in der ungarischen Strafgesetznovelle.* Berlin, 1910. Veröffentlichung des Akademisch-Juristischen Vereins zu Berlin. 17 p.
- Turnowszky Sándor: *A léghajózás jogi problémáiról.* Különnyomat a Jogtudományi Közlöny 1910. évi 25. számából.
- Fournière, Eugène: *L'Unité Cooperative.* Paris, 1910. Riviére. 80 p. 0-75 franc.
- Prof. Dr. Ulbricht, Edmund és Prof. Dr. Rosenhagen, Gustav: *Weltmacht und Nationalstaat. Eine politische Geschichte der neueren Zeit von 1500—1815.* Leipzig, 1910. Dieterich, XXIII. -f 685 p. Ára füzve 9 márka. Kötve 11 M.
- Charmatz, Richard: *Adolf Fischhof. Das Lebensbild eines österreichischen Politikers.* Stuttgart u. Berlin, 1910. Cotta. XVI. + 461 p.